

*Иван Давидков*

## *ПОЛЕТЪТ НА СТРЕЛАТА*

*Бележки, наблюдения, есета*

Издателство „Български писател“, София, 1985 г.

### 1.

---

#### ПРАШЕЦ ОТ КРИЛАТА НА ПЕПЕРУДАТА

Пролет, когато цъфнат ливадите и гласовете на кукувиците станат толкова гъсти, че шумът на бързеите едва се провира през тях, обичам дълго да се разхождам из полето – сам или сподирян от някоя внезапно появила се пеперуда.

През пролетта господар на природата е зеленият цвят. Всички негови отсенки трептят и се гонят и когато една перленозелена вълна настигне друга, от сблъсъка им се ражда пяна, която не изчезва с рехаво шумолене, подобно пяната в пространствата на морето, а дълго остава върху гребена на вълната. Окото може да се излъже, че това наистина е пяна, но ароматът на перленото островче след миг ще подсказе на пътника, че в ливадата са цъфнали полските маргаритки. Когато две вълни, чийто зелен цвят е угасен от сянка на облак, се блъснат, изправили тревата си като наежена грива на кон, пред очите ми излъкатушва бледолилава светкавица – това е сиянието на цъфналите перуники. Тия цветове, които се връзват в гамата на зеленото, правят погледа по-съсредоточен и любопитен и човекът започва да открива в привидно еднообразния пейзаж нови багри и съчетания. Ето пастелните щрихи на жълтурчетата край пътеката, ето рехавите цветчета на дивия карамфил, ето глухарчетата, чийто пух се разлетява от подскока на един прозрачен, сякаш отлян от стъкло, зелен скакалец...

Но още по-пъстра става ливадата, когато се появят пеперудите: тогава неочаквана тръпка пробягва от единия до другия ѝ край. Една светлинка започва да гони друга – сякаш в тревата, като в зелено езеро, е паднал камък и талазите се диплят един след друг – без звук, без ехо, с бистрота, каквато може да се долови само в усмивката на щастлив човек...

Обичам да съзерцавам сутрин полета на първата пеперуда. Тя кръжи над ливадата и носи на крилете си отблясък от утрото. Струва ми се, че преди да дойде тук, пеперудата е обиколила всички къщи при каменоломната, за да извести на хората, че денят ще бъде хубав. Утринната гостенка се спуска край нашия прозорец, каца на лалето до вратата, после разлюлява чашката на мака, след това се задържа за миг върху пъпката на една кремава роза. Навярно иска да навести всички цветя в нашата градина, да им каже „добро утро“ и да ги попита какво са сънували през нощта.

Пеперудата изчезва в небето, а аз, радостен от нейния утринен поздрав, се заемам със своята всекидневна работа. По обяд излизам на двора и забелязвам с изненада, че до оградата е цъфнала цяла леха с необичайно пъстри цветя. Навеждам се да откъсна едно от тях, за да му се порадвам, но изведнъж цялата леха се размърдва, излита изпод пръстите ми и като лъкатуши в небето, се нахъсва и изчезва. „Започва празникът на пеперудите“, казвам си аз и отложил за по-късно започнатата работа, сядам на балкона, за да се порадвам на живописното пеперудено шествие.

Един поет беше казал, че пеперудите са крилати цветя. Наистина, ако човек види сепнатото им излитане във ветровито време, ще се убеди, че мисълта на поета не е красива измислица, а нещо съвсем реално. Разлюляната от вятъра трева оживява и пътникът, проследил полета на пеперудите, има усещането, че всички цветя на ливадата се изтръгват от плена на земята и политат. Това трае миг – и корените отново ги приковават към пръстта. Но у човека остава усещането за неосъществения полет, остава болката за него и кръженето на пеперудите в небето се превръща в надежда, че чудото непременно ще се повтори...

Друга мисъл – по-тъжна, но, струва ми се, по-убедителна – ме е навестявала лете, когато съм гледал над окосените ливади да летят самотни пеперуди. Обкръжен от горчивия дъх на съхнещите треви и на цветята из ливадата, които само преди ден или час са радвали очите ми, съм си мислил, че в посивялото от зноя поле, където единствена свежа багра са лилавите кичури на цъфналите тръни, над мен се носят не бавни, осиротели пеперуди, а виждам да се възземат от пепелявото поречие душите на непощадените от косата цветя...

Спомням си, че през годините на детството не лястовицата, а пеперудата беше за мен предвестница на пролетта.

Първата пеперуда се появяваше тогава, когато по ябълките и черешите на двора пъпките едва-едва набъбваха и единствено тревата до оградата, пробола ланската шума, подсказваше, че скоро ще повее развигорът. Пеперудата можеше да прелети незабелязана край нашата къща, защото цветът на крилата ѝ наподобяваше жълтеникавата мазилка на стената, но аз я виждах в сянката на обора. Тя се задържаше там за миг, очертана върху тъмния фон, сякаш изрязана с ножица от лист хартия – и се стрелваше в небето, където

погледът ми я изгубваше. След минута пеперудата пак се появяваше, залъкатушна съвсем ниско над калните лехи. Аз се спусках да я гоня, размахал шапката си, от което въздухът свистеше в козирката. След дълго лъкатушене захлупвах някой кичур трева, над който беше се спуснала пеперудата. Очаквах, че под надигнатата козирка ще напипам шаващите с едва доловим целулоиден шум крила на пеперудата, а там откривах някоя гнила клечка или по ръката ми запълзяваше тромава мравка. Пеперудата беше изчезнала между голите дървета така, както през по-късните години от моя живот изчезваха много желаниа, приятелства и надежди, към които бях тръгвал с очакването на доверчивото момче, открило под шапката си не възделеното съкровище, а глухота и горчив дъх на кална земя.

Но се случваше някой ден пръстите ми да напипат попадналата в плен пеперуда. Мъчителният трепет на небесната гостенка пораждаше в мен не съжаление, а ме изпълваше с оная замайваща и жестока радост, която изпитва ловецът в мига на дълго чакания успех. Ето аз – победителят, – стисках крилата на пеперудата, която правеше отчаяни опити да се изтръгне от пръстите ми, и всяко нейно движение ме пронизваше с дълга, щастлива тръпка. Пробождах с карфица своята пленница, за да не полети никога вече, и когато сядах въщи да се порадвам на жертвата си, забелязвах с огорчение, че крилата на пеперудата, които преди малко сияеха с всички цветове на дъгата, са помръкнали и аз виждах не нежните преливания на червеното, жълтото и бледосиньото, а тънките жилки, от които бяха изплетени тия мъртви крила и които ми напомняха за потъмнялата сребърна брошка, която мама обичаше да закопчава на блузата си в празничен ден. Поглеждах пръстите си и откривах, че сияещият като фосфор пращец от крилата на пеперудата е останал по тях.

Кой беше полагал с най-тънка четка тия цветове, запъстрели като странна пощенска марка, като късче от карта на непозната страна, до която едва ли някога ще стигна?... Пеперудата лежеше на масата, прободена от моята карфица. Чудото на полета беше изчезнало, но върху пръстите ми беше останало друго чудо – там личаха странните ивици и кръгове от пращеца на пеперудените крила – тия потайни небесни писмена, които дълго не исках да отмия от ръката си. Малък бях тогава и не можех да проникна в истините, които ми доверяваха те. Сега, обърнат към спомена, отново се опитвам да разгадая магията на тия цветове и разбирам, че те си остават тайна, която се мъча да обясня с нещо друго, неведнъж тревожило мислите ми – със загадката на творчеството. Не е ли пращецът от крилата на пеперудата она златен нанос от живота, който художникът се мъчи да задържи в шепата си, след като мъчително е промивал пясъците на изчезващото време? Невъзвратими мигове от битието – от оная минута, когато утрото озарява крилото преди неговия полет, до мъчителната тръпка под острието на карфицата – не са ли това, записани с йероглифи по пеперудените крила, полетите на мечтата, на окрилената душа към нещо възвишено, чиято сетна граница е ръбът на пропастта?...

Пеперудата идва неочаквано в най-знойния ден, в най-прашния делник, за да поведе погледа и мислите ни след себе си – към небето. Какво иска да ни

каже тя? Дали винаги разбираме нейните уроци? Влечугите, оставили лъкатушна дия по пламтящия прах на пътищата, се притаяват в сянката на някое дърво, а пеперудата танцува, сякаш ни предсказва някакъв бъдещ празник, танцува, докато небесната жарава овъгли крилата ѝ. Какво я прави така възторжена? Дали това не е нейното опиянение от домогването до полета, от преодоляната съдба на гъсеницата, която сме виждали по листата на овошките – ту гъвкава, ту изпъната като ластик по най-високите ластари? Дали това не е възвишеният стремеж да опровергае пълзенето и след като е познала възкресяващото усилие да прокъса пашкула, в който са я били оплели дните и нощите, да поеме риска на неудържимия полет?... Все по-нагоре! Миговете на живота са преброени, но има ли по-голяма награда от това, да усещаш прегръдката на вятъра и магнетичното привличане на безкрайните пространства!

Сутрин над поречието се появява орел. Сянката му опипващо пълзи по тревата, смалява се, когато птицата излети високо в небето, или става едра и плътна, когато се спуска над ливадата. В полета на орела има нещо епическо. Ритъмът на неговите кръгове е бавен, разлат, с внезапни тласъци. Той напомня страници на роман, където авторът описва подробно обстановката, преди да разгърне своето повествование. Склоновете на хълмите лежат под погледа на орела и вятър разгръща короните на дърветата, сякаш прелиства книга. Върху зелената страница, където се мести сянката на птицата, личат дири на елен, доловил с крайчеца на окото си застрашителното кръжение на орела, или шават ушите на заек, в чийто гръб след минута ще се вкопчат ноктите на стрелналия се от висините хищник.

Полетът на пеперудата ми напомня лирическо стихотворение. Когато наблюдавам бавните спирали на възземащата се към небето владетелка на летните ливади или съзерцавам нейните лупинги над островите от жълт равнец, нямам онова усещане за безкрайните пространства на небето, което ми внушава орелът, а долавям аромат на тънки облаци и вятър, дошъл от безкрая да ме докосва с хладинка на извор, избликнал изпод корен на стара бука. Полетът на пеперудата не е разказ за идващото лято, а усещане на неговите стъпки, тръпка пред мисълта какво ни очаква да преживеем – радостно или тъжно, – спомен за забравено вече цъфтене на дърветата.

Мислил съм си понякога, че в танца на пеперудите има нещо лекомислено, че опиянената от пролетното слънце природа е повикала на своя празник тия безгрижни безделнички, както ние каним цигани музиканти или пъстро облечени танчувачки на своите пиршества, но после танцът над ливадите ме е карал да надникна в душата си и там съм усещал тръпката на пеперудата, сродна с онова необяснимо ликуване, което ме е карало да посягам към перото, защото съм усещал, че стихът, подобно пеперудата в мига на раждането, прояжда пашкула на мълчанието и ликуващо излита изпод пръстите.

Случвало ми се е, когато съм пътувал през есенни ливади с пепелява, изпотъпкана трева и през стърнища, в които огънят е оставил черни талази от сажди, неочаквано да видя пеперуда. Тя пъстрее върху фона на избелялото небе и тласъците на нейните крила са необичайно радостни в тоя час на деня, когато земята прилича на замислен човек и в тоновете на природата има повече тъга, отколкото бодрост и надежда. Пеперудата прави леки спирали над мен – една, две, три – после се спуска към земята и лети успоредно с браздите, сякаш брои зърната на сеяча в коравата пръст. След миг се издига рязко в небето, като че ли дръпната с невидим конец, прави дълъг пирует, изящна като балерина, и пада с прилепнали крила – една черна сажда във валмото на близкия синур. Навеждам се да открия небесната танцьорка, но погледът ми се докосва само до пепелта на изгорелите стърнища. Отново вдигам очи към небето и виждам там, съхранени върху сивото мълчание на деня, тласъците на пеперудения полет и ми се струва, че разчитам не тях, а стиховете на един сонет. Вятърът минава през строфите с дъх на изстиващи бързеи, а по мелодията на тая тъжна есенна изповед полепва звънът на изчезващи зад хълма стада. Изписаните по небето строфи са тъжни, както всички мисли, докоснали се до тайната на смъртта. Но аз вървя през равнината с изпепелените стърнища и тя не ми се струва толкова осиротяла, защото в душата ми живее небесната искрица, която танцуваше опиянена над цъфналите ливади. Тя пропъжда тъжните ми мисли и ми казва, че въпреки всичко животът е едно чудо – дори само заради кратките мигове на полета...

1983

## КОГАТО ПАДАХА ЗРЕЛИТЕ ЯБЪЛКИ

Зад нашата къща в Живовци растеше ябълка. Стеблото ѝ беше наклонено към стряхата и клоните лежаха върху циглите. Когато духнеше вятър, домът ни се изпълваше със звуци. Те не бяха едни и същи през различните сезони на годината и ми се струва, че ако можех през онова далечно време да послушам шумовете по покрива не с ушите на детето, а на възрастния, сигурно щях да различавам по говора на ябълката пролетта от лятото и есента от зимата.

Сега си спомням, че пролетният шум на клоните по покрива беше тих, нежен и вслушаният в него човек, особено в тишината на дълбоката нощ, можеше да долови бавното разлистване на пъпките и отронването на първите бледорозови цветчета. Лете, особено във ветровито време, нашата къща се изпълваше с припрения говор на ябълковата шума. Навярно всеки листец, примамен от вятъра, искаше да полети към далечината, а ябълката се мъчеше

да вразуми своите припрени рожби, защото след полета идваше смъртта. Зиме голите клони стържеха по замръзвания покрив с неумолима настойчивост и си мисля, че ако сега слушам тия звуци, ще си представя как нощта стърже с огромна гума по снега като по изписана страница, от която иска да заличи всичко преживяно досега... Моят детски слух пропускаше тогава тия звуци, но той ставаше особено остър и съсредоточен, когато започваха да зреят ябълките.

Първият отронен плод падаше върху покрива и се търкаляше преди да тупне на земята. Той чукаше по циглите тихо и предупредително, сякаш есента беше застанала до прага на нашия дом и чукаше – да ѝ отворим. Аз знаех, че това означава край на къпането из вировете на Огоста, че скоро ще чуя гласа на училищното звънче, който винаги ми се струваше подранил, защото още не бях се наситил на летните игри, но тия мисли не ме натъжаваха, тъй като настъпваше най-хубавият сезон на годината – времето на узрелите ябълки.

Слушах нощем преди да заспя подскачащите звуци по покрива, които ме унасяха, и когато сънят се зададеше откъм далечината, аз го виждах да върви по пътеката, застлана от сиянието на нападалите ябълки. Сънят идваше в стаята и тя се превръщаше на облак, по който тръгвах, или на препуснал кон, чиято грива закриваше лицето ми, и всичко, до което се докосваше погледът, беше пропито от дъх на тръпчиви ябълки. Тоя дъх ми подсказваше, че скоро ще започне Богородишкият панаир, че татко ще ме сложи на рамката и завъртял педалите на колелото, ще поеме с мен към града. После ще вървя до него из панаира, замаян от музики и викове, ще се лутам между куполи на циркове, между стрелбища и бирарии и върху устните ми ще се стапя цяло облаче от захарен памук, което татко ми ще е купил. Ще мисля, че тоя есенен празник е безкраен, че палячовците и ония, които гълтат саби, правят всичко така старателно именно защото аз съм тук – да ме зарадват. И няма да подозирам, че само след една година споменът за захарния памук ще горчи върху устните ми, а колелото на татко ще ръждясва в мазето, оплетено от паяжини. . .

Тогава пак щях да слушам в тъмното как ябълките падат и подскачат по циглите... Понякога през августовските нощи ще се отронват толкова много ябълки, сякаш някой замерва клоните с падащи звезди, но в звуците им ще има нещо предупредително. Опръсканата ни къща ще се изпълва със сепнато ехо и на мен ще ми се струва, че всяка отронена ябълка се мъчи да продълбае покрива, а след това да пробие пода. И аз насън ще виждам как там, където е потънала ябълката, тъмнее отвор, по-широк от гърло на геран. Аз ще стоя до ръба на тая бездна, пръстта ще се рони под краката ми и ще усещам, че след миг ще полетя в глухата тъмнина, която погълна баща ми.

Така ще завърши моето детство, преди още да съм станал десетгодишен...

## ПРЕПРОЧЕТЕНИ СТРАНИЦИ

Когато препрочитам обичани през детството и юношеството книги, имам усещането, че се връщам в град, по чиито улици съм вървял някога. Приятно ми е да си припомням онова, което ме е впечатлявало и вълнувало през ония години, и да откривам детайлите на цял един свят, който се е изплъзнал край очите ми тогава.

Понякога градът, който ми се е струвал голям и загадъчен, при новата среща с него изглежда като стар квартал с опушени здания, друг път откривам, че въображението ми е добавяло цъфнали градини там, където сега откривам трева в забравени дворове, но никога не ме е напускало усещането, че се докосвам до една жива душа. Споменът, разбира се, покрива преживяното някога с леката мъглица на очарованието и с това можем да си обясним вълнението, дори умилиението, което събуждат у нас някои отново прочетени страници, но колкото и да е трезв сегашният ни поглед, той трудно би могъл да заличи това очарование.

Новият прочит на една обичана, преживяла десетилетията книга ми напомня за реставрирането на старо здание. Виждал съм по улиците на града, в който живея, не една или две такива къщи в скели. Загубена сред новите, все още неопушени от времето здания, така както една стара книга може да бъде загърбена от напористите и велеречиви свои днешни посестрими, посивялата от дъждовете и саждите къща нерядко се изплъзва от погледа ни, но идва мигът, когато нечие око се задържа съсредоточено върху нея и нечие съзнание започва да очиства наслойките на времето и забравата така, както ръцете на работниците възкресяват предишните детайли и цветове върху фасадата на стария дом и ние откриваме, нерядко с учудване, как той светва като драгоценна златарска везба сред ограждащите го панелни съвременници. И човек вижда как всичко е премислено и изпипано от ръката на майстор, която умее настойчиво, с постоянството на пчелата и мравката, да извайва с най-тънък резец онова, което тревожи съзнанието на твореца.

Когато съм препрочитал книга на писател, който умее да изтръгва от словото толкова звуци и аромати, колкото може да събуди в една цъфнала ливада, отрупана с пчели, юнският вятър, съм си спомнял за един часовникар от някогашния град Кутловица. Неговата работилница беше близо до гимназията. Когато се връщах от училище, обичах да заставам до витрината на часовникаря и да го гледам как съсредоточено работи. Заварвал съм работилницата му глуха — часовниците мълчаха по стените, върху стъклената маса, а той, взрян в някоя купчинка от винтчета, колелца и пружинки, се мъчеше да открие душата на мъртвата машинка. Търсеше я съсредоточено, приличен на циклоп с впитата в окото черна лупа, и когато я откриеше в някое ъгълче на безмълвния часовник, както стопанинът открива под леглото дълго търсената котка, я повеждаше след себе си нежно, сякаш прикрепяше току-що

проходилото си дете, и тя го сподиряше, за да изпълни след миг стаята му с възкръснали звуци.

Не прилича ли на него и писателят, към чиито книги посягаме, за да потърсим опора и душевно извисяване? Обреченият на словото също търси, както часовникарят, душата на изчезналите мигове, защото всяка творба е едно възкресяване на отминалия или отминаващия от нас живот. Тя е една сложна вселена от страсти, вълнения и размисли и до всяка нейна частица трябва да се докосне дъхът на оня, който владее тайната на възкресяването.

Разлиствал съм ръкописи на големи писатели, чиито страници – зачертавани, дописвани по белите полета и отново обхождани от перото – са ми приличали на мъчителна орана, засявана и отново дълбана от плуга нива, и съм си мислил за тежкия кръст на призванието, който всеки истински творец носи цял живот. Всичко трябва да се изработи така, че да не посрами ръката на майстора, да не остави петно върху душата му. Думите и мислите да лягат една до друга с такава спойка, с каквато хоросанът държи повече от две хилядолетия основите на древните римски крепости.

Такива уроци ни дават книгите на старите майстори. Ние, които също сме се посветили на словото и нерядко бързаме да градим колкото се може повисоки словесни панелни творения, гледаме, с опрощаващата усмивка на живия, онова, което търпеливо и всеотдайно е създавала ръката на отпътувалия от нас. „Защо е сложил каменни темели на къщата – казваме ние, – когато на такава сграда по-подхожда тънка бетонена основа? И кому са нужни тия кариатиди над входа? А балконите, изплетени като дантела от ковано желязо, не са ли излишна приумица на майстора, когато на тяхно място би била по-полезна една боядисана ламарина? И за какво е тая мансарда с островърха кула на звездоброец, когато на нейно място може да се сложи съвсем проста и удобна капандура?“

Така размишляваме ние, рожби на едно нервно, припряно време, и бързаме да вдигаме своите словесни сгради, нерядко с готовите бетонени отливки на всеизвестните истини, като смятаме, че арматурата на темите ще ги направи дълговечни. И се редят те – с гладки фасади, с плоски покриви, с униформено сивия понякога цвят на мазилката. И се случва читателят да се лута из тях така, както децата, когато се връщат от училище в мъгливо време, се лутат и не могат да намерят своя дом в новите квартали с опрени гръб в гръб студени и сиви блокове-близнаци.

И помисляме ли ние, че след десетилетия, когато пушекът и саждите покрият сътвореното от нас, ще дойде оня, който слага скелите и се заема да почисти наслойките на времето? Ще открие ли той неповторими изваяния, в чиито линии се долавя пулсът на нашето вече замлъкнало сърце, или под саждите ще се покажат дълбоки пукнатини, в които личи ръждясалата арматура?

А оня, който трябва да надникне под саждите, непременно ще дойде...



## КИПАРИСИТЕ

Трябва да видиш кипарисите не край нашите пътища или зад оградите на тревясалите гробища, където те стоят прашни или с опушени вейки и се крият зад другите дървета, сякаш се чувстват неудобно с вехтите си, едни и същи през всичките сезони дрехи, които не стават по-привлекателни дори когато са украсени със златните копчета на шишарките – трябва да видиш кипарисите из полетата на Беломорска Тракия или край заливите на Егейско море, за да ги обикнеш за цял живот. . .

Пътят се вие през зелени, просторни равнини. Хълмовете меко се спускат на юг, смаляват се и в падините им се прикътва по някой ослепително бял параклис или се мярва старо дърво, натегнало от зрели нарове. Морето е далече, но неговият полъх се усеща не толкова в прохладния, звънтящ от бистрота и сияние въздух – за него напомня тучната зеленина, обгърнала цялото пространство пред погледа. Росата се стича по крайпътните олеандри, по тревата, по лозниците, чиито ластари са леки и прозрачни, стича се с оная позната на ухото мелодия, която долавяме по пясъка на заливите, когато вълната се отдръпва и пяната ѝ чезне с леко звънтене.

И ето първите кипариси. Те не стоят край пътя както наровите и маслините, любопитно взрени в неговите извивки, за да разберат кой се задава – кипарисите са се отдръпнали по-навътре в равнината, сякаш искат да си кажат нещо тайно, и са се навели един към друг, за да не ги чуе никой наоколо. Гледам ги – тъмнозелени, с посветващи лъскунки от шишарки – и ми се струва, че това са странни южни птици, кацнали за малко сред плувналото в слънце поле. Те стоят на един крак, както стои вслушана или замислена птица, дългите им шии са изтегнати в небето с такъв порив, че ми се струва: още миг и кипарисовото ято ще полети към безкрая. Така си мисля аз, а зелените птици продължават да стоят сред равнината и да споделят своята тайна. Те навярно очакват нощта, времето на сънищата, когато земята ще изгуби магията си и ще дойдат миговете на неудържимия полет.

Единствено привечер аз виждам, че тия звънтящи от най-лекия полъх на вятъра дървета са тъжни и замислени. Тогава те ми спомнят за древния юноша, който погубил в миг на безразсъдство своя любим елен и после с дълбока печал молил боговете да го превърнат в кипарис, за да тъгува вечно за оня, без когото душата му е мрачна и пуста, и те се вслушали в неговия стон. Това усещане за печал и молитва ме владее до мига, когато иззад облак се прокрадват лъчите на залязващото слънце. Тогава над притихналото поле, потънало в сянка, която все повече се сгъстява с прииждането на вечерта, полъхва вятър. Той разлюлява озарените от залеза огненочервени върхари на кипарисите. Долната им част тъне в здрача, а горе в небето, сякаш стъпили върху тъмен облак, се разхождат светкавици. Очаквам да чуя тътен на

прииждаща буря, а в движението на тия заплували над смрачената равнина сияния долавям тишина и плавност, с каквато даряват човека пламъчетата на огъня у дома, когато се е завърнал след дълго пътуване. Може би това усещане се подсилва от песента на щурците, изпълнила звънящия въздух.

Спомням си, че през една есенна привечер, когато пътувах от Солун към Атина, ме настигна буря. Небето изведнъж се прихлупи над пътя. Морето, което само преди минута царствено синееше между стеблата на кипарисите, помръкна, стана пепеляво, сякаш вятърът го посипа с прах от невидими варници. Чух тревожен шум. Това навярно беше съсък на вълни, които заливаха брега и след отдръпването си влачеха скрипящ чакъл. Но когато се заслушах по-внимателно, разбрах, че това е разговорът на кипарисите с вятъра. Кипарисите подвикваха, сякаш се предупреждаваха за прииждащата буря, събираха се на купчини, опрели гръб в гръб, за дадат отпор на вятъра, после затичваха през полето, за да пригушат някое младо, уплашено стебълце. А вятърът напираше с протяжно, ритмично ехтене. В небето протътваха първите гръмотевици, след които настъпваха паузи: сякаш това бяха цезури в тласъците на древен хекзаметър. Тоя ритъм обхвана всичко край мене: просветващите между стеблата вълни, маслиновите дървета, чиито листа кипяха от вятъра и ставаха ту ослепително сребристи, ту тинестосиви, конете, които препускаха край брега и се промушваха между стеблата на кипарисите като паднали от небето мълнии. Но тласъците на хекзаметъра най-отчетливо се долавяха в движенията на кипарисите. Тия високи, стройни и гъвкави изваяния бяха преодолели своя първи страх и сега се покланяха едно на друго, помръдвайки по тревата стройните си нозе, покланяха се плавно, сякаш се канеха на танц. И танцът започна след минута. Струваше ми се, че гледам не мятаци се под вятъра дървета, а стройни зеленооки юноши, които се държеха през кръста, приближаваха се един към друг, после рязко се отдръпваха и отмерваха с боси нозе стъпките на древен рибарски танц. Те подвикваха, подскачаха, после се прегъваха в кръста, сякаш се покланяха на морето, на всичките му стихии и тайни, и отново мяха в небето изумрудените си кичури.

Странна ми изглеждаше веселбата на тия дървета, създадени, за да бъдат олицетворение на човешката печал, но когато зърнах отново пламтящите гърбове на конете, които се мярваха и изчезваха по морския бряг, когато видях как кипарисите разкъсваха своята споена от ритъма на танца верига и се втурваха да ги догонят, аз отново си спомних за елена, погубен от ръката на безутешния приятел, спомних си за дълбоката печал на юношата и разбрах, че всеки кипарис се отдава на това мрачно веселие с надеждата, че ще пропъди спомена за неразумно погубеното щастие, но споменът тревожно кръжи наоколо, както червените коне по морския бряг, и ритъмът на копитата пронизва душата със своите спазми...

Пътят се отдалечи от морето. Шумовете станаха глухи – в тях вече ясно се долавяха гласовете на егейските щурци. Бурята оставаше далеч зад гърба ми. Там оставаха и кипарисите, навярно успокоени след отминалия вятър, отново тъжни и замислени. Но аз усещах в душата си техния трагически порив и ме обгръщаше печал, защото червените коне не се отдръпваха от мен, а полетът им ме пронизваше, възкресил спомени за погубени от ръката ми

радости, и разбирах, че аз, самотният пътник в изумрудената южна вечер, съм също един тъжен кипарис, който тъгува за своя безвъзвратно изчезнал елен.

1984

## В МУЗЕЯ В ДЕЛФИ

В музея до светилището на древния делфийски оракул, високо в планината над Йонийско море, видях много скулптури, изработени от длетата на велики майстори, но най-силно ме впечатли един мраморен къс, закрепен на стената срещу входа. Това беше отломка от статуя, която е изобразявала кон, нападнат от лъв. Ако съдех по съхранения в музея детайл – част от главата на коня със сепната ноздра, уплашено око и ухо, което се вслушва, сякаш очаква помощ, но зад него са впитите в гривата зъби на лъва, – можех да допусна, че това е къс от едра, майсторски моделирана скулптурна група, която е украсявала някой древен площад или стадион. Представях си как скулпторът е бил изваял всеки мускул на стреснатия от внезапното нападение кон, как е изопнал като пружини готовите за скок крака, как е огънал гърба на коня от тежестта на вкопчания в шията лъв, как е очертал ноздрата и окото, в които е изобразил целия ужас на предсмъртния час.

Мислех, че ако скулптурата беше пред мен, съхранена в цялостния си вид, сигурно щях да ѝ се възхитя, защото пред творенията на древните майстори човек трудно може да стои безразличен, но бях сигурен, че нещо ще ми липсва, за да изпитам пълна наслада от тая творба – ще ми липсва чувството за *тайна*, която трябва сам да разкрия. Скулпторът ще ми бъде разказал всичко – от каква порода е конят, на каква възраст е дори, и лъва ще мога да разпозная дали е сахарски, или нубийски, ще задържи погледа ми борбата на плътта, усилието на конските мускули да отхвърлят вкопчаните в гривата лъвски челюсти, но в драмата на двете сплетени тела ще ми липсва нещо много съществено – викът на една сепната душа, която се изтръгва из плътта мъчително, както се изтръгва впит в скала корен... Скулпторът е изобразил тая драма в разширената от ужас ноздра, в изпъкналото око, зад чиито клепачи се крие смъртта, и в присвитото ухо, което очаква с надежда мига на спасението. Но всичко това, когато скулптурата е била цяла, се е губело сред безбройните, съвсем точно моделирани детайли и онова – най-важното – страданието на съпротивляващата се пред небитието душа, се е губело, както в едно многословно стихотворение се губи, затрупан от думи, оня куплет, който съдържа в себе си всичко и който може да зазвучи с неподозирана сила, ако се освободи от ненужните налепи на онова, което уж го изяснява, а всъщност е пепел, под която се скрива пламтящият въглен. И тогава се намесва времето – оня неумолим съавтор. То ни оставя загадъчни отломки от слово или от мрамор, които трябва да разгадаваме, за да стигнем до сърцевината им. Така се е случило със стиховете на Сафо и Алкей – от тях до нас са достигнали отделни фрази и строфи, в които въображението ни трябва да разбули изчезналата

тайна, за да сътвори своя тайна-истина. Така е станало и със скулптурата на коня и лъва, поломена от чук на варварин, от острие на гръмотевица или от бавно длето на хилядолетни дъждове. Изчезнало е онова, което разказва и обяснява, останала е сърцевината – онова, което внушава: ярко и лаконично, което е всъщност магията на изкуството. Нужно ли е да се добави нещо повече към мраморната отломка, за да бъде усетена по-дълбоко и разтърсващо драмата, за която вече споменах – не е ли достатъчна предсещащата гибелта ноздра, окото, в чиято непроницаема глъбина се притаява смъртта, и челюстта на лъва, впита съдбовно в гривата?... Разрушената скулптура е претърпяла две метаморфози – мраморът се е превърнал в дух, а прозата на едно делнично събитие – в дълбока, разтърсваща поезия.

Затова може би ми се стори, че и пейзажът, който се разкри пред очите ми, след като излязох от музея на Делфи и тръгнах през развалините на древното светилище – едно застинало море от бледосинкави и виолетови хребети, които изчезваха в безкрая, – беше сътворен, за да прегради пътя на смъртта, поискала да отнесе душата на коня. Струваше ми се, че ехото подемаше конското цвилене, водеше го до границите на най-далечните планини и отново го връщаше – безсмъртно – при мене.

1984

## ВРЕМЕТО

Какво е времето? Може би едно небе, което трябва да бъде прелетяно от птицата на нашия живот, едно пространство, в което трябва да остане следа – тънък щрих от размахано крило или отронена перушинка, която кръжи над очите, мислите и спомените.

1982

## СУНИОН

В ослепително светлия септемврийски следобед гръцкият полуостров Сунион ми приличаше на огромен кристален отломък, чиято сърцевина ехтеше не толкова от ударите на вълните, дълбоко в пропастта под нозете ми, колкото от песента на щурците, населили руините на древния Нептунов храм и приплеснатата от ветровете трева, над която цъфтяха бледолилави олеандри. За пръв път заставах над пропаст, която не ме плашеше с шеметната си глъбина, а магично-опойващо ме примамваше. От трите ми страни се простираше до безкрая морето с такава царствена синева, каквато може да

бъде видяна само насън. Имах единствено желание: да полетя. Виждах скалите в бездната, върху които щях да се просна след мига на безумието, разумът ме предупреждаваше, но душата се противеше, отдадена на своя порив.

Това странно мое желание може би се подсилваше и от вълните, които обливаха дълбоко под мен скалистото подножие на полуострова и ми припомняха за крилете на Икар, чиито сребърни перца сега се люлееха върху гребена на прибоя.

1984

## ВАЛС В ДЪЖДОВНАТА НОЩ

Париж навярно ще ме изпрати до летището с мелодията на тоя стар валс, свирен сега, в късната вечер, от дамски оркестър на булевард „Сен Жермен де Пре“ срещу паметника на Дантон. Ръми студен дъжд и всички лампи по тротоара са с влажни, бледоолилави ореоли. Оркестрантките, осем на брой, вдигат към прозорците на заспалите къщи своите медни духови инструменти и мелодията ехти, облепена от влагата и от ехото на Латинския квартал. Те са млади момичета, може би студентки, които свирят на късните минувачи с надеждата, че в сложената до тротоара чинийка след миг ще започнат да подскачат хвърлени от благодарните слушатели франкове. Музикантките са препасали пъстри кухненски престилки над модните си джинси със запретнати до коленете крачоли. Жълтите им ботуши са с високи, потрепващи от ритъма на валса токове, а косите – прибрани в прозрачни розови тюрбани. Те свирят така вдъхновено – примижали, всецяло отдадени на музиката, както съм слушал да свирят циганите по нашенските панаири. Дъждът продължава да върти своите рехави валма около уличните лампи и медните инструменти светят в ръцете на зъзнещите момичета. Късните пътници, които все по-рядко се мяркат по булеварда, спират за миг, хвърлят по някоя монета в нозете на нощните музикантки и отминават така безразлични, както са и дошли.

Утре, когато изляза още по тъмно да се сбогувам с града, тоя стар валс ще ме съпровожда по пустите улици. Ще мина през рибния пазар. По сергиите ще шават купища раци, току-що докарани от Атлантическия океан, ще сребреят риби като пяна между скалите на някой бретонски залив. Ще мирише на водорасли, на вятър, дошъл от безкрайността, и пред погледа ми отново ще изплуват каменните градчета на Бретан... После ще се появят негри с бели престилки и ще започнат да метат тротоарите. Всичко, останало от вчерашния ден, ще изчезне в търбусите на буклукчийските коли. Моите стъпки – също. Сбогом, парижки дъжд, който вървеше като приятел подире ми, за да не бъде толкова самотен в огромния град! Сбогом, гръцки ресторантчета с подскачащи риби по витрините – риби-червеноперки, които след миг ще легнат върху

димящите скари! Сбогом, тъжна песен за южните морета, изричана като молитва от старите изгнаници!

Сувлакис Атинянина от гостилничката на улица „Сен Северен“, където обичах да се отбивам вечер, навярно ще сънува кипарисите край своя роден Лемнос, когато аз, изпровождан само от сенките на нощните лампи, ще поема към летището, казал сбогом – дали не завинаги? – на чезнеция в дрезгавината град...

1976

## ОБЛАЦИТЕ

Когато бях малък, обичах лете, легнал по гръб сред ливадата, да съзерцавам облаците. Край мен се люлееха високите треви, песента на щурците идваше на тласъци, заливаше ме и през нея, като през тънка вълна, гледах небето. То се отдалечаваше от мен и повличаше погледа ми в своите бездни, а аз потъвах в тревите, в упойващата глъбина на летните аромати. Между нас оставаше едно шеметно пространство и аз чувствах лекота и блаженство, с каквито са дарени навярно само цветята и птиците.

Облаците се носеха над мен. Струваше ми се, че те поглеждат надолу, за да ме зърнат в обятията на тревата, дори долавях подканата им да тръгна с тях на път, но не им се обаждах, за да не пропъдя мига на блаженството, с който беше ме дарила лятната утрин.

Понякога облаците бяха леки и прозрачни като дъха на човек в мразовито време. Мислех си, че ако се заслушам, ще чуя как подскачат камъчета под обувките на тоя човек и ще доловя свистящото му дишане по стръмнината. Друг път облаците ми приличаха на огромни руна, проснати да съхнат от единия до другия край на небето. Като че ли през нощта някой беше събрал каракачаните от пасищата под Ком, беше ги качил на небето със заръката да острижат всички стада от лунна светлина и от сънища, чийто пастир е вятърът, и на сутринта отново беше ги довел в техните кошари, вмирисани на подстриг, на мляко и на здравец. През късната есен, когато баирите приличаха на селяни с окърпени дрехи, седнали да се стоплят над жарта на някоя листопадна вихрушка, виждах бурята с огнена игла и с конец от дълго ехтене да шие от облаците ризи на зъзнещите хълмове, в чиято душа вече полазваше тръпката на идващата зима. Но най-често облаците наподобяваха корабни платна. Вятърът се мъчеше да ги върже за реята на някоя светкавица и те, издути от попътен вятър, се поклащаха високо над мен. Но над мен ли наистина бяха те, или аз лежах върху палубата на един от тия небесни кораби, усетил с душата си тръпката на неговото ликуващо плаване, и той ме отнасяше натам, където от далнините избликваше като светлина чутата в най-блажениия ми сън музика на Дебюси?

И знаех ли тогава, легнал по гръб сред ливадата, че толкова бързо ще изчезне чудото, с което е дарена единствено душата на детето?

1984

## КАМЕННИТЕ МАДОНИ

В алжирския град Типазà пристигнах през едно ранно майско утро. Тук Средиземно море се врязваше в сушата и заливът, защитен от ветровете, отразяваше пламтящите облаци на разсъмването. Тая лава на утрото се утаяваше по дъното му, откъдето рибари издърпваха своите мрежи, изплетени от огнени нишки. Цялото пространство край мен беше озарено сякаш от пламъците на една огромна ковачница и сегиз-тогиз сепваше слуха ми тътенът на невидим чук – това бяха ударите на прибоя. Аленееха скалите край брега, високите цъфнали кактуси, отломките от древната римска крепост, проядени от храстите и тревата, и ми се струваше, че дори в гласовете на птиците, които ме съпровождаха по брега, бе попил цветът на тънкото алжирско разсъмване.

Стигнах до една барака, пред която седеше дребен човек. Очилата му отразяваха пламъците на залива и първото ми впечатление беше, че виждам спящ човек с възпалени, тежки клепачи. Той навярно чу моите стъпки, но не вдигна глава да ме погледне. Беше приведен над голям каменен отломък от римската крепост и длетото му, което сякаш издебваше паузите на прибоя, за да вмести ситните си звуци в мелодията на утрото, подскачаше по златистия пясъчник. Кой беше тоя човек, сам между кактусите, зад чийто гръб, сред бараката, се виждаха безразборно разхвърляни каменни фигури? Какво говореше той с камъка? Каква тайна искаше да изтръгне от него?

Когато сянката ми падна върху пясъчника и звукът на длетото стана по-глух, сякаш попи в нея, човекът вдигна глава да ме погледне и аз видях лицето му – обло, със суха, глинеста кожа на арабин, по която имаше белези от едра шарка, а на мене ми се стори, че това са следи по неговото лунно лице от излитащите изпод длетото пясъчни метеори.

– Аз съм единственият жител на мъртвата римска крепост – каза арабинът. – Денем слушам птиците и морето, а нощем край мен се обаждат улулиците из крепостта. Нощували ли сте сред развалини? – попита ме той. – Старите зидове изстиват след дневния зной с глух шум, сякаш по пясъка върви човек. Много нощи чувам тия звуци и паля фенера, за да посрещна идващия, а той обикаля навидим край мен и фитилът не може да огрее лицето му...

Сега беше часът на птиците и на морето. Стъпките на невидимия, който нощем обикаляше край странния каменоделец, се губеха в ехтенето на утринния прибой.

– Чакам този човек, който навярно ме търси, за да не бъда съвсем сам на брега, а очите ми не могат да открият следите му. За да не пропусна неговото появяване, дялам ей тия каменни мадони и ги оставям да гледат към морето. Жените умеят да чакат – дълго и мъчително...

– Но вашите мадони са слепи – казах аз, взрян във високите фигури, по които нежно беше се докосвало длетото му. – Как ще съзрат идващия, когато очите им са забулени от мълчанието на вечния мрак?

– Те ще го у с е т я т със сърцето си – отговори ми арабинът. – Защото погледът се уморява, морската влага прояжда гледеца, а сърцето е като листец – долавя всеки трепет на битието...

И тогава си спомних за скитските каменни жени, които съм виждал в степите под Херсон. Те също се визираха в далечината, почернели от древни дъждове, просмукани от горчив дъх на пелин. Влагата беше разяла чертите на лицата им. Те не съзираха това, което очакваха, а го сънуваха и по сухите им устни пълзяха мравки – като оживели усмивки... Как е узнал арабинът от алжирския град Типазà, че скитският каменоделец също като него е учил длетото да не дава очи на надеждата, а да дарява с поглед сърцето?

– Ами, ако оня, чиито стъпки всяка нощ долавяте по пясъка на залива, се окаже не очакваният неизвестен човек, а отмъстителният небесен пратеник с меча? – казах аз. – Ще чуете ли предупредителния глас на слепите мадони, за да залостите вратата на бараката?

– Преди да запаля фенера и да видя светлината му по меча на архангела – усмихна ми се арабинът, – аз ще чуя плача на младенеца. Той ще отлепи устни от каменната гръд на мадоната и ще се обади със слаб гласец – по-тихо от щурците, които ношуват в развалините на римската крепост. Тогава ще оставя фенера в нозете на моите каменни изваяния, ще облека бяла риза и ще тръгна натам, където ме чака съдният час...

Длетото му отново се обади. Искях да кажа сбогом на арабина, но той, увлечен в своята работа, не вдигна очи да ме погледне.

„Странен човек!“ – казах си отново аз, когато бараката остана зад високата стена на цъфналите кактуси. Какво продължаваше да си говори той с камъка? Каква тайна искаше да изтръгне от него? Или длетото му населяваше този пуст бряг с още една загадка?

Шумът на вълните беше утихнал. Щурците също не се обаждяха из развалините и аз чух съвсем близо до мен стъпки по пясъка. Обърнах се. Нямаше никого. И разбрах, че о н я, за когото мислеше през дългите си бдения арабинът, гъсто и неумолимо ме оплиташе в мрежата на своите съдбовни стъпки...

1984



## ПРАСКОВЕНАТА ГРАДИНА ДО ЖЕЛЕЗОПЪТНАТА ЛИНИЯ

Прасковената градина до железопътната линия за Берковица вече я няма – изкорениха я, защото дървчетата започнаха да съхнат, и на нейно място сега зеленее разровена поляна, по която се лутат изпокаляни в зимните кошари каракачански стада. Но винаги, когато в началото на пролетта ми се случи да мина оттук, имам усещането, че на първия завой пред мен ще се ширне познатата равнина и ще видя прозрачната мъгла на цъфналите праскови, през която прозират хребетите на планината. Но вместо ароматът на натегналите от пчели клонки, до мен достига мирисът на тор и на мокри руна, който ми се струва, че лъха и от подсвиркването на каракачанина, наметнат с дълга до петите черна мушама...

Моето предишно усещане за прасковената градина се съпротивлява на реалността, която грубо застава пред погледа ми, и аз отново виждам с най-тънки подробности оня ден, когато се отбих от пътя и докосван по раменете от цъфналите клонки, тръгнах да избира място, на което да сложа статива с бялото платно.

Когато вече бях готов за работа и четката се докосна до палитрата, чух лек звук първо зад гърба си, после той плувна пред мен и след миг закръжи наоколо ми. Помислих, че това е гласът на вятъра, който люлееше цъфналата градина, но после открих, че при местенето си звукът избистря своя цвят и блещука. Край мен кръжеше песента на пчелните рояци, изпълнили короните на дърветата.

Сложно и многостранно е преживяването на художника, когато работи на открито. Той се вълнува не само от цветовете, чиято феерия, особено в слънчево време, го замайва – в неговата душа се вмесват звуците на полето, които подсилват яркостта на багрите, към тях се прибавят ароматите на тревата, на локвите след отминалия дъжд, на затоплената от слънцето пръст. И всичко това се слива в едно усещане за вечност, която друг път се е струвала на човека недосегаема и странна, а сега изглежда съвсем проста и реална.

Освежен от полъха на слезлия откъм снежната планина ветреца и от радостните мисли, които ме обземаха, аз гледах как мазките на четката ритмично се успоредяват върху платното и когато вдигнех поглед над цъфналата градина, усещах как светлината ѝ слиза от небето и попива в пръстта, във възлестите клони на прасковите, в мен – и ми се струваше, че ставам прозрачен и започвам да плувам в пролетния въздух като тая стара, станала безплътна в ликуващото си цъфтене градина.

Но от това състояние ме изтръгна човешки глас. Обърнах се и видях, че в близкия валог се лута старец с кошница на лакътя. Той се навеждаше, слагаше нещо в кошницата, после разбутваше с крак къпините и съсредоточено се взираше под тях. Човекът приближи към мен, попита може ли да види картината и докато разглеждаше с явно изразено недоволство моята наброска,

аз задържах поглед на неговата дребна фигура и забелязах, че не само шаячната му дреха е вехта и избеляла – такова беше и лицето му: с хлътнали устни – навярно му липсваха предните зъби – с бледа, почти прозрачна кожа на скулите, с приплеснат тъмнокафяв нос, който напомняше роговите чирени на циганските ножове, които съм виждал на берковския пазар, и със стъкленозелени очи между клепачи без мигли.

Помислих, че непознатият човек бере коприва из валозите, а когато надникнах в кошницата му, видях цяла купчина охлюви, които пълзяха по дъното и потракваха с черупките си. Един от тях беше се изкачил на рамото му и ми се струваше, че гледа внимателно към мен, помръдвайки с прозрачните си рогца.

– Сигурно събирате охлювите за продан? – попитах го аз. – Има ли купувачи на пазара?

– Рядко ходя там – отговори ми непознатият. – А кой ще ти купува охлюви, когато може да си набере сам колкото иска из полето? Аз боледувам от нерви – продължи той. – Откакто преди две години почина жена ми и останах съвсем сам, ме съсипва безсъница. Въртя се в леглото, а нощта няма свършване...

Охлювът продължи да пълзи по рамото му, докосна го по шията и отново се върна на старото си място.

– Лекарите ми казаха, че трябва да забравя случилото се. „Тръгни из полето, викат ми, мисли за хубави неща, разхождай се. Всичко ще мине...“ – Той ме погледна и аз видях по сухото му лице отблясък от цъфналите праскови. – Послушах ги и тръгнах първо из покрайнините на градчето, а после започнах да обхождам цялото землище. Чувствувах, че ми поолеква, но как да се скитам така, без никаква работа? Забелязах, че хората ме наблюдават със съжаление. Не ми се надсмиваха, за да не ме огорчат, но усещах тая насмешка в погледите им. И тогава реших да събирам охлюви. Не че ми трябват – просто да се занимавам с нещо, а хората да помислят, че скитам из полето, пристрастен към този необичаен лов. А аз наистина се пристрастих към охлювите. Когато отнеса пълната кошница у дома, пускам моите пленници на двора. Виждам ги как се разпълзят по дърветата в градината, по малиновите храсти. Някои влизат в стаята ми, тръгват нагоре по стените. Качват се към тавана, а след тях остават лъкатушни сребристи дири. Те личат особено нощем, когато запаля лампата. Лежа в празната къща, гледам следите на охлювите и те ми приличат на реки върху забравена училищна карта. „Ето Амазонка, казвам си аз, това е Ла Плата, а другата, до прозореца, ми прилича на Ганг...“ Когато бях ученик, много обичах географията и, изглежда, мечтата да видя тия реки оттогава е останала в съзнанието ми...

Човекът тихо, както беше дошъл, се отдалечи, без да каже сбогом. Видях дребната му фигура да прекосява прасковената градина и когато стигна края ѝ, аз я изгубих от погледа си. Може би я скри някой синор, може би я погълна сиянието на цъфналите клони.

Розовината на пролетното утро жужеше над мен с невидими пчели, а аз стоях до започнатото платно и не посягах към четките. Мислех си за човека, по чиито стени нощем охлювите чертаеха картата на света и там се виеха големите, непознати реки, мислех си за тъжния човек, чиято душа се спасяваше от безсъницата, като пътуваше по бреговете на тия реки и слушаше крясъците на тайнствени тропически птици...

Така един ден в края на март 1977 година рисувах картината „Цъфнали праскови до железопътната линия“, която е закачена у дома над работната ми маса.

1984

## МУЗИКА

В началото на март изнесе няколко концерта Виенската филхармония. Дирижираше Херберт фон Караян. С възнание очаквах да видя знаменития музикант. Той живееше в съзнанието ми величествен като извайваната от него музика, която съм слушал на грамофонни записи. Когато оркестърът зае мястото си на подиума, към диригентския пулт тръгна дребен човек с тъмен костюм и с мургаво, сякаш опалено от планинско слънце лице.

Тоя дребен, побелял човек, който вървеше трудно, с леко залитане, придоби необичайна сила, когато застана пред оркестъра. Ръцете му изведнъж се оживиха и ми се стори, че не от оркестъра, а от тях се понесе музика, подобна на оная, която се ражда от клоните на дърветата, когато се появи вятърът. Тия ръце, изпълнили цялото небе, се развихряха и имаше мигове, когато ми се струваше, че диригентът е господар на гръмотевиците – води ги след себе си като укротени огнени кучета или с един замах ги разпилява като пламтящи комети из пространствата на небето. Друг път той ми приличаше на живописец, който тънко моделира своето платно: наслаждава цяла дъга от звуци, после ги остъргва с палката, както прави това увлечението в работата си художник, полага върху тях други тонове, през които прозират създадените вече контури и образи, и картината се оформя – пламтяща като обхванати от лавата на слънцето летни равнини или нежна като тънкото априлско сияние на младата трева, през която прозира земята с пукнатините и ланшната шума, и през рехавите плетеници на зеленината се долавя плавното, като танец, щъкане на мравките. И трети образ се мярваше в съзнанието ми: не прилича ли всеки от нас, насядалите в залата, на пшеничено зърно, което диригентът, като небесен сеяч, ще посее в ехтящата галактика на оркестъра и там ще поникне нов звук, който ще бъде другият образ на нашия живот, а може би това ще е неговата същност?...

1983

## ПРАЗНИКЪТ

Снегът, който мълчаливо и тържествено се спуска над пътя в навечерието на Новата година, все още не е докоснат от ничии нозе – по него е оставила своята диря единствено надеждата.

През много години от моя живот аз съм се мъчил да налучквам тая диря и тя ме е отвеждала до огнище, над което съм виждал ръцете на баща ми, донесъл дрянова клонка, позлатена от огъня, за да дари здраве и радост на къщата. Виждал съм лица на скъпи хора, които после скрежът се е мъчил да възкреси върху студените нощни прозорци. Чувал съм гласове по улиците, омекотени от дълбокия сняг или звънки, сякаш се отронват ледени висулки от стряхата и разпиляват по земята своята кристална мелодия...

Навечерието на празника – това беше весела суетня. Мирис на кравайчета, наредени по масата, цепеници под печката, чиято замръзнала кора се разтопяваше и цялата стая започваше да ухае на мокра гора, голямо червено петно на двора, където вчера заклаха свинята (колкото и гъсто да валеше снегът, той не успяваше да го заличи), баща ми, който се връщаше от града и вървеше към къщи, съпровождан от смешно подскачащите по пъртината оранжеви петли, които очакваха мама да им хвърли шепа зърна – всичко това беше усещане за идващия празник. Към него се прибавяше пъстротата на новите завивки по леглата, измачкани от дълго лежане в скрина, посипаните с нафталин дрехи, които родителите ми щяха да облекат няколко мига преди да седнем край празничната трапеза, свещта, която гореше, залепена за ръба на паницата с ошав, и пламъчето ѝ се изтягаше от моето дишане – бледолилаво в изострения си край... Всички бяха радостни, а аз целият сияех в очакване на полунощния час. Само баба, дошла ни на гости от Бистрилица, мълчаливо беше положила длани на коленете – длани с водниста, жълтеникава кожа, които съм запомнил с това, че миришеха на кокоша перушина – и като ме гледаше така неудържимо радостен, казваше:

– Радвай се, мило момче, защото по-късно ще разбереш, че празниците стават с един по-малко...

Спомням си тия думи сега, половин век след празничната вечер, когато на улицата гърмяха ловджийски пушки, подвикваха развеселени мъже и аз долепвах чело до студеното стъкло в очакване, че ще видя не заснежените върхари на дърветата до нашата къща, а ще открия някакво чудо, настъпило в новогодишния час. Чудо нямаше или пък очите ми не можеха да го съзрат в снежната дрезгавина. Може би то, подсказвано от виковете на развеселените хора, щеше да настъпи утре и да продължи през цялата година?... На другия ден, събудил се чак по обяд, виждах, че моите родители са прибрали в гардероба ухаещите на нафталин дрехи, че от леглото са изчезнали пъстрите завивки, че на трапезата лежат в неразбория лъжици и вилици край чинии със застинала оранжева мас и ръбести кокали...

Спомням си думите за изчезналия празник сега, в мъгливия следобед на новогодишния ден, когато градът, винаги шумен и забързан, е все още сънен, отпуснат, въл. „Един празник по-малко... – повтарям слушаните някога думи, на чиято философия така съм се противял. – А още колко ми остават?“

През пролуката между къщите се мяркат изпълнени с мъгла трамваи. Ако сега съм на спирката, сигурно ще видя отпуснат на седалката някой мъж, все още замаян от снощните наздрависи, или ще съзря някоя жена със смачкана от безсъние прическа и с дълга до петите рокля, която сега изглежда бутафорна и смешна.

Трамваят се отдалечава. Празникът – също. Ще достигнем ли до бъдещата радост, или ще приличаме на пътници, които вървят към кръгозора, а той се отдръпва в далечината?

И не е ли това пътуване към празника – през илюзията, че той е отсъден за нас – истинското тържество на душата?

1984

## НОЩНИЯТ ВЛАК

Вървя след полунощ по железопътната линия в покрайнините на тоя непознат град. От далечината се задава влак, приближава с грохот и свистене и аз се дръпвам в канавката, обгърнат от пара и дим. Светлинката на последния вагон се изгубва на завоя, но в мен остава тръпният мирис от още неизчезналия в небето пушек. Той ми спомня за моите първи пътувания в един стар, посърцващ вагон, който ме отвеждаше до Берковица, а на мен ми се струваше – до края на света.

Странно е усещането от срещата с един среднощен влак в непознат град, когато си сам край релсите и шумовете на вагоните ти звучат като дишане на приятел, който върви до твоето рамо. Струва ти се, че изчезва не влакът, а тъмнината поглъща нещо съдбовно в твоя живот... Светлинката се изгубва и остава само тръпката на релсите, която след миг ще изчезне в глухотата на нощта. Нещо неизвестно за тебе се отдалечава: заспал човек, разклащан от удара на буферите, търкулната бутилка под седалката, ръкав на шлифер, увиснал над главите на сънените пътници, кошница, от която стърчат почернели дръжки на череша... Ти не знаеш дали всичко това съществува зад тъмните стени на вагоните, но то обсебва мислите ти, то се превръща в неотделима част от живота ти в тая безлюдна нощ. И ти става тъжно, че се разделяш със случайно преминалия влак, че той завинаги изчезва от тебе, от сънливото помръдване на звездите над главата ти, от света...

1975

## ГРАВЮРИ ОТ СРЕБРО И ЕЛМАЗ

Вече е краят на март, а зимата не иска да си отива. Денем грее слънце, в пъпките на дърветата се долавя горчив дъх на разбудена мъзга, но в късните часове на нощта отново стяга студ и тревата се покрива със слана. Като я гледам призори, си мисля, че тя през целия ден ще държи в плена си парка, отпечата на стъпките на минувачите, ала покаже ли се слънцето, сланата мигновено изчезва. Тя остава да сребрее дълго там, където светлината е очертала върху алеите сенките на дърветата. Това са гравюри от сребро и елмаз, изящни дантели от дъх на замразена земя и на корени. А на мен ми се струва, че тия скрежни сенки на дърветата са последните им зимни сънища, които тънкото мартенско слънце се мъчи да разтопи.

1984

## СБОГУВАНЕ СЪС СЕН МАЛО

Същата тръпчива ябълка, която разрязах сега, зеленееше на масата ми, когато през прозореца на хотела в Сен Мало се сбогувах с Атлантическия океан и в мразовитото януарско утро той ми приличаше на човек, обърнат гърбом към мен: виждах само потрепването на исполинските му рамене и полите на неговата обхваната от скреж дреха. Мислех, че съм забравил прозаичното сбогуване със Сен Мало, а уханието на ябълката възкреси с най-тънки подробности утрото на далечния зимен ден.

Виждам сега ясно, сякаш са на няколко стъпки от мен, ледено-белите кепенци на сънените къщи, чувам часовника на катедралата – бие седем, докосва ме превърнатата в скреж пара от дишането на французина – мой придружител, който се мъчи да запали колата, а тя кашля, сякаш се е простудила в дългата бретонска нощ. Тръгваме. Куфарите скриптят на седалката зад гърба ми. Голи мачти на лодки в пристанището се покланят като пики на разсънено войнство, което ми казва: „Сбогом!“ Поемаме по крайбрежния булевард. Духа мразовит вятър откъм Англия. Надигат се високи вълни, просичат гъстата стена от колове, с които е укрепен брегът, и се стоварват върху пътя. Французинът играе на жмичка с вълните. Увеличава скоростта на колата, за да изпревари идващата водна лавина, или едва пълзи, за да изчака изчезващия грохот на другата. Но вълните наблюдават внимателно жалката играчка, която иска да им се изплъзне, правят хитри прибежки и след миг усещам над главата си оглушителен грохот. Водният порой ни повлича, колата скрипти и само по чудо не полита от ръба на шосето. Шофьорът успява да извърти кормилото и когато поемаме по средата на пътя, върху нас отново

се стоварва разярената вода. Чувствувам, че съм като раковина, която след минута може да бъде стрита на прах от петата на океана. „Вълните искат да изпреварят забравата и да заличат моя спомен за Бретан“ – мисля си аз, пронизан от студенината на безбрежните пространства. Но изведнъж шосето прави завой и ние навлизаме в прогизнала зелена равнина. Ревът на океана остава зад гърба ми и в далечината започват да прокъсват мъгливото небе запътените по ръба на кръгозора градчета на Нормандия.

1984

## КЪСНИЯТ СНЯГ

На разсъмване задържа погледа ми шаване на сенки по гланца на гардероба. Вдигнах очи към прозореца и видях, че е завалял сняг. Вече е средата на април, а зимата не иска да си отива. Застанах бос до прозореца, както съм правил през годините на детството, и като усещах с ходилата си още зимния хлад на пода, се взрях към небето. Млечносиво, размътено, то беше изпълнено с гъсти рояци снежинки, които ми изглеждаха мътнопепеляви, дори черни. Снежинките бяха необикновено големи, пухкави – не с оная изящна форма на кристалните звездички, които съм задържал за миг върху дланта си, а рехави, безформени като духнати от вятъра памучни фандъци – останки от захвърлен на някой балкон стар дюшек. Това беше първото ми, твърде прозаично усещане. Но когато погледът свикна със сивотата на небето, цветът на снежинките започна да се избистря, долових ритъма им, който сякаш се подчиняваше на моето дишане, и ме обгърна огромната тишина на небето, слязла над още черните тополи, над разкаляните градинки, над подвижванията на децата, протегнали шепа да уловят онова, което цял живот ще се изплъзва из пръстите им. Небесните рояци се люлееха над покривите като пчели, тръгнали на преселение, и аз усещах върху устните си меда на тишината и на предчувствието за цъфнали дървета.

Снежинките се спускаха над къщите, ставаха по-светли върху фона на опушените фасади и светваха за миг – ослепително бели и чисти, – когато калната земя ги поглъщаше.

1981

## ЕЛХАТА

Гледах елхата, захвърлена до кофата за боклук след празника – без пищните си накити, с изсъхнали клонки, по които личаха късчета станиол и

капки восък от сиялите през новогодишната нощ свещи, и си мислех за преходността на човешката радост. Само преди няколко дни тая елха стоеше тържествено сред нашия дом, докоснала тавана с украсения си връх като с елмазена корона, стоеше, окичена с гирлянди, които се спускаха подобно волани на разкошна рокля. Стъклените ѝ камбанки пееха, когато някой от нас случайно я докоснеше, и на мен ми се струваше, че тя тихо се смее, ощастлива от нашата ласка. Целият дом ухаеше на смола, на планински сняг, на влажни зимни звезди, на празник, който се усещаше не толкова със сърцето, колкото с ноздрите.

Сега в ъгъла, където стоеше тихо и царствено зимната гостенка, е празно. Виждам как делникът, завърнал се у дома като пътник, отсъствал само за няколко дни, поглежда към килима и се мръщи на посипаните по него сухи елхови иглици и на петната от восък...

А елхата, изоставена от всички, които бяха ѝ се радвали в новогодишната нощ, стоеше захвърлена до кофата с боклук – стоеше като самотна принцеса, изгонена от своите кристални чертози, и нейното наметало от мъгла се диплеше върху катурнатия трон на размекнатите от влагата картонени кутии.

1984

## ЛОЗНИЦАТА

До къщата, в която се е родила мама, има стара лозница. Макар че всяка година добавят нови летви към скелето, на което лежат нейните ластари, лозницата не може да се побере върху тях. През пролетта и лятото шумата ѝ така избуява, че обхваща почти целия покрив. Когато ми се е случвало да нощувам тук в дъждовно време, музиката на зелената стряха ме е замайвала и съм виждал сънищата си в небето като полюляващи се сред шумата прозрачни гроздове.

Стеблото на лозницата се виеше по източната стена на къщата и се качваше към покрива. То приличаше на дебело, вече протрито, разнищено въже. Мислел съм си, че дъждовете и плесента са прояли неговата сърцевина, но когато съм се докосвал до осуканата лозница, съм усещал твърдостта и хладината на потъмнял, позвънващ под пръстите ми метал.

Аз помня тая лозница още от ранните години на своето детство. Стеблото ѝ беше все така осукано и олющено като сега. Тя раждаше дребни гроздове, които в кишавите години изгниваха, обхванати от белезникава плесен, а случеше ли се сушава есен, узряваха късно, и никой не посягаше да ги бере – оставяха ги на пчелните рояци и на осите.

Мама ми е разказвала, че когато е била дете – преди повече от седемдесет години, – лозата вече е имала стебло, по-дебело от детска ръчица,



и ластарите ѝ така, са оплитали прозорците, че в стаите през целия ден е било зелено от процедената през шумата светлина.

Тя пък чула веднъж от баба, че когато съборили старата къща (оттатък сегашния път), сърце не им дало да отсека лозницата, която растяла над темелите ѝ. Направили изкоп, положили в него стеблото, сякаш го засаждали отново, на другата есен засипали с пръст новите леторасти и така за няколко години преселили лозата в новата къща. Тя оплела с ластарите си варосаните стени, наместила се върху покрива, както птица се намества в своето гнездо, и листата ѝ надничали над пруста, сякаш им било приятно да послушат гълчавата в къщата.

Спомням си, че когато сядахме край софрата да вечеряме, дядо никога не затваряше вратата, освен в лошо време. Правеше го, изглежда, за да не обиди лозницата – да не я остави самотна навън, когато цялата челяд се е събрала до огнището. И тя разговаряше с всекиго от нас, шумолейки с тъмните си листа – струваше ми се, че ситно се смее, когато заръми дъждец, или че печално въздиша, разсънена от вятъра. Особено ми беше приятно да седя под нейния прогорен от звездите шатър през октомврийските вечери. Тогава в шумоленето на лозницата най-отчетливо се долавяше жужене на късни пчели, навярно дошли от много далече и забравили пътя към своя кошер. Знаех, че пчелите изпиват сока на дребните гроздове, които на сутринта ще висят над главата ми леки и шуплести, но ми се струваше, че това не е звънтене на пчелни крилца, а над мен звучеше сънят на лозницата и аз го разгадавах, залутан из неговите мелодии така, както късните гостенки се лутаха из чепките на гроздовете над главата ми.

Съветвах дядо да отсече лозницата и да посади на нейно място друга. Толкова хубави сортове има – какъв е смисълът да се занимава с нея – да я реже пролет, да я пръска, без да сложи един грозд на софрата или в бъчвата... А дядо им отвърщаше, че не заради гроздето му е скъпа лозницата. Тя е добрата стопанка на къщата – ражда грознички деца, но как човек да не ги обича, когато са рожби и на неговото сърце... А аз си мислех, че лозницата е душата на старата къща. Това са нейните отколешни спомени, усукани във възлестото стебло. Те пътуваха след човека – от темелите на един съборен дом към стряхата на друг, издигнат върху рохкава пръст и надежда, от мълчанието на една изчезнала диря към бъдещия вик на новородения. И как ще вдигнеш секирата да отсечеш такова стебло?

Тая година зимата се случи дълга и сурова. „Старата лозница едва ли е издържала на лютите мразове“ – помислих си аз, когато през един мартенски ден минах през познатия дядов двор и спрях до облеганатото на стената стебло. То чернееше мокро, напукано и, стори ми се, безжизнено. Стана ми тъжо, сякаш от моя живот изчезваше не една престаряла лозница, а цял един свят оставаше да лежи пред мен, погребан от зимните преспи. Но след миг забелязах на най-долната клонка, рязната от лозарска ножица, дребна капка. Отначало помислих, че това е стопена снежинка, но после разбрах: лозницата „плаче“ (както обичаше да казва мама, когато пролет режеше лозето). Сведох се над

капката и видях как в нея небето се избистря, видях да се стрелва лястовица, стори ми се, че чувам да скръцва вратата, замириса ми на дим от огнището и усетих как над главата ми зажужаха, залутани в топлата тъмнина на един есенен спомен, пчели, разлюлели шуплести, като варовикова пяна, гроздове.

Капката се стичаше по тъмното стебло, бистра като човешка сълза, и аз разбирах, че тая сълза ми се усмихва...

1984

## ЖЕНАТА НА МОРСКИЯ БРЯГ

Видях я от прозореца на хотела. Тя прекоси бадемовата градина до самия морски бряг (между цъфналите клонки прозираше нейната стройна фигура, полюлявана от вървежа ѝ, който наподобяваше с ритъма си тласъците на разбиващите се вълни), после тръгна по ивицата на пясъка и оставила след себе си дълъг наниз от дири, които след миг се изпълниха с пяна и засветиха, застана на скалата над бушуващата бездна. Духаше вятър откъм морето. Тъмната ѝ рокля, плътно облепила тялото, се развяваше зад гърба, изтягаше се и напомняше корабно платно, което се готвеше да отплава над гребените на вълните. Обикновено в залива се мяркаха лодки с бели платна, а това видение ми напомняше за ладия, която се кани да напусне брега с тъмно ветрило, понесло тъга или тайна

Коя беше тая жена? Дали служителка в хотела, която през свободното си време обичаше да се разхожда край залива, или подранила летовничка, чиято самотна разходка всяка сутрин започваше по хрущящата настилка на пътеката, покрита от опадалите цветчета на бадемите? Чакаше ли някого тя, комуто да дари обичта си през дългите вечери, изпълнени със свистене на излитащи из бездната на морето чайки, или бягаше от една мъчителна любов и искаше да разпилее със стъпките си по нясъка спомените за нея, за да ги заличат вълните, когато заливат брега и се връщат към глъбината, понесли звънтящото подскочане на мидените черупки? Щастие ли предвещаваеше нейната походка, от която тънко димеше опадалият цвят на бадемите, дълги нощи ли, които люлеят тялото като тръпен, безкраен прилив, или шумът на роклята ѝ наподобяваше ехтене на вятър в гола есенна градина, когато дърветата зъзнат под бледата луна и душата усеща ръбовете на замръзналите листа, които се обаждат под нозете на изчезващия пътник?...

Духаше вятър откъм морето. Роклята, плътно прилепнала отпред към тялото на жената, продължаваше да се изтяга зад гърба ѝ, да напомня ладия, която се мъчи да отплава с тъмното си ветрило.

Жената стоеше на брега, сякаш повикана там от самата съдба, и аз, който я гледах много дни от прозореца на хотела, си мислех, че заливът ще стане изведнъж непоносимо пуст и тъжен, ако тя изчезне от скалата.

Струваше ми се, че в който и сезон на годината да дойда в тоя стар хотел, облепен под стряхата с гнезда на лястовици, все ще виждам непознатата жена на скалата, в чието подножие се разбиват с ехтене прииждащите вълни. Тя ще стои, загледана в далечината. Дали ще чака она, от когото още няма вест, и все така ли ще се мъчи да разгадае езика на немлъкващото море и да прозре в неговите сънища – потъмнели парчета от стари амфори вдън заливите?...

Две тайни ще стоят една срещу друга – жената и морето – и в дълбините им ще се диплят като водорасли спомените за корабокрушенците, помислили, че обичта е по-малка бездна от она, в която ръждавеят потъналите кораби...

1984

2

---

## ПОЛЕТЪТ НА СТРЕЛАТА

Полетът на стрелата – това са миговете, когато творецът се мъчи да преодолее пространството между себе си и безкрая. Тетивата трепти с пулса на неговото сърце, лъкът замира в ръката и очертанието му върху белия лист е като знамение на съдбата. Човекът се опитва да примами птицата със зърната на словото, разпилени върху пустините на хартията, но вижда там само нейната сянка. Стрелата му, която се мъчи да догони птицата, също пътува след нейната сянка, и посегналият към колчана прилича на ловец, орисан да преследва цял живот едно видение.

Най-добрите стрелци знаят, че стрелата се връща, за да намери сърцето им. Затова в жуженето на пчелите сред най-пъстрите цветя винаги долавят нейния предупредителен звук.

Падат – и в последния си миг вярват, че улучилата ги стрела ще пусне корен и ще се разлисти.

1983

## СТРУЖКИ ОТ РЕЗЕЦА НА МАЙСТОРА

Напоследък чета с особен интерес книгите на обичани от мен писатели, в които са събрани наброски от техните записни книжки или страници от дневниците им. Понякога тия набързо нахвърляни мисли и наблюдения ми

приличат на мигновени скици с перо или молив върху случайно попаднал на художника лист: ето етюд на босо стъпало, ето протегнатата ръка, прилична на птиче крило, ето майсторски моделирано ухо – като раковина, в която се обажда морето.

Сравнени с големите творби на майстора, тия бегли скици приличат на трохи върху масата след богато пиршество, но това усещане е измамно. Ако познаваме изтънко творчеството на художника, ще открием, че в тия наброски нерядко се крият зърната, дали корен на неговите жътви. Това са началните спирали на мъглявината, от която по-късно се е оформила звезда, или очертанията на един морски бряг, край който въображението след време е разлюляло вълните на драми и страсти.

Наброската в редица случаи е код, ключ към нещо, в чиято тайна трябва да надникнем.

Когато чета такива страници, имам усещането, че крадешком съм се доближил до работилницата на майстора и съм долепил око до прозореца ѝ. Майсторът седи гърбом, увлечен в работата си, но аз усещам по движенията на тялото му неговата съсредоточеност, тласъците на длетото му, което дава форма и душа на дървото. Наоколо, както във всяка работилница, цари неразбория. Ето на тоя стол са сложени пили и рендета, ето там, до стената, е подпряна дъска със ситна дърворезба, а в нозете на майстора лежи облегалка, грациозно извита като лебедова шия. По пода е сплел стружките си талаш, който шумоли от движенията на майстора.

Но, питам се аз, дали това наистина е неразбория? Не надниквам ли в тайната на сътворяването, когато дори стружката, търкулнала се изпод резеца на майстора, се превръща в чудо?

1984

## НИКОЛАЙ ЛИЛИЕВ

В оркестъра на българското поетическо слово, където винаги отчетливо са звучали медните инструменти, за мен поезията на Николай Лилиев напомня мелодии, изпълнени на виолончело.

Това са звуци, в които сияещият ден отстъпва мястото си на привечерните часове и на нощта – на миговете за съзерцание и размисъл, чиито пространства са пронизани от птици с лунни петна по крилете. Това са пейзажи на душата, създадени не от четката на живописец, а от лъка на музикант-виртуоз.

Малко са българските поети, чието слово е побирало толкова съзвучия, които само за неопитния слух напомнят единствено полет на пеперуди или

позвънване на пролетен дъжд. Оня, който умее да слуша с душата си, ще открие в тия съзвучия ехо на драми и сривове, вик на птици, простреляни в небето, и нощен шум на реки край стари биваци.

Както в словото на всеки голям поет, и в лириката на Николай Лилиев можем да открием контурите на времето, но те са доловими не толкова в мислите, колкото в чувствата на поета. Един свят, затворен в пространствата на душата, търси своите измерения, търси изход от драмите и съмненията, в които са го оплели лабиринтите на живота. Друг поет би вдигнал ръка, за да разруши тия прегради или да падне в развалините им. Николай Лилиев е техен пленник. Той прилича на обречена в своя полет пчела, опиянена от горчивите и светли цветове на живота, която събира техния прашец, за да го превърне в слово с уханье на цвят и на медна капка.

Можем по-рядко или по-често да посягаме към книгите на такъв творец, но не можем да не го уважаваме. Николай Лилиев беше и си остава пример за отговорност на поета към неговото призвание, за душевна възвишеност и скромност. Той умееше да слуша гласа на душата си и знаеше, че виолончелото, с което си позволих да сравня неговата поезия, също има своите мигове в човешкия живот: това са миговете на успокоената природа и успокоената душа, когато дърветата са златни от залеза и между тях, вестителка на идващата вечер, кръжи една пчела. Тя е незабележима, но долавям нейното тихо бръмчене, което ми напомня дълбок като земна въздишка глас на струнен инструмент.

И виждам да се отдалечава сред вечерните дървета поетът, когото съм съзерцавал по софийските улици през моите студентски години. Върви бавно, някак плахо, сред тълпата – висок, замислен. Главата му – гладко избръсната, очертана в небето като изваяние от алабастр, сияе под залеза. И всичко е така обикновено. А аз чувствам колко е празнична сивата градска улица.

1982

## ПЪТНИКЪТ ДО БРЕТАН

През една ноемврийска нощ се прибирах с трамвая у дома. Гъста мъгла обгръщаше града и в заледеното стъкло до моята седалка се размазваха редки, мижави лампи. Бях единствен пътник в тоя скрипящ вагон, в който мъглата нахлуваше на такива плътни валма, че аз едва различавах задните седалки и вратата, която на всеки завой се отваряше с трясък. Мислех, че съвсем сам ще пътувам до дома с тоя призрачен трамвай, но на една спирка при мен се качи дребен старец с вехт, дълъг почти до петите балтон и със съвсем нова мека шапка, чиято периферия грациозно се извиваше над широки, зачервени от зимния мраз уши. Полунощният пътник мина край мен, кимна с глава за поздрав и седна в другия край на вагона. Мъглата го погълна, но върху заледеното

стъкло продължаваше царствено да се очертава неговата шапка. „Какъв ли е този човек? – мислех си аз. – Откъде ли се връща? Навярно работи на гардероба в някой театър. Представлението е завършило, той е облякъл вехтия балтон, а главата си е увенчал с шапката на някой от актьорите, които играят ролите на богати, преуспяващи мъже...“ Така размишлявах аз, а трамваят, пълзейки по заледените релси, вече беше стигнал до нашата спирка. Слязох и се обърнах да кимна за сбогом на непознатия старик, но видях, че той също е слязъл от задната врата и стои на тротоара. Моят спътник ме помоли да го превода през шосето – беше си забравил очилата и се боеше да не го блъсне някой от преминаващите камиони. Докато се лутахме в мъглата и търсехме своите жилища, той ми каза, че ме познава (бил чел нещо от мен, но не си спомня точно какво) и иска да ми разкаже една история от своя живот – все някъде можела да ми послужи. Бил пленен от французите при пробива на Южния фронт през Първата световна война и три години прекарал като заложник на един гръцки остров.

Всички възрастни хора обичат да споделят подобни преживелици и аз едва ли щях да обърна по-сериозно внимание на неговия разказ, ако на другия ден старецът не ме беше поканил в своя дом и не ми беше показал визитната картичка на един френски лейтенант. Картичката беше пожълтяла, прегъната по средата. На нея с тънки курсивни букви беше написано: Жан-Пиер Коломбел, Бретан, Сен-Мало, „Улица на камбаната“ 4. Това беше адресът на французина, комендант на заложническия лагер в Егейско море. Тоя благороден човек, според разказа на стареца – бивш учител по история, – беше спасил от смърт българските пленници през тяхната тригодишна каторга. Когато се разделяли, френският лейтенант дал на човека, с когото случайно ме събра нощният трамвай, своята визитна картичка и го поканил, ако някога му се удаде случай, да дойде при него, в Бретан, като скъп гост. Тук ги е срещнала войната и насилието, там ще пътуват като приятели край брега на Атлантическия океан. „Странен лейтенант – мислех си аз, като слушах разказа на бившия учител по история. – Тръгнал на война с визитни картички в джоба. И кому ще ги дава? На брадясалите пехотинци, които се вдигат в атака и викат като обезумели? Или на стенещите, полумъртви войници в тифусните лазарети?“

До прозореца на тясната стаичка имаше маса. На нея видях карти на Франция, разписания на влакове и самолети, цветни картички от Париж и Бретан. Старецът сподели с мен, че отделя по малко от пенсията си и се готви да отпътува при своя приятел в Сен Мало. Вярваше, че там го чака някогашният лейтенант Жан-Пиер Коломбел, с когото беше го побратимило страданието и беше направило приятели за цял живот двама души, тръгнали с оръжие един към друг.

– Оттогава са минали повече от петдесет години – казах му аз. – Твоят приятел едва ли е жив, за да те посрещне...

– Дори да е така – погледна ме старецът, – той не може да не е казал на своите деца, че е поканил на гости един българин, заложник от гръцките острови, и те ще ме приемат в неговия дом...

Тая история ме развълнува. Какъв странен човек! Половин век носил в сърцето спомена за далечния приятел и сега, в края на живота си, решил да потърси пътя към него, към мъгливите брегове на Атлантическия океан. Знаех, че това е последната илюзия на стария учител, знаех, че пътуването му до Бретан няма да се осъществи никога, защото болестите вече задълго го затваряха в неговата скромна стаичка, знаех, че със затаен дъх ще преброява само картите на Франция и ще усеща дъха на хартията, а ще му се струва, че това е соленото ухание на вълните, които мият крепостната стена на Сен Мало, знаех – и това ме правеше тъжен. Нощем гледах светлинката на неговия прозорец, която дълго не гаснеше, представях си стареца, наведен над разписанията на влаковете и самолетите, които отнасяха мислите му към Бретан, и усещах онова неспокойствие, което винаги ме обзема, преди да започна писането на нова книга. Мъчех се да възкреса мигове от неговия живот, които малко познавах, рисувах в съзнанието си пътуването му в конските вагони към Южния фронт, представях си войниците, които седят до него, на голия под, разкършват недосварени кокошки, увити във вестник, и жълтеникава мас лъщи по пръстите им. Усещах, че започвам да различавам тънки подробности в облеклото и поведението на тия хора, че в образите им долавям черти на мои близки, че понякога в разговорите им чувам своя глас.

Тъй като не познавах в подробности хода на Първата световна война и не ми бяха известни участъците от бойната линия, където нашите войски са се срещали с французите, цели месеци трябваше да се ровя из библиотеките, за да открия спомени на участници в боевете при Яребична, Завоя на Черна и Дойран, да се запозная с бележки и записки на заложенници по гръцките острови. Картината пред мен започна да се прояснява като поле, над което се вдига мъглата, аз мислено виждах криволичещите окопи в снега, виждах зиморничаво присвитите, брадясали войници, които обядваха, стиснали с колене канчетата, дори ми се струваше, че долавям киселия дъх на едро нарязаното, повлечено зеле. Тая атмосфера започна да обгръща всичко, до което се докосвах мислите ми, чувах гласове, виждах конски впрягове да залитат в лепкавата кал и оръдия да се обръщат в овразите и разбирах – часът на писането вече настъпва.

Но най-интересен момент от създаването на романа „Билет за Бретан“ беше пътуването ми из северните равнини на Франция.

Аз тръгнах за там през зимата на 1976 година с адреса на един непознат човек, с една карта, на която беше означен непознат град, обливан от вълните на Атлантическия океан, и с усещането за нещо необичайно, което ми предстоеше да преживея. Приличах на ловец, попаднал на следа, но тая следа беше заличавана от дъждовете на пет десетилетия, беше затрупвана от снегове, под които едва личаха ръбовете на изчезнали стъпки, и аз по тия оцелели знаци трябваше да възстановявам във въображението си тайната на един живот така, както археологът по едно ръбесто глинено късче възстановява погълнатата от морските глъбини древна амфора.

Няма да разказвам за моите дълги вечерни разходки из дъждовните улици на Париж, за музеите и галериите, няма да описвам пътуването в един мъглив следобед до Ван и Киброн, а след това до Сен Мало, тая стара пиратска крепост, чиито тъмни от влагата стени се очертаваха над мочурливата зелена равнина и над цъфналите край пътя сернистожълти храсти, които ослепително светеха, когато над тях падаше сноп лъчи, прокъсал облачното небе. За всичко това е разказано подробно в страниците на романа „Билет за Бретан“. Аз искам да се спра тук на друго – на атмосферата, която ме обграждаше, на това, как възприятията, които се трупаха у мен, ставаха ехо на един отминал живот, по чиято следа пътувах, как тракането на влака, засвистял между гори, целите в плесен от океанската влага, ми подсказваше ритмичните тласъци на страниците, които тепърва щях да напиша. Аз очаквах линиите на пейзажа, цветовете му, приливите и отливите на мъглата, асматиичното дишане на океана, препускането на кончетата из фермите край пътя, походката и усмивката на бретонските селянки, които украсяваха косите си с високи дантелени корони, да ми подсказват пътя към оная тайна, която наричаме човешки характер, да си обясня, чрез душата на тая непозната за мен северна земя, загадката на един възвишен дух.

Навсякъде ме съпровождаха дъждът и мъглата. В това сякаш имаше нещо символично. Заливите, градчетата, островърхите селски камбанарии, дърветата с катраненозелена, степана шума, всичко се скриваше от погледа ми под лепкавата мътилка на мъглата така, както в мислите ми бледнееше, забулен от здрача на изчезналите години, образът на оня човек, чието тихо сияние бях открил в спомена на един мой случаен нощен спътник. През цялото ми пътуване по следата на Жан-Пиер Коломбел ме съпровождаше тайната. Аз мислех, че съм я разгадал, когато открих „Улицата на камбаната“ и заставах пред вратата на дом номер 4, където е живял бившият лейтенант, но разбрах, че отново оставам неин пленник. Никой, с когото разговарях, не можеше да си спомни за него. Дори старият часовникар, чиято работилница беше до катедралата, като разместваше спомените си, както отвертката му разместваше колелцата на разглобените часовници, не смогваше да открие неговия образ, погълнат от времето.

А океанът ехтеше със своите вълни и заливаше крепостната стена в часовете на прилива или се оттегляше към кръгозора – там, в царството на мъглата, която го поглъщаше – и тогава пред погледа ми се ширваше океанското дъно, по което шаваха рачета, морски звезди и плоски риби с тъмnochервени очи. Каменистите острови, които извисяваха над дълбината своите гранитни грамади, изведнъж ставаха достъпни, както, мислех си аз, една неочаквана среща ще ми подскаже пътя към човека, когото търсех из мъгливите равнини на Бретан, и аз тръгнах към тия острови между застиналите оловни локви, по каменистата земя, която само след час отново щеше да стане непроницаемо, тайнствено океанско дъно.

На един от островите, най-близкия до крепостната стена, открих гроб с гранитен кръст над рядка, поникнала в пукнатините на стръмния склон трева и на скалата до него – издълбан надпис: „Един голям френски писател пожела да



почива тук, за да слуша говора на вятъра и океана. Вие, които минавате край неговия гроб, не нарушавайте последното му желание.“ Тайната отново се изправяше пред мене. Кой беше този човек, чието име не личеше върху камъка? Защо беше избрал за свой последен приют скалите над океанската бездна и дали отливът не идваше, за да изпълни едно друго негово желание – да донесе до праха му тръпката на брега, където той е тичал като дете и е усещал по лицето си докосването на мокрите рибарски мрежи? По-късно разбрах, че този погребан на скалистия остров човек е Шатобриан.

Когато се връщах на брега, усетил зад гърба си прииждащата вода, в чийто глух шум имаше нещо заплашително и съдбовно, аз си мислех дали между олеандрите на един друг остров – в Егейско море – не почива прахът на Жан-Пиер Коломбел, романтика, който също би избрал за свой спътник в небитието вечния плясък на вълните, пронизан от крясъка на чайки? Дали не почива там оня, който беше спасил от смърт заложниците и беше гледал от брега как се отдалечава към Солун техният параход в часа на освобождението, а под кичура, на лявото слепоочие, беше горял въгленът на раната от снарядно парче?

Аз продължавах да търся неговата следа в гробището на Сен Мало, в този кът на вечната тишина, украсен с ръждясали тенекиени венци и осенен от благослова на мраморни ангели, които зиморничаво се гушеха между мокри храсти, и нищо не откривах, освен поскърцването на дребния чакъл под нозете ми, в който отново долавях гласа на тайната.

И тогава ми идваше на помощ нощта. Сънят ме унасяше, аз потъвах в него, както в часа на прилива потъваше пътеката към гроба на Шатобриан, но усещах, че онова, което съм преживял и премислил през деня, не се отдръпва от мен, за да даде място на дълбокия, отморяващ сън, а става една друга реалност, която мени формите и цветовете си, избистря се или изчезва в прииждащата на тласъци мъгла, през която вървят дървета и си подвикват, за да не се загубят. Шумът на океанската вода, дъхът ѝ на водорасли и на мокри мрежи, крясъкът на чайките, отчетливите стъпки по улиците на заспалия град, необичайно сините цветчета на храстите в гробището на Сен Мало – всичко това кръжеше над мен като гъст, лепкав въздух и аз усещах, че не ръката, а дъхът ми започва да извайва от него образа на Жан-Пиер Коломбел. Шумът на океана, който ме събуждаше за минута, размиваше неговите черти, но след миг те отново изплуваха пред очите ми. Аз виждах французина да върви по улицата – висок, с развяно от вятъра тъмно сако, под което се виждаше сребристосива жилетка със златна верижка на часовник. Очите му бяха сини като цветчетата в гробището, над които зъзнеха мраморните ангели, а в походката му долавях тласъка на вълните, които се разбиваха в крепостната стена и обливаха с пяна прозорците на моята стая в хотела. Дори ми се струваше, че когато Жан-Пиер Коломбел минаваше край мене, без да ме забележи, защото аз го сънувах, чувах ситното тиктакане на неговия часовник...

Така се появи у мен образът на френския лейтенант от романа „Билет за Бретан“. Океанът подсказа неговите черти, а въображенкето ми им даде плът. Аз измислих този човек, защото го обикнах и повярвах в неговото съществуване. И се питам сега, когато в спомена ми отново се обажда океанът – този символ на вечността и на тайната – дали понякога една такава измислица не е по-реална от самия живот?

1984

## АТАНАС ДАЛЧЕВ

Когато съм срещал на улицата Атанас Далчев – замислен, съсредоточен (а може би така ми се е струвало, защото зад дебелия стъкло на очилата му не съм могъл да съзря веселите или любопитните светлини в неговите очи), съм имал впечатлението, че това е човек, приличен на балкона от неговото стихотворение: можеш в дъждовна нощ да се прислониш под него или сутрин да гледаш как птиците пият вода от саксиите по первазите, но запътиш ли се към този балкон, ще видиш, че вратата му е зазидана. Така съм си мислил – и съм се лъгал. Този човек среден на ръст, почти дребен, бавен в движенията си, с поизбеляло кепе на главата, с дъждобран в ръка, повече ми е приличал на пенсиониран учител или библиотекар, отколкото на поет. Всичко у него е отмерено, дори бих казал – малко студено. Така съм мислил – и съм се лъгал. Защото този на пръв поглед затворен човек, който предпочита тихото общуване с книгите пред гъделичкащата самочувствието литературна шумотевица, е твърде деликатен, душевно щедър творец, създал едни от най-ярките страници в съвременната българска поезия.

Помня първата си среща с Атанас Далчев. Той живееше на улица „Солунска“ в дом, полуразрушен от бомбардировките. Покривът беше пометен от взрива, тъмнееха опушени стени, край които се виеше стълба, запътена към небето, и аз, понесъл книгата на поета „Ангелът на Шартър“, си мислех, че белокрилият ангел от Шартърската катедрала може съвсем спокойно, направо от облаците да слиза вечер в къщата с изгорели прозорци, през чиито квадрати се виждаше една лозница, донесена тук може би от неговия роден Солун или пък от Цариград – и засадена в задния двор. Лозницата с дебело, усукано стебло беше обхванала цялата къща. Тя оплиташе с ластарите си железните решетки на балкона, обкичена с гроздове – рехави, дребни и прозрачни, – и се качваше към облаците, за да обгърне със зелената си стряха този дом без покрив.

Стаята, в която влязох, беше отрупана с книги. На дебела маса с полирани, доста груби, сякаш вкопани в пода крака, имаше разтворен том и до него седеше поетът – между детски играчки и проснато пране в ъгъла. Превеждаше. Беше есенна привечер. Дърветата в отсрещната градина,

започнали да оголяват, откриваха сиви калкани на къщи. Между тях се виждаше чешма, от която денем навярно пиеха гълъби, вирнали ветрилата на своите опашки. В ъгъла на градината имаше лампа на висок стълб. Тя светваше, когато някое дете, неприбрало се още въщи, я заклатеше... Гледах лицето на поета, отразено в прозореца (сега той виждаше през себе си нощта), и още по-осезаемо ме обгръщаха образите на неговата поезия.

Тая поезия, създавана през пет десетилетия, е оградена от строги фасади на здания. Обгърната е от шум на градове, по чиито улици се движат носачи на реклами или хамали, взели на гръб огледала, из чиято глъбина, като из клетка, излитат автомобили и отражения на площади. В задните дворове на тия градове има прозорци, през които се вижда как уморени работници вечерят и сребърната пара на супата се извива като ореол над главите им. В тия градове е снегът, почернял от дима на гарите и на комините, чиято чистота е съхранена само по алеите, където са играели деца. Там са улиците, по които се срещат количките на инвалидите и на бебетата... Градът живее в стиховете на Далчев с приглушени цветове (само зеленото и оранжевото прозират понякога по-ярко), с ритъм, в който се долавят тласъците на едно неспирно движение. Поетът не търси многобагреността на художническата палитра. Повече го привлича драмата на светлите и тъмните графични петна. Най-ярките му творби са майсторски изградени гравюри. Нека си спомним дърветата, които потапят мрежа черни клони в глъбината на небето и в нея есенните листа се бият като уловени риби; или жената, която мие прозореца в лятното пладне и изпълва стаята на поета с мълнии; или черната сянка, която се начупва като копие по каменните стълби... Това са образи, родени от резеца на забележителен майстор-гравьор.

Някои поети обичат пейзажа, обичат играта на багрите в прозрачния въздух. Само един поглед им е достатъчен, за да създадат стихотворение, изпълнено с тихо чувство или с нежен трепет. Далчев не се обръща към пейзажа с такива очи. Той го търси между пролуките на градските къщи – едно светло петно в далечината – не да съзерцава простора му, а да открие неговата драма, да насели с мислите си снежните дървета, коловозите на отминалите коли или сенките на облаците в равнината.

Стиховете на Далчев ми приличат на пчели, облепени от златния прашец на мислите. Понякога тоя прашец ги прави тромави и приглушава звънтежа на крилцата им. Но под него никога не изчезва медът на поезията.

Далчев учи стиха да мисли. Ухото му не се наслаждава от музиката на словото, той понякога нарочно го огрубява, дисонансът на несполучената рима не дразни слуха му. Поетичните образи на Далчев са зрими, бих казал дори – скулптурни. Човек има усещането, че може да ги докосне с ръка, да усети ръбовете им. Смятам, че една от най-забележителните страни на Далчевата поезия са нейните образи. В тях повече, отколкото в размислите му, е показана ярката самобитност на твореца. Малцина в нашата поезия с толкова остро око, така обобщено и същевременно така тънко и артистично са възплътявали в словото своите поетически видения.

Препрочитам стиховете му, разлиствам неговите „Фрагменти“ и си мисля: колко човечност има в тях! Такава сложна, драматична, понякога противоречива любов към човека! И какви мъчителни размисли над вечните възли на живота! Сдържано чувство, в което рядко ще доловиш вик или стон. Но взреш ли се в тая сдържаност, като в прозорец на дом, обърнат към улицата, ще съзреш там изпълнените с мъчителна човечност очи на поета, вгледани след минувачите.

Такъв виждам автора в неговите книги, към които съм се връщал неведнъж, за да изпитам радостта от докосването до една мъдра, вълнуваща сърцето ми поезия. Такъв го виждам и сега по улицата, с пакет книги под мишницата, сподирян от своето внуче, чиято ръчица шава в шепата му. Такъв го виждам между картините на художниците, чиито багри се стичат по зеленикавата съсредоточеност на очите му, скрити зад дебелиите стъкла на очилата. Такъв го виждам и в неговия дом, привечер, когато върху тавана се очертават сенките на отсрещните дървета и между тях като фантастични птици прелитат мелодиите на Стравински.

А отдавна отсечената лозница сегиз-тогиз прошумява с тъмните си листа в неговия спомен и той вдига очи, за да зърне гроздовете ѝ в небето, но вижда там само съзвездия, разпалвани от вечерния вятър...

1974

## МИНУТА МЪЛЧАНИЕ

През ехото на изстрелите, което долита от далечната земя на Чили, до нас достига вестта, че е спряло да тупти сърцето на Пабло Неруда – поета, който носеше в душата си роза и куршум, мълчание на мостове, полет на нощни влакове и ехтеж на вулкани, чиято лава дипли пламтящо знаме над Чили.

Какво е чувал в предсмъртния си час той, чиито съседи в Исла Негра бяха океанът и южните звезди: стоновете на потъпканата свобода, подскачането на гилзи по улиците на сепнатите градове и пукота на кладите, където горят неговите книги?... Хартията, дала приют на песните му, се гърчи сред пламъците, както се е гърчила преди десетилетия по площадите на една друга страна, оплетена от пипалата на черните свастики. Горят мислите и полетите на душата, но не се превръщат в пепел, защото страниците стават късове пламък и размахват в небето червените си крила.

В този полет на пламъка виждам безсмъртието на поезията, сътворена от Пабло Неруда – поезия-птица, с очи, зелени като вечерната вода на чилийските пристанища, и с криле, родени от лавата на самото слънце.

1973

ВЪОБРАЖАЕМО ИНТЕРВЮ В ЧАСА,  
КОГАТО ЗАВЪРШВАХ РОМАНА  
„ЗИМНИТЕ СЪНИЩА НА ЛЪВОВЕТЕ“

– Водим нашия разговор в полунощния час, над бездната, край която минава заледеният път и кръжи виелицата. Какво е най-голямото ви желание?

– Да се завърна у дома. Утре е годишнината от смъртта на един скъп мой приятел. Искам да постоя на гроба му, да си припомня неговия живот. Той беше грък емигрант, изгубил завинаги родината си. Умря на своя рожден ден, както танцуваше пред гостите. Падна с прострени ръце, сякаш се мъчеше да полети...

– Ако трябва да имате един-единствен приятел, кого бихте избрали?

– Него. Той беше самоотвержен самотен мореплавател, след чийто сал плуваше акулата.

– Вашето любимо занятие?

– Да наблюдавам часовниците – тия мелници на времето.

– Какво най-силно ви вълнува в природата?

– Възкресението на цъфналото дърво.

– Вашата любима музика?

– Мелодиите на ехото.

– Вашият любим ваятел?

– Дъждовната капка. Тя извайва образа на вечността.

– Вашият любим художник?

– Оня, който обичаше да рисува слънчогледи. Стоях пред картините му в музея на Амстердам и се мъчех да разгадая по тласъците на четката приливите и отливите на неговата страдаща душа.

– Вие дълги години превеждате. Кой поети предпочитате?

– Ония, които са избрали словото за своя Голгота.

– От кой миг най-много се боите?

– От мига на пълното обезверяване.

– Вашата загадка?

– Още от детските години – зимните сънища на лъвовете.

– Погледнете бездната, над която стоим. Какво виждате там – преминаващ влак или светлинки на къщи?

– Не – там е забравата...

1982

НЕИЗМЕННАТА ОБИЧ КЪМ ПОЕТА

През много години от моя живот, когато съм се отдалечавал от обичани някога поети и съм потърсвал приятелството на други, съпричастни с мои нови мисли и възмущения, обичта ми към Димчо Дебелянов е оставала неизменна. Навярно

породената още в юношеските години привързаност към лириката на този поет ме кара и сега, разлиствайки томчето с негови стихове, да прибавям към своето възмущение от творбите му усещания от други години – и това, без съмнение, прави думите на поета особени, обгърнати от сияние, каквото може да им даде само споменът. Но си мисля, че ако сега за пръв път откриех неговото томче, удоволствието от срещата с Дебеляновата поезия едва ли щеше да бъде по-малко. Лириката на този поет, който достойно заема мястото си сред най-ярките дарования в българската култура, има особено излъчване и неговата поезия, владяла не едно поколение, тепърва ще бъде обиквана от потомците.

Димчо Дебелянов остави на нас и на бъдещето своята дълбоко човечна, светла (дори в най-мрачните си тонове), разтърсваща душата поезия. Той нито в един свой стих не повиши глас, за да бъде чул, не се помъчи да декларира убежденията си, защото те лежах в сърцевината на неговите песни така, както в цвета на ябълката лежи мъдростта и тайната на нейния плод. Тая привидно тиха поезия на изповедта, болката и жаждата за повече красота и човечност, таи под своите пластове – както всяка голяма поезия – измерения, които преоткриваме при всеки нов прочит, таи асоциации и символи, които правят по-дълбоко и многозначно словото на поета.

За него си мисля, когато слушам или чета упреци срещу така наричаната „тиха поезия“. Някои ценители на поетическото слово забравят, че в своята съвкупност поезията на един народ прилича на голям, многозвучен оркестър, в който отделните инструменти имат свое звучене и тембър, своя задача. Настъпват моменти, когато имат превес фанфарите и тропетите. Техните призивни звуци тогава възбудят човека. Но има мигове на вглъбяване и размисъл, когато високият тон звучи дисхармонично, тогава душата се оставя – ако продължим сравнението с музикалните инструменти – във властта на цигулките, на флейтите и обоите. В изкуството има решаващо значение не височината и силата на тона, а истинността и искреността му. Затова най-достойно защитава своето призвание оня, който не се поддава на съблазнителите за лесен успех, не крещи с фалцетен глас, за да се влее в мелодията на на шумелите и преуспяващите, а търси истинския звук, роден от сърцето му, както го търси зажужалата пчела – този „тих поет“ на цъфналите ябълки и на люшнатите от вятъра ливади.

Димчо Дебелянов отрази по свой начин времето, отсъдено да даде далнина на неговия кратък живот. Отрази не грубите му контури, а ехото на неговите болки и драми. Дори в своите най-хубави, според мен, стихове, писани в окопите на Южния фронт – стихове, където реалността прозира най-осезаемо и рязко, – Дебелянов остана верен на себе си. Каква разтърсваща човештина и искреност! И редом с това каква предметност на стиха, каква точна и драматична картина на онова време!

Минавал съм по местата, където са оставяли следи ботушите на подпоручик Дебелянов, преди да го повали куршумът, гледал съм кипарисите край църквата на Демир Хисар, останали да бдят тогава над неговия последен дъх, и съм чувствувал съвсем осезателно стиховете за стария бивак, за убития

френски войник, за чезнешото под маранята летище на Удово. И ме е пронизвала болка, че окопите на Южния фронт, погълнали между снарядните гилзи покосения поет, са отнели на България бъдещите вдъхновения на един от най-възвишените ѝ синове.

1977

## ЕДНО СТАРО ПРИЯТЕЛСТВО

Годините на младостта ме сприятелиха с художника Иван Кьосев. Тогава бяхме по-безгрижни, различните житейски задължения не бяха ни затворили в своя кръг – намирахме време и за чаша бира под прашните липи на някой квартален ресторант, и за дълги разходки край езерото до Орловия мост, където вечер подскачаха риби и на нас ни се струваше, че ловят не прелитащите незрими мушици, а отразените звезди. Сега се виждаме все по-рядко. Един кратък телефонен разговор, една набързо написана картичка за Нова година, една случайна среща пред вратата на издателството, където художникът бърза със своята издута кафява чанта (малко по-бледа от цвета на неговото пардесю, плътно обхванало раменете му) – и това е всичко. Тракването на вратата, зад която изчезва неговата набита фигура, скрива от мен леката му походка – така върви човек, току-що стъпил на кея след дълго пътуване с кораб, скрива кафявата му шапка с тясна, извита нагоре периферия, брадата, обхванала неговото широко лице с едва доловима усмивка в ъглите на устните и с бледолилави торбички под уморените очи. . . Има в осанката и в облеклото на художника нещо артистично, отмерено, приятно с напомнянето си за едно отминало време, за линии и цветове, пренесени през годините, приятни, дори малко старомодни със строгостта си, но респектиращи със своята изисканост, усетена и осъществена по новому.

Подобно усещане имам и когато гледам творбите на Иван Кьосев.

Те сега са много – отличавани с високи награди, известни на широк кръг ценители. А някога, в годините на нашите първи срещи, младият художник, току-що завършил Художествената академия, имаше само един бележник с наброски – рибарски кейове с обядващи мъже и разпрегнати коне сред разхвърляни варели и щайги на Бургаското пристанище. Разказваха тогава, че Иван Кьосев, бъдещият изискан оформител и илюстратор на книги, които ще бъдат посочвани като образци, през летните ваканции обхождал старите гробища на своя роден Бургаски край, за да проучва по разядените от дъждовете и лишее надгробни камъни шрифтовете на надписите, дълбани от каменоделците.

След години усетихме ритмите на тия шрифтове, облагородени от майсторската му ръка...

Обичам работната стая на художника. Шкаф, отрупан с книги. Кафез с канарче в ъгъла. Маса, долепена до прозореца, през който се виждат – дълбоко долу, – сякаш са дъно на кладенец – тесни дворчета между високи сиви здания с олющени балкони. На масата са наредени разноцветни бурканчета с темпера, пера със засъхнал туш по тях, лупи, фаянсови плочки, навита на руло хартия, четки с изострени като игли връхчета. Неведнъж съм виждал художника да се готви за работа, опрял лакти в ръба на масата (така опират лакти в ръба на лодката рибарите от неговия южен залив, преди да издърпат мрежата), гледал съм го как се взира в белотата на празния лист, как се мъчи да открие, незрими за мене, ония видения, на които после ще дадат душа перото и четката му. Има в неговите линии, в плавния тласък на щрихите, нещо леко и изящно, което ги доближава до мелодията на утринната вода, чиято пяна премята седефени раковинки, има нещо прозрачно, едва доловимо като сребърната диря, която отлетялата чайка оставя върху свечереното небе.

Обичам всеотдайността и търпението на този художник. Той не познава леките пътища на творчеството. Неведнъж бавното развиделяване над пепелявите покриви е попивало светлината на неговата нощна лампа, неведнъж очите му, немигнали до сутринта, са съзерцавали през прозореца мълчаливата разходка на есенните дървета и на подранилите пътници, които заобикалят бидоните до вратите на млекарниците.

Гледал съм ръката му, която реди плетениците на гравюрите, и съм си мислил, че ако този съсредоточен човек не беше се обрекъл на четката и на перото, той навярно щеше да бъде златар: щеше да търси изяществото на линиите и формите на този благороден метал, защото ръката на майстора е създадена да служи всеотдайно на красотата.

Мисля си така в полунощния час, когато дописвам тия редове. Знам, че сега в един дом, чиято сянка се докосва до сивата стена на Зоологическата градина, свети единствен прозорец. Там е стаята на художника. Четката се докосва до листа и по жълтия кръг на лампата, като по сахарски пясък, вървят сънища на лъвов.

1974

## ПОД НЕБЕТО НА ВЪБЕЛ

Под небето на Въбел, вгледан в бронзовото лице на партизанския командир Михаил Петров, чиито очи са се свеждали над първите стихотворни опити на Николай Зидаров, аз по-дълбоко и по-силно усещам поезията му, пропита от аромата на този баладичен край – ту тревожна и гневна, ту тиха и трепетна като ябълките, които цъфтят пролет над оградата и над спомена за неговата бащина къща.



Помня нашите първи срещи с Николай Зидаров в ония години, когато свободата вървеше по улиците на София с партизанско кепе и с автомат, закичила засъхнал здравец на ревера. Поетът крачеше с трескави очи из тоя град, люлян от ликуващото сърцебиене на знамената, старото, отесняло сако, подарено от неговия брат, пукаше под напора на раменете и от сухата кашлица, която къртеше гърдите му. Аз знаех, че носи тая кашлица от килиите на шуменските арести, усещах в нейните остри и мъчителни звуци скриптене на ключалки, което се примесва с прощалните думи на ония, които в някоя много ранна утрин ще тръгнат с обърнати на изток очи, за да тръснат под бесилото тежки перчемии и да развоят като криле, чийто полет секва, своите легендарно бели ризи. Поетът носеше в джобовите си стихове за тях – стихове, пронизани от полет на звезди и на соколи. Събирахме се в скромната сграда на ЦК на РМС да четем неумелите си строфи и да спорим до съмнало, после започвах бурните събрания в университетските аудитории и отново идвах тихите вечери с подскачащи кестени по тротоарите, с шумолене на отлитащи облаци, когато Николай обичаше да чете своите стихове за петъчните джумайски пазари и за пембения чадър на оня певец от Подгорица, който води песента си край талиги с разпрегнати коне и край кукуригащи петли.

Това бяха големите години на нашата младост. Ще им позволим ли, скъпи приятелю, да се отдалечат от нас, да се смалят зад чертата на кръгозора и когато се обърнем към тях, да видим в очите им една сълза? Не – ние ще ги оставим при нас: при нашата вечна заетост, при тревогата и радостта ни, при нощната лампа, под чието безсъние се ражда стихът, ще ги оставим – скромни и безкористни – до наградите и почестите, които сме получавали, защото тия далечни години са нашата най-голяма награда и почест.

Виждам дървото на твоя живот да люлее в небето зрелите плодове на изминалите десетилетия. Тия плодове са пили сок от българската земя и са пронизани от българското слънце, гряло в очите на мъчениците и на жътварите.

Нека неговата светлина винаги съпровожда твоите дни и твоите песни.

1971

## ТЕМЕЛИ ЗА КЪЩИ И МОСТОВЕ

Не познавах още поезията на Иняцио Бутита, когато случаят ме срещна с него в Киев преди повече от две десетилетия. Там гостувах група италиански поети и украинската телевизия организира поетическа вечер на дружбата, в която трябваше да участвувам и аз. Забравил съм много неща от тая среща, но в съзнанието ми е останал един висок, слаб човек с тъмно лице на селянин, с късо подстригана коса, прошарена на скулите, и с тъмни очила, които скриваха очите, но шаващите бръчки по лицето издаваха неспокойствието на неговия поглед. Тоя човек беше Иняцио Бутита – син на сицилийските хълмове и на

сухите кладенци, край които, както казваше той, птиците падат мъртви от жажда и сенките им ги залепват като черен клей за земята.

Запомнил съм оттогава и една негова строфа:

*Не съм поет,  
ако поезията е  
издигната луна в небето,  
която кара влюбените да немеят.  
Аз предпочитам сърпа ѝ,  
когато свети в дъното  
на бялото око на вола...*

Тая строфа ме накара да потърся стиховете на поета и аз изпитах удоволствие от срещата с един самобитен, човечен, дълбоко драматичен автор.

Иняцио Бутита пише за обикновени неща с прости, родени от сърцето думи. Като чета стиховете му, имам усещането, че тия думи вървят подобно сицилийски селяни по нажежени каменисти хълмове и гущери с избелели от зноя очи се отместват, за да им сторят път. Той търси поезията на живота не в съзерцаването на южния пейзаж, който друг творец би изобразил с пишно разточителство на багрите, не обръща в тихи минути очите си към небето, където друг поет би доловил превърнатата в светлина мисъл на вселената. Той е пътник, който търси нощувка за своето вдъхновение под открито небе, в което линиите се очертават като исполински птици, или открива постеля в бедняшки дом, с пастирска дреха вместо одеяло, и с глухо обаждане на кози, които нощуват редом с човека.

Иняцио Бутита не обича загладените форми. Привлича го грубоватата и чиста като сърцевина на преломен камък първична простота на словото. Ако беше каменоделец, неговото длето нямаше старателно, с леки хлъзвания да извайва мрамора, да го гали с позвънването на чука, а щеше да обира ръбовете на едри каменни късове, които са по-пригодни за темели на къщи и на мостове отколкото за пиедестали на паметници или за украшения на стълбища и балкони. Но в тия остри отсечки на длетото щеше да се долавя ритъмът на една здрава работническа ръка, на една неспокойна кръв, в която съжителствуват нежността и гневът, приятелската усмивка и сарказмът.

Поетът е словоохотлив, стихотворният разказ го увлича и като чета някои негови творби, имам усещането че седя редом с автора до някой разпален огън привечер, когато пастирите са започнали дълга, тъжна или хаплива беседа и под стряхата позвънват от вятъра окачени да съхнат ярешки кожи.

Иска ми се да вярвам, че след завръщането си от Украйна Иняцио Бутита е написал „Слепият войник“ – едно от най-вълнуващите си стихотворения. Това е драма на сърцето и на съвестта. Стои пред нас слепият украинец, в когото е стрелял италиански войник. Поетът иска да му върне с прегръдката си светлината на неговото изгубено зрение, но навън е мрачен зимен ден и застаналият на прага слепец не може да тръгне през градината, за да откъсне

един забравен плод и да го поднесе на госта. Между тях лежи мълчанието на зимата и кръжи бавният украински сняг...

В стиховете на Иняцио Бутита се долавя пулсът на угнетените, на ограбените от живота хора. Това са глухи удари, които напомнят тътен на задаваща се буря или сричане на сипеи в каменоломна. Поетът умее да се вслушва в тая драматична музика на живота и неговите строфи си предават една на друга ехото ѝ, както баирите си предават вик на човек, плющене на знаме или кълтеж на изстрел. Той умее да прекосява човешката болка – от единия до другия ѝ край – и когато се взира в нейните пукнатини, вижда зелените кълнове на надеждата.

Непокорен в двубоя си с несправедливостта, поетът от Сицилия се оставя да бъде покорен роб единствено на нея – на надеждата.

1981

## ЩЕДРОСТТА НА ТАЛАНТА

Пътят на твореца, както пътят на реката, започва от някой кът с каменисти скатове и светло небе или от някой кът с прашни коловози и с тънки разсъмвания, под които се люлеят талази на жита и гриви на коне. През дългите дни и през безсъниците на своя живот творецът пътува към далечини и тайни, както реката пътува към неznайни равнини и клисури, много истини остават зад гърба му, подобно отминати хълмове, много нови надежди и измами го държат в своя плен, но дълбоко в душата му остава, незасипан от пепелта на времето, оня кът, където изгревът за пръв път е озарявал следите на неговите детски нозе, където, редом с корените на цветята и на фиданките, лежи и коренът на неговия живот.

Още в първите картини на Светлин Русев ние доловихме приглушения, плътен като глас на напукани от зной стърнища, колорит на Дунавската равнина – земята на неговото детство. Художникът носеше в душата си нейните пътища и угари, сред които се очертаваха разпрегнати каруци и коне се лутаха из падините, сякаш търсеха не свежа трева, а душата на отминалото лято. В тия картини се обаждаха, подобно шум на бързей, върбаците край Вит със седефено зеленикава шума и бавно, сякаш довян от вечерника, по тях се сипеше прахът на далечни пътища.

Това усещане за зной, за прашна земя, за варовик, който е познал изпитанието на огъня, винаги ме съпровожда, когато заставам пред платната на Светлин Русев. Има някаква особена съсредоточеност, бих казал – замисленост – в неговите пейзажи, композиции и портрети. Хармониите са съдържани, с внезапни акценти – едно вгълбено мълчание, след което ще те прониже вик или ще те озари усмивка. В неговите равнини с ниски хълмове или с карстови свлечища много рядко бушува слънцето. Художникът не се опиянява от празненствата му, от танца на огъня – повече го вълнува какво е мислил

въгленът в мига на изпитанието, какви тайни и спомени се крият в пепелта на огнището, готова ли е искрата за часа на възкресението. Затова неговите пейзажи ни разкриват истините на скромния човешки делник и ни го показват с прашни ръце и с набити от осили гуменици, с опалено от слънцето мускуесто тяло, затова селските жени в неговите композиции месят хляба с такава тържественост, с каквато се застава пред прага на най-съкровения тайна, затова човекът в мигове на изпитание се изправя пред съдбата с онова достойнство, с което житният клас се изправя пред сърпа, затова очите на ония, които са нарисувани на неговите портрети, са вгледани не към нас, а към драмите и тайните, които всеки човек носи дълбоко в душата си.

Една от своите изложби Светлин Русев уреди в чакалнята на Софийската гара. Платната стояха редом с пейките, на които спяха уморени железничари или поглеждаха часовниците си пътници, облежнати на своите куфари. В чакалнята се гонеха свирки на локомотиви, през отворената врата вятърът носеше мирис на траверси и на непознати пространства. Един бавен, отривист глас съобщаваше за пристигащите и заминаващите влакове и хората, току-що слезли от вагоните, се спираха пред картините, оставили в нозете си куфарите и вързопите, а ония, които поемаха към перона, отнасяха със себе си виденията на художника и неговите багри ги сподиряха в дългия път, заедно с отривистите мелодии на колелата и релсите. Гледах тия картини, събрали в чакалнята на гарата толкова красота и размисъл, гледах как ги посипва ехото на безкрайното пътуване така, както прахът на варниците край Вит посипва гърбовете на разпрегнатите коне, а времето – нашите дела, и си мислех, че художникът е довел своите картини на един кръстопът, където всичко тече, както самият живот, и остава единствената истина – да търсиш други далечини, други глъбини, други души. Довел ги е, за да им припомни големия урок на живота: и изкуството, както човекът, трябва да бъде винаги на път. Някъде го чакат – на една гара, в светлината на едно зазоряване, в мълчанието на една болка. Чакат го, за да събуди в душите радост, упование и надежда.

Неведнъж съм се питал кога художникът намира време да създаде толкова много и толкова силни картини – той, чиито дни и нощи са обсебени от безброй задължения и грижи. И съм си го обяснявал с това, че големият талант, както дълбокият кладенец, не може да остане със сухо дъно: колкото повече се гребе от него, толкова по-свежа и по-щедра блика неговата вода.

Щедрост – така бих нарекъл корена на неговата дарба. А щедрия талант времето най-малко ограбва.

1983

## ПЪТНИК ПРЕЗ СВЕТА

В бригадирските бараки край Димитровград, под нисък таван с прашна крушка, край която кръжаха нощни пеперуди и сънища на уморени младежи, се раждаха стиховете, които Вътьо Раковски включи в първата си книжка „На брега на Марица“. Ние, сприятелени в аудиториите на университета, се срещаме често по пътищата на Тракия и в долината на река Росица, където се извисяваше огромна язовирна стена. Седнали на прашната земя или до вратата на стар товарен вагон, опрели гърбове на грамада циментови чували, ние четяхме един на друг своите стихове, писани в някой скрипящ с карусерията си камион или в изкопа, през кратката почивка между две бригадирски смени. Падаха звезди върху полегалите на пръстта кирки, гласове на шофьори се лутаха между фосфоресциращи хълмове от борови греди и сред сиянията и звуците, заедно с баладичните гласове на реките и мостовете, търсеха пролука и току-що родените стихове.

Тия години са съхранени в душите ни с непомръкващата си чистота и романтичност. Спомените поръсват по тях златен прашец от мисли и чувства, под който се очертава като бронзова отливка ликът на онова неповторимо време.

Вътьо Раковски разказа за него с вълнение и обич, с мила наивност и приповдигнатост. В ония дни ние, младите поети, приличахме на хора, които разговарят помежду си на висок глас, понякога с пресипнало гърло. Може би това беше така, защото просторът край нас ехтеше от преминаващи влакове и от свиваща се пръст и думите ни трябваше да бъдат гръмогласни, за да намерят пролука между гъстите стебла на тия звуци и да стигнат до хората.

Цялото творчество на тоя пастелно мек, сърдечен лирик е родено от човешките делници. Той търси поезията по пътищата и открива диханието ѝ в светлината на железничарски фенер или в ехо на дърварска брадва. Открива я между облаци, продълбани от самолетни перки, по вълноломи, чийто гръмол къса гerdани от чайки, или край бразди, из които наднича зелен листец – окото на пролетта.

Една от книгите на Вътьо Раковски, може би най-характерната за него, е назована „Пътник през света“. Наведен над нейните страници в дъждовна привечер, когато капките замръзват и обгръщат с тънкия си гланц хризантемите на балкона, съм се оставял във властта на поета и пред нас двамата, запътени по големата земя на неговите поетични видения, се е отдръпвал дъждът, пътищата са заговаряли под нозете ни с човешки глас, дърветата са се опитвали да полетят, размахали златни криле от ехтяща шума, и над нас – от единия до другия край на кръгозора – е синеело небето на България, дало своята бистрота на сърцата ни.

В такива минути съм пожелавал на поета нови вълнения и нови пътища. Пожелавал съм му да прекрачва праговете на идващите години така, както

пътникът прекрива релсите на един железопътен прелез, за да се открият пред погледа му други релси и отразена в тях – нова далнина, мечта и надежда...

1975

## ПОД СЯНКАТА НА БЕРКОВСКАТА ПЛАНИНА

Имаше години, когато във вировете на Огоста оглеждаше белите си къщи едно изчезнало вече село – Живовци, по чиито улици сега се разхожда буренът. Тогава из вировете на реката се къпеха малчугани и търсеха мрени под хлъзгавите камъни, а в училището до хълма сутрин се обаждаше звънчето и гласът му беше особено звучен, защото в него се вмесваше бълбукането на подмолите. През тия години по улиците на Живовци, където и аз съм роден и израснал, вървеше с торбичка през рамо едно тънколяво момче, повикано от школския знънец, вървеше под нацъфтелите овошки или под дрезгавото обаждане на сойките и когато се обърнеше на юг, пред погледа му плувваше в небето Берковската планина – ту царствена като зелен трон на облаците, ту мрачно-сива, насечена от светкавици. Дотам стигаше кръгозорът на момчето, който по-късно щеше да бъде прокъсван от влакове и самолети. Светът щеше да се разгръща все по-широко пред очите и душата на бъдещия поет Анастас Стоянов, но когато той се върнеше към спомените от детството, щеше да вижда високо в небето, високо над всичко преживяно, Берковската планина – реална и загадъчна като поезията, като самия живот, щеше да вижда Огоста, която тече от паметивека и отнася не само отраженията на облаците и на хълмовете, но и всичко тленно на земята.

Тоя пейзаж щяхме да съзрем след години в много страници на поета.

На един училищен празник той, тогава ученик в прогимназията, прочете свое стихотворение. Момчето се смущаваше от насядалите в класната стая селяни, от учителите си, от мен – студента по славянска филология, вече напечатал няколко стихотворения в софийските вестници. Куплетите на младия поет бяха написани от неопитна ръка. Той четеше смутено, запъваше се, но аз чувах как сред думите се обаждат чуковете и наковалните на ковачите от другия край на селото, където живееше високото момче с окъселите панталони и вехтите сандали, чувах как скърцат духалата, как сред въглените пръска искри нажеженият метал. Младият стихотворец разказваше, че другите деца тръгват на училище, повикани от звънчето, а негова школска камбанка са чуковете на ковачите, които му казват, че трябва да грабне торбичката с книгите и тетрадките, защото учителят вече взема дневника и се готви да влезе в класната стая.

В това момчешко стихотворение, което авторът навярно отдавна е забравил, имаше нещо характерно, което се очерта релефно в по-късните

творби на поета: умението му да вижда от свой ъгъл обикновения свят край него, да открива под праха на всекидневието оня отгледан от човешките ръце плод, в който пулсират соковете на битието.

Анастас Стоянов отрасна в една долина, където пролет орачите изравяха гилзи от берданките на погребаните край Огоста септемврийци и той, както всички нас, родените в тоя край, през детството беше носил в джобовете си тия гилзи като най-свидни играчки. Това въстание беше негов възторг, негова обич и болка. На него той посвети не само своята чудесна повест „Имаше едно момче“ – ехото му премина през страниците на много от неговите книги.

Той е поет с остро око, с въображение, което нерядко го носи така, както вятърът носи птицата между небето и земята. Но той никога не изпуска от погледа си хълмовете, където са пътищата на хората, дима над къщите привечер, копачите, чиито мотики пламтят от залеза. Птицата са го отвеждали в далечни страни, за които той е разказвал в своите книги, но между зданията на непознатите градове поетът винаги е търсил пролука, през която да зърне някое облаче над Ком или някое дръвче, цъфнало над развалините на неговото родно село. Виждал съм го как се връща от летището – изморен, но с оня особен блясък в очите, който човек долавя в погледа на птиците, завърнали се през пролетта в своите гнезда.

Анастас Стоянов написа немалко книги – лирика, проза, творби за деца. Но, струва ми се, те бяха стъпала, по които той се изкачваше към своята стихосбирка „На грешната земя“ – към тия изповедни песни, в които лирическата акварелност и патетичните ритми на някои негови предишни книги отстъпиха място на размисъла, на драматичната тръпка, на равносметката. Той усети с всички фибри на душата сричането на своето родно село. Беше вървял по стъклата от прозорците на съборената бащина къща и беше усещал в пукота им шума на язовирните талази, които идеха да залеят поречието на неговото детство. Аз също съм усещал тая болка и разбирам тревогата и драматизма в неговите стихове. Те ме убеждават още веднъж, че поетът се изправя в истинския си ръст тогава, когато се докосне до драмата...

Край своя дом, до който тече Берковската река, Анастас Стоянов е посадил фиданки и цветя, изкопани из запустелите дворове на Живовци. Гледал съм го как върви край тях, когато разцъфтят през пролетта, как им се радва, как говори за всякое дръвче и цвете като за човек и съм си мислил, че в тоя негов жест също живее поетът, който се мъчи не само с перото на твореца, но и с ръката на градинаря да спаси от забравата онова, което радва човека, което просветлява душата му.

1981

## ПРОЗОРЕЦ

Когато бях малък, мислех, че поезията живее някъде много далече – зад планината, зад синята черта на кръгозора. И всяка сутрин, чул свирката на влака, исках да затичам към спирката, да се хвана за пиринчената дръжка на вагона, излъскана от докосването на хиляди ръце, и да поема към тая примамна земя на красотата. Не знаех тогава, че поезията е редом с мене – че тя е в разсъмването, което хлъзга по стените на нашия дом сияние на листопадни вихрушки; че тя е в отраженията из вировете на Огоста, сред които святкат съзвездия от мренки; че тя е в бавните стъпки на хората, които в късна вечер се връщат от работа, стъпки, никога незаглъхващи – като пулс на земята; че тя е в сребърната пàра на разчупения хляб, която озарява лицата на хора, към които после ще ме връща само един спомен и една сълза.

В ония години аз раснех между бедни хора и ходех на училище с прекроените стари дрехи на татко. Тогава имах единствено богатство – прозореца на нашия дом. Ние живеехме в горната махала на Живовци, до хълма, и от тоя прозорец се виждаше цялото село. Вечер гледах как денят угасва в реката и кравите, които пият по бродовете, стават червени от залеза. Сутрин виждах, че люляците из дворовете са цъфнали и жуженето на пчелите, чийто ек меко отскачаше от белосаните стени, ме замайваше.

По-късно, когато се случи да живея в далечни градове и моят прозорец гледаше към сиви покриви с антени, вместо щъркелови гнезда, и към балкони с прецъфтели бегонии и потрепващо пране, аз виждах през стъклата, както през оня прозорец на детството, моята северна земя. Щом чуех свирката на влак, ми се искаше да затичам към гарата и догонвайки последния вагон, да се върна там, където поречията разливат своето угаснало сребро, където са корените на всичко, което съм написал досега...

Аз обичам поезията на земята и хляба, на уморените длани, дето вечер си почиват върху коленете, на семената, които си говорят с браздите за дъжда и за бъдещата жътва.

Тая поезия живее навред край нас, защото има пътища, които водят зад кръгозора, защото има грънчарски колела, над които цъфти чудото на глината, защото има слово, в което са попили, легендите на планините и мислите на корените и на облаците. Тая поезия отива при хората, за да ги извиси и да ги направи частица от себе си.

И никога не среща заключени врати.

1969



## ДЕТСКИТЕ РИСУНКИ

Неведнъж съм усещал идването на пролетта не по ехтежа на южния вятър или по тънкото свирукане на косовите – за нея са ми разказвали детските рисунки по асфалта. Разказвали са ми с весели гласове, в които съм долавял бълбукането на размразени реки, и в цъфналите дървета по детските рисунки съм чувал бръмчене на пчели от още неразсънени кошери. Запътен към трамвайната спирка, аз съм минавал през тия бели и розови градини, възкресени от детското въображение, спирал съм се да доловя уханието им, носел съм го дълго в душата си и не съм позволявал да ми го отнемат нито голите дървета край булеварда, нито стрехите, по които още сребреят ледени висулки.

Има нещо наивно, подкупващо искрено в детските рисунки. Това са видения на необременени от живота души, светове, сътворени от мъглявините на мечтанията и на сънищата. Щедрост и дръзновение има в тия рожби на детското вдъхновение. Вие може да видите по листовите на блокчето как слънцето се разхожда между пъстрите къщи така, както се разхожда пчеларят със златиста медена пита; може да видите риби в реката и самолети, с грациозното тяло на пъстърви, които плуват в облаците като в речна пяна. Ако това ви смути с необичайността си, опитайте се да махнете спирачката, с която зрялата възраст иска да задържи възхищението ви. Не успеете ли, потърсете в душата си детето, което е живо у всеки човек – и то ще ви помогне. То ще ви върне изгубеното усещане за чудото.

Винаги, когато съм гледал детски рисунки, съм се опитвал да събудя детето в своите спомени. Хванат за неговата ръка – един розов цветец, пощаден от времето – съм се оставял това дете да ме води из своите наивни и възвишени светове. Докосвал съм се до клоните на сини дървеса, сини като небето, и съм виждал сред шумата им не ябълки, а звезди. Вървял съм между облаци и съм виждал по тях познати, с авлигови гнезда на вършеца си, земни тополи.

Мисля си: колко млад и неизмеримо богат е светът! Той не може да остарее, защото децата заличават бръчките му със своите боички, карат го да се усмихва дори когато е тъжен и правят вечен негов другар по пътя слънцето, което прилича на жетвар, озарен от ръкойките на едно безкрайно лято.

И красотата остава да живее, давана от едно сърце на друго, така, както птиците дават песните си на ехото и на корените.

1981

## ЗА МЕТАФОРАТА

Ако оприличим стихотворението с гора, метафорите са птиците на тая гора. Виждал съм оголели лесове със строго очертани в небето стебла и клони, и усещането ми за мъртвило е било прогонвано от посветването на някой синигер в мъгливите пролуки или е радвало очите ми ръждивото пламъче на някое муштрънче. Аз не обичам да се разхождам в такива лесове. Те са лишени от музиката на зелените листа, плътно покрили склоновете – тоя ехтящ орган с милиони клавиши, на който свири вятърът – и ако ги разбуди някаква мелодия, това ще бъде студеното, облепено с мъгла кълтене на ехото. Избирам си път през гори, чиито клони са сплетени високо над главата ми и светлината, която се процежда през листата, за да прониже загадъчния мрак на дебрите, нерядко ме обгръща с тайнственост и аз чувствам, че вървя не по влажна земя, с мъх и папрат, а през сънища. Уж всичко е реално, а душата открива нови негови измерения, недокоснати от човешките сетива. Испанският поет Луис де Гонгора – пътник през един от най-дълбоките и тайнствени лесове на поезията – е гледал преди четиристотин години как пъстрите птици кръжат в небето като крилати цитри и ручеят, за да ги послуша, вдига край всяко камъче по бързеите бели уши от пяна. Или очите му са се възхищавали на прекрасната дева, която с двете слънца на гърдите си може да разтопи снеговете на Норвегия и с ръцете си да направи бисерна черна Етиопия...

Ония, които не са дарени с дълбоко зрение, се плашат от непроницаемостта на такава гора, вървят само през храстите на нейните покрайнини, защото се боят, че няма да се изтръгнат от плена на лабиринтите ѝ, а дарените с душата на Одисей приемат риска да я пребродят и привидният мрак на нейните пътища им разкрива тайни, до които могат да се докоснат само най-възвишените духом. Има не само пътници, но и цели епохи, чийто поглед трудно прониква в кръжащите мъглявини на поезията. Луис де Гонгора умира в Кордова самотен, забравен, неразбран, когато „лекомисленият и галантен Мадрид“, според думите на Лорка, се развлича с комедиите на неговия съвременник Лопе де Вега. Поетът умира със спомена за пастирите, „чиито бради са корави и бодливи като дъбови листа“. И трябва няколко столетия да минат по тревата над неговия гроб, за да дойде часът, когато ручеят ще вдигне отново своите бели уши от пяна и ще чуе по земята стъпките на поета от Кордова, възкресен от признанието на едно друго време.

И в поезията, както в живота, има два пътя – към удоволствията от славата приживе или към мъчителните мигове на изпитанието. Кой път да бъде избран от по-мъдрия?

Пред оголелия хълм, с няколко дървета само, през които прозира пепеляво небе и нищо друго, аз предпочитам сепващата тайнственост на гората, с която сравних поезията. Обичам стиховете, по които като по клони пъстрейат птици, под чийто полет е преминал животът ми досега, или се люлеят странни феникси с опашки-лири, на които свири вятърът. Тия птици не са мимолетна украса на гората. Те са символи на вечната светлина и на полета. Те

учат листата да се вдигат към безкрая, за да преодоляват есен пространството между мелодиите на небето и гробовното мълчание на пръстта. Тия феникси се раждат в душата на поета и излитат из нея, прогаряйки я със своите пламъци.

Печална е участта на ония, които населяват такава гора с препарирани птици.

1984

## ДУМИ ЗА ПОЕЗИЯТА

В зачестилите напоследък интервюта, в разговори и критически статии все по-често срещаме въпроса: „Защо пишете стихове? Читателите на поезията стават все по-малко. Прозата заема големите пространства на словото.“ Наистина прозата напират като мускулест мъжага, чиито лакти се разполагат властно на масата, където е разчупен хлябът, но аз, когато и пред мен е заставал този въпрос, съм си мислил, че пространствата на поезията могат да бъдат стеснени само за определено време, но те никога не могат да бъдат превзети от друг, преуспяващ жанр.

Поезията е вървяла и ще върви винаги до човека като негова сянка, като следа от нозете му, останала по пътищата на живота.

Рядко ще видим следи от целувки по бузите на поезията. По-често ще открием по тях белези от зараснали рани и синини от удари. Времената, които са ненавиждали човека и са воювали срещу неговите най-възвишени пориви, не са пощадявали поезията, защото са долавяли диханието ѝ в диплите на знамената и са виждали по нейната дреха петна от барут и засъхнала кръв.

Аз обичам поезията, която прилича на поле, набраздено от дъждовни набези или с раздухано от пролетта цъфтене на овошки, които вдигат на белите си криле земята, за да я отнесат при празниците на лятото.

Ние често забравяме, че душата на поета е лесно наранима, че най-дълбоки белези в нея оставя несправедливостта. Ако се вгледаме през останалите далеч зад нас години, ще видим, че несправедливостта е подкопавала душевните сили или е изправяла пред неумолимостта на фаталната стъпка творци, чиито имена сега произнасяме с почит и които са носили словото като трънен венец на челото. И ми става тъжно, като си помисля, че и ние приличаме понякога на оня градинар, който се грижи само за няколко дървета от своята градина, а другите е оставил да бъдат замеряни през оградата от преминаващите малчугани. Ножицата на градинаря не трябва да отминава сухите клонки, но тя трябва да се отдръпва от плода. Ние нерядко сме пестеливи, когато трябва да изречем заслужената добра дума. И си мисля:

нека я казваме, когато може да бъде чута, защото добрата дума е рамо, на което талантът се опира в трудни мигове. Кажем ли я късно, ще я слуша само тревата.

Има поети, които правят всичко, за да изпитат приживе – колкото се може по-скоро, колкото се може повече – всички удоволствия от славата. Те тъпчат пазвите си, както правехме някога като деца, с нейните често пъти зелени и стипчиви плодове и като гледат оголелите клони, към които ще посегнат другите, си мислят, че са измамили времето. А другите вървят по нажежената земя на своето призвание, вгледани в човека, измъчени от усилията да разплетат възлите на неговото битие. Те вървят към него като към възплътило мислите им плодно дърво, чиито клони са изваяни над кръгозора и се отдалечават заедно с него. Мисля си, че тия пътници, над чиито рамене окото ни може да съзре криле на вятърна мелница, са по-щастливи: ако приживе не усетят дъха на възделения плод, то той, смален като слънце от далечината, ще се търкулне в спомена за тях.

Поезията признава едно приятелство – с огъня. От него се е учила и се учи на себераздаване и на безкористност.

И е приятно да видиш привечер един огън, когато есента пътува в мислите си към бъдещата жътва, да видиш над него венец от уморени ръце – най-хубавия венец, с който природата е дарила живота – да усетиш как думите проправят през тъмнината път от днешния ден към утрешния и да откриеш – за кой ли път – колко просто и възвишено е всичко, с което ни обгръща битието.

Поезията живее с нас и винаги ще остане наш спътник, защото човекът никога няма да превърти ключа на вратите си и да я остави да наднича през ключалката. Тя ще съпровожда дните ни както гълъбът от кварталната градинка, който сутрин се разхожда по перваза на прозореца и наднича в стаята, за да ни каже: „Добро утро!“, както чайникът, чиято пара писука на разсъмване и тоя глас ни изпраща чак до трамвайната спирка, където ни чакат грижите и тревогите на делника – това скромно, но извисено като пиедестал стъпало от днешния ден към бъдещето...

1979

## ПОБРАТИМЯВАНЕ НА ГЛИНАТА И ЗВЕЗДАТА

Всяко време оставя на бъдещето своята по-голяма или по-малка следа и човекът, на когото са дадени малко дни от огромния живот на Вселената, също се стреми да остави дияра в съзнанието на потомците. Сърцето му го подтиква към творчество, той търси красотата, за да се осъществи чрез нея, да изпита радостта от сътворяването да я предаде на другите, да отложи за по-дълго

неумолимия час на забравата. Едни създават картини, друг сътворяват симфонии и кантати, трети превъплъщават на сцената страсти и съдби, а оня, който няма техния дар осъществява по човешки просто своя стремеж към красотата – дяла мраморни чешми, от чиито чучури сякаш избликва не вода, а песен на птици, сади ябълкови градини или засява браздите със слънчоглед и населява цели равнини със слънца, родени от сънищата му.

Жаждата за творчество и стремежът към красотата са най-възвишената изява на човешкия дух.

Ние, които сме се обrekli на словото, трябва да побратимяваме глината и звездата, чиято далнина е пространството на духа, и да приучваме крилатия кон, който ни е даден от съдбата за спътник, не само да върви по земните пътища, да пасе трева из канавките и да кара зърното до мелницата, а да не забравя, че е дарен с криле и че най-добрата зоб за него е звездният овес, зашавал в синята шепа на небето.

1983

## ЗА ПОЕТИЧЕСКАТА ОБРАЗНОСТ

Чувал съм предупредителни думи, отправяни обикновено към по-младите поети: какви са тия увлечения, каква е тая непонятна образност! Наистина някои поети пишат по-сложно, стремят се към по-дълбоки мисловни и емоционални пластове. Да се смущаваме ли от такава поезия, ако е як живецът на нейните идеи? Не – трябва да я четем внимателно, нерядко да я препрочитаме, за да долавяме нейната магия, която не винаги е в пряко казаното, а в онова, което откриваме, размествайки образните пластове. Винаги съм се възхищавал на дръзновението, с което млади – и млади по дух – автори се оставят във властта на метафорите. Те ми приличат на живописци, които изстискват най-ярките бои върху своята палитра и платната им невероятно пъстрейат от полета на четките. Да им кажем ли: изстържете другите бои и на палитрата оставете само няколко цвята? Не – ще сгрешим. Оня, който носи в душата си дарбата на вглъбения творец и има чувство за стройност и хармония, ще открие трудната простота в равновесието на тоновете, до която може да се домогне само майсторът. А другите, за които метафората има не емоционално-смислова, а декоративна задача, ще останат край пътя като старите витошки туристи, които сме виждали в неделен ден, обилно накичили шапките и винтягите си в лъскави тенекиени значки, смешно позвънващи от вятъра.

По-голяма тревога сред нас трябва да буди творчеството на ония автори, в което всичко е опростено, познато и гладко като речните камъни в един

бързей – нищо не ни смущава, освен едно: че гледаме препарирана птица. Има криле, но няма полет.

1983

## ТЕМАТА ЗА ХУДОЖНИКА

Темата за художника заема важно място в редица мои книги.

Творецът ме привлича не само като личност с богата и сложна душевност, чийто живот е неспокоен и драматичен – особено ме привлича неговата всеотдайност и обреченост в името на красотата и правдата, заради което не винаги получава венците на благодарността и признанието. Творецът е болезнена материя, оголен нерв, вечно будна съвест. В това е неговото величие и неговата драма. В личността на твореца рефлектират силно, нерядко болезнено, моралните проблеми на обществото и времето. На тая страна от образа на художника отделих особено внимание в моите книги. Мен трайно ме привлича изследването на сложните душевни движения, които съпровождат творческия процес, привлича ме анализът им, трудното проникване в оная глъбина, където се зараждат бъдещите произведения. Търся драмата на своите герои в себе си и откривам, че нерядко те са ехо на мои преживявания и размисли, че понякога като в огледало разпознавам под техните черти своя образ.

Може би затова, че съм срещал през живота си много такива хора, че съм имал възможност да дружа с тях и не само да ги наблюдавам, но и да търся в моя скромн творчески опит измеренията на техните радости, съмнения и драми, се заех да мина из лабиринтите на тия души и се опитах да покажа, доколкото ми позволяват силите, сложния им, противоречив и възвишен свят. Това ме измъчваше, но в същото време ме даряваше с мигове на неподозирано възлнение и радост. Много от моите герои са хора с романтични души. Те са болезнени, лесно раними. Привличат ги далечините, рифовете на вечерните звезди, и дори ямите по пътя, които натъртват лактите и душите им, не могат да ги излекуват от тая възвишена болест. Под белезите на зарастващите рани остава непобеден стремежът към красотата и тайната, който съпровожда човека до последния му дъх.

Щедрият, честният, душевно богатият човек се стреми, понякога с танталови усилия, да извиси живота над плесента на користолюбieto и практичността, да защити изчезващите добродетели. И от това се ражда неговата драма, защото нерядко силите на човека не му достигат за един такъв двубой. В човека живеят и денят, и нощта, и богът, и дяволът. Истината се ражда в двубоя им, в победата на онова, заради което си заслужава да се живее – красотата и истината.

Освен в стиховете ми, художникът, като действащо лице, за пръв път се появи в романа „Вечерен разговор с дъжда“. Това беше образ, взет от живота, един спомен от студентските ми години. Моите срещи с живописеца, за когото разказвах, бяха първото ми истинско докосване до света на изкуството, до ония, които го създават. В следващите си книги се опитах да разгърна по-широко тая тема. Романът „Бял кон до прозореца“ фактически изцяло е посветен на художника, защото останалите дейст

ващи лица в книгата са всъщност вариации на неговата душевност, те са, така да се каже, негови портрети, изградени в други тоналности.

Художникът върви безимен в повествованието. Поставих си задача да създам обобщен образ, да покажа твореца, на когото нищо земно не е чуждо, но който се извисява над делниците на живота. И другите извисява. Затова оставих словото „художник“ да звучи с първичната си сила – така, както звучат: „камък“, „хляб“, „птица“, „огън“. Смятам, че творецът е също един от основните елементи на битието. Дълго време обмислях материала за романа „Бял кон до прозореца“, но не можех да намеря ключа към неговото осъществяване. Мъчех се да го композирам по един или по друг начин – изплъзваше ми се. Разгадката дойде при едно пътуване със самолет до Варна. Тогава написах историята със стюардесата и звездното момче! Тя е в края на книгата. След това се заех с началото.

1982

## ЛИРИЧЕСКИЯТ ГЕРОЙ

Едва ли може да се каже, че лирическият герой е автопортрет на автора, но според мен той носи най-характерните черти на неговия образ, на чувствителността му, на отношението му към проблемите на битието. Познавам автори, които в контактите си с хората са необщителни, дори груби, а в стиховете им ме завладява изповедност и топлота. Аз си обяснявам това не с „измисляне“ на непреживени от автора чувства (без дълбоко преживяване няма истинска поезия), а с отваряне на врата към друга, непозната за нас страна от душевността на автора, която нерядко би могла да се окаже негова човешка и творческа същност.

Стихотворението не може да бъде снимка на едно душевно състояние. Неговата задача е да покаже по-обемно, по-обобщено онова, което вълнува автора. Иначе той ще заприлича на художник, който сяда зад своя статив на полето и рисува всичко, мярнало се пред погледа му. Композицията на картината налага да се подбере най-същественото, да се степенува при неговото тонално изграждане, а онова, което не помага с нищо при решаването на художествената задача, да отпадне. Не копиране на действителността, а нейното осмисляне и извисяване, създаването на един друг свят от зърното

на реалността, което трябва да поникне в душата на твореца – това е според мен основната задача на всеки, посветил се на изкуството.

1979

## ДЕТАЙЛЪТ

За мен детайлът е силно художествено средство. Става дума не за детайл, който служи като евтина брошка за украшение на фразата, а за детайл, чиято функция е да подчертае това, което е незабележимо, но е твърде характерно и важно. Детайлът дава своеобразна документалност и правдивост на повествованието, дава колорит и атмосфера. Естествено, в употребата на това изразно средство трябва да има мярка. Пропуските, които се забелязват в моите книги, се дължат на все още непреодоляно увлечение по решаването на колоритни задачи, подсказани от живописиста. Когато преглеждам черновите на моите романи, виждам, че несъзнателно съм предозирвал гъстотата на багрите в първата редакция. Обяснявам си това с желанието да създам по-плътна атмосфера, в която да въведа героите. По-късно, при редактирането, съкращавам цели пасажии, в които е надделяло поетическото ми увлечение. Мъча се да очистя повествованието от обстоятелствените места, да го „просветля“ така, както овоцарят реже излишните клонки на ябълката, за да обърне към слънцето ония, които дават своя сок на плода.

1979

## КОМПОЗИЦИЯТА НА ЛИРИЧЕСКИЯ РОМАН

Композицията на моите романи има сходство с лирическата поема или – ако потърсим сравнение от областта на музиката – със симфонията. Частите са изградени в различно темпо, темите, се разгръщат в многопосочни вариации, връзката между отделните съставки на творбата по-често е емоционална или мисловна, отколкото фабулна. Често пъти художественото внушение се долавя не в изреченото, а в онова, което е премълчано, и неговото ехо, получено при неочакваното съчетаване на емоционалните и образните пластове, изпълва думите с нов заряд.

Преди години, когато пътувах из Бретан, за да проучвам материала за бъдеща своя книга, бях придружаван от един французин. След като прочете във влака за Ван и в хотела на тоя прогизнал от океанската влага град моята преведена на френски поема „Далечните бродове“, той така изрази



впечатлението си от композицията ѝ: „Вашата книга ми напомня река в ранна пролет. Талвегът ѝ едва се долавя – това е вашата фабула. А край тоя талвег плават късове лед, откършени клони от дърветата, корени, отражения на хора и на храсти, които се виждат по брега. Отначало имах представа за хаос, но после разбрах, че тоя едва доловим талвег на реката обединява, споява – бих казал всички късове на вашия литературен материал...“ Мисля, че в думите на моя спътник из зимните равнини на Бретан има твърде много истина за композицията на моите книги. Това тяхно изграждане ми позволява да се чувствам свободен в своята работа – като плувец, който не се мъчи да преплува залива само в един стил: бруст или кроул – а се оставям да ме люлее вълната, легнал по гръб, или да шляпам задъхано с ръце и крака, както съм правил в годините на детството из вировете на своята родна река, позволява ми да не робувам на конструктивни схеми, а на нещо много по-важно – на осмислените чрез средствата на поезията чувства, пориви и драми, които се раждат в глъбината на човешката душа.

Аз нямам в съзнанието си предварително разработен план за постройката на произведението. Преди да започна работа, нахвърлям накратко случките, които бих могъл да използвам в своя роман. Когато завършвам книгата си, виждам, че до половината от тях не съм се докоснал, но в замяна на това са се появили други, непредвидени, които понякога заемат централно място в творбата. Ако си послужи със сравнение от областта на музиката, бих казал, че при подобна мозаечна композиция темата се разработва, както в сложно музикално произведение. Тук играят важна роля лайтмотивът, вариациите. Но такъв начин на композиране е твърде рискован: произведението може да се разпадне, ако липсва спойката на тънкия художествен усет, на мисълта, на асоциациите и алегориите. Ако произведение от тоя род разчита само на разказаното, само на първия план – то ще бъде твърде бледо и аморфно. Силата на такива творби, според мен, се крие най-вече в подтекста, в мисловните и емоционалните пластове.

1981

## ПОЕТЪТ И ПРОЗАТА

Когато един поет започне да пише проза и отдели твърде много време на това свое увлечение, едва ли можем да го обвиним, че е изневерил на своята първа любов – поезията. Обикновено прозата на поетите – техните романи и повести – са творби, които не се побират в класическите рамки на жанра, а с изразните средства и с композицията си твърде много напомнят за поезията. И тук важни художествени средства са метафорите, алегориите, символите, асоциациите, подтекстът. Със своеобразния си ритъм, с размишленията и ретроспекциите, с разкъртването на житейски пластове, за които лириката няма плуг, прозата позволява на поета да излезе на по-широка територия, да рисува сложни човешки характери и съдби, да изобразява драматични колизии.

Опитът, придобит в поезията, учи новопосветения белетрист да търси по-голяма гъстота на словото, да разчита не толкова на фабулата, колкото на онова, което се долавя като втори план при неочакваните съпоставки и обрати, при мозаечното изграждане на творбата, чрез внушението на метафорите, алегориите и символите. А каква промяна откриваме в стиховете на автора, когато той отново се върне към лириката? Стиховете придобиват ново качество – драматизъм, – което все повече се утвърждава като тяхна отличителна черта. Това е резултат от навлизането на поета в сложния и противоречив свят на героите от неговите белетристични творби.

1982

## УРОЦИТЕ НА ЖИВОПИСТА

Когато за пръв път посегнах към четките и боите (това беше в началото на шестдесетте години – тогава започнах да пиша и първата си прозаична книга), аз си помислих, че откривам едно приятно занимание. Смятах, че живописата ще ме освободи от мъката над словото, че часовете до бялото платно ще ме отморяват. По-късно разбрах, че съм се лъгал. Аз се заех с едно трудно дело, което ми донесе не по-малко тревоги, лутания и разочарования, отколкото поезията и прозата. Но живописата обогати моя творчески свят. В книгите ми по-релефно се очерта, както отбелязват критиците, „движението на четката“, словото стана „по-цветно“. Живописата ме научи да се съсредоточавам, да търся баланс в композицията, да откривам многозвучие в багровите и мисловните хармонии и контрапункти, да наблюдавам изменчивостта на явленията и да търся онова, което е тяхна сърцевина, да достигна до истината, че най-простата мелодия на словото и на баграта трябва да има многозвучието на оркестър, който изпълнява с всичките си инструменти мотив, плавен и чист като чуруликане на птица, но надарен от твореца с други измерения, озарени от глъбините и тайните на духа.

1980

## ПАЛИТРА ОТ РАЗТОПЕНА ЛАВА

В един разговор ме попитаха какво представлява моята поема „Владетелят на нощните слънца“ – разказ за живота на Ван Гог, оценка на творческото му дело или размисъл за твореца и неговото време, за изпитанията

и неподкупността на таланта. Отговорих им, че това е изповедна творба, в която съм се помъчил да мина не само по пътищата, където е пламтяла наказаната от слънцето душа на Ван Гог, но и да надникна в своята душа, за да потърся измеренията на неговите пориви, кризи и съмнения и в моето битие. В тая поема се опитах да защитя мисълта, че творчеството е съдбовно поприще, че посветилият се на красотата е жрец на слънцето, което нерядко може да го превърне на въглен, че той е сеяч на бъдещето, който не протяга шепата си, за да преброи монетите, които ще получи срещу своя труд, а чака благослова на затрептялата в небето птица. Творецът може да бъде неразбран, може неговото дело да бъде отминато с безразличие (малко ли такива примери ни е дало миналото?), но ако неговата душа е белязана с магията на творчеството, той ще преодолее всички кризи и бъдещето ще го приеме отвъд чертата на кръгозора.

Животът на Ван Гог е вълнуващ роман – не толкова с интересните страници от битието на твореца, колкото с драматичните пориви и сризове на неговия дух. Какво ме привлича в личността и творчеството на тоя неистов човек? На първо място – неговата апостолска всеотдайност към избрания път – до последната капка кръв на сърцето, до последната глътка въздух. Той твори неотстъпно, до изнемогване, не защото е дълбоко уверен в себе си (писмата му говорят за дни на колебания и потиснатост) – той служи всеотдайно на една вътрешна сила, която го издърпва из глухите пространства на премълчаването, на отричането, на мизерията, за да го извиси след смъртта в съзвездieto на най-дълбоките, най-обичаните творци.

Чел съм немалко изследвания за Ван Гог. С вълнение съм седял над страниците на неговите писма – един разтърсващ с искреността си автопортрет на художника. Всички тия истини за твореца ме приближаваха още повече до неговите картини, позволяваха ми да откривам в съчетанията на багрите, в дръзките пориви на четката и в нежните ѝ докосвания до платното движенията на неговата душа: застиващата лава на зрелите жита под ехтежа на мистрала или танца на цъфналите градини край Арл. Прочетеното за Ван Гог ми отваряше вратата към него, но галактиката на неговата демонична, сякаш разтърсвана от космически вихри, душа откривах в картините му.

За мен най-силен момент от живота на художника е пребиваването му в приюта за душевно болни в Сен Реми. Преди години имах възможност да посетя музея на Ван Гог в Амстердам, където е събрана най-значителната част от неговото творчество. С вълнение стоях пред слънчогледите, пред „Стаята на художника в Арл“, пред цъфналия люляков храст, пред пейзажа с враните над житното поле. Но с особена сила ме привлякоха картините, рисувани в приюта на Сен Реми. Струваше ми се, че по тяхната тоналност, по драматичността или по тихата им лиричност ще мога да разпозная безпогрешно зигзагите на неговата мятанца се между болката и просветлението душа.

В живота на твореца, както казва Вийон, спорят душата и разумът. Разумът търси корените на реалността, търси здрава почва под нозете, промисля изхода от всяко начинание. А душата гони една светлинка в пространството, един вик, докосва се до бездната на една сълза. Нейният

полет, рожба на неспокойствието, на жаждата и страданието, може да не отпразнува победа в границите на един човешки живот, но ако плесента на бъдещето не прояде истините и прозренията ѝ, то времето неминуемо ще я увенчае с признанието си.

В това посмъртно сияние на делото виждам истинската победа на Ван Гог.

В поемата има два основни образа: на нощните слънца – слънчогледите – и на забравените картофени гнезда в браздите. Те разкриват двата полюса на битието – небето и пръстта. Към тях могат да се прибавят и други образи, които имат подобна художествена задача: слепите коне и ангелите в шахтите на Боринаж, изгарянето на пеперудите над запалените свещи, космичната мелница на съзвездията над Сен Реми.

Понякога усещам, че ми е тясно в лирическото стихотворение, и се обръщам към поемата. Това обикновено става в мигове, когато откривам, че у мен са се натрупали мисли, настроения и образи, които искат по-широк простор. Това става най-често след работа над някой роман, който дълго ме е държал над белите листа и съм закопнял за стих... Цели седем години се канех да започна поемата „Владетелят на нощните слънца“ и отприщването дойде неочаквано. През една мартенска сутрин на един дъх написах „Писмо на Винсент Ван Гог от приюта в Сен Реми“, което е девета част от творбата.

След това, през лятото в Берковица, се върнах към началото. Само за няколко дни поемата беше готова. Никога не съм писал с толкова просветлена душа.

1982

## УВЛЕЧЕНИЕ ПО БАГРИТЕ

Когато разглеждат стиховете ми, критиците почти винаги отбелязват моето увлечение по багрите. Нарочно ли търся тая цветност, или тя се ражда още при замисъла на стихотворението, заедно с мислите и чувствата, които искам да споделя върху белия лист? Моето първо усещане за стихотворението е свързано с появяването на цветен образ. Понякога той е съвсем конкретен, виждам най-тънките му детайли, друг път е подобен на съновидение, в което багрите кръжат като листа на есенна вихрушка. Както живописецът търси хармонията на тоновете върху своето платно, така и аз се мъча да откривам, чрез цветовете, мелодичните приливи или драматизма на словото.

В своите търсения за по-ярко художествено внушение поетите нерядко използват изразните средства на други изкуства. Знаем, доближавайки се до музиката, каква виртуозност на словото постигнаха символистите. Съвременната поезия търси най-често допир с изобразителното изкуство – с графиката и живописата. Можем да посочим великолепни произведения,

изградени в бяло и черно – като гравюри, – и лирически късове, чиято тоналност и атмосфера ни напомня сияещите платна на импресионистите.

1979

## СЛОВЕСНИТЕ РИСУНКИ

Стремежът към оригиналност, която много по-трудно се постига чрез мислите и метафорите, накара поета да обърне цялото си внимание върху формата на стихотворенията. Той започна да извайва с думи чудати фигури. Когато разгръщах книгите му, имах усещането, че виждам разперени, паунови опашки, вирове, в които паднал камък е образувал догонващи се талази, островърхи ели с пирамидално отпуснати клони. Едно стихотворение наподобяваше петел. Авторът бе търсил къса дума за човката, възклицание „О!“ за окото и няколко еднакви по дължина изрази, за да извие от тях дъгата на опашката му. Отначало ми беше интересно да се лутам из тия словесни лабиринти – не че ме учудваха с формата си: бях срещал подобни калиграми в книги на автори, писали преди десетилетия и столетия – мъчех се да отгатна как се чувства поезията в такива неудобни жилища и виждах как стъпките ѝ заобикалят входовете им – тя е идвала, както идват в къщата на човека кучето и котката, помирисала е прага и си е отишла.

Постепенно формата на стихотворенията започна да прави погледа ми повърхностен. Аз нямах желание да се зачета в тях, да проникна в сърцевината им, защото тя като гнездо, скрито в преплетен къпинак, или като птица, сгушена сред бодлите на драка, беше трудно достижима за мен и аз имах усещането, че ако трябва непременно да стигна до нея, стихотворението, разперило словата си като остри шипове, ще изпободе ръцете и ще из покъса дрехите ми.

Така поетът, решил непременно да учуди читателите си, започна да ги губи един по един.

1984

## ЗА РИМАТА И РИМУВАНИЯ СТИХ

Чрез римата стихът се дисциплинира, става по-стегнат и звучен. Но римата е добър слуга и лош господар. Ако поетът умее добре да държи юздите ѝ, тя покорно ще му служи. Остава ли се на прищевките ѝ, ще върви след нея и ще я примамва, както прави ездачът с хвърлилия го от седлото кон.

В първите си поетически опити отбягах пълната рима. Смятах я за позната, шаблонизирана. Търсех приблизителната рима, едва доловимото съзвучие, защото смятах, че това прави по-свежо звученето на стихотворението. Увлечението ми не трая дълго. Върнах се към точните рими, разбрал, че баналността на едно стихотворение идва не от римите, а от мислите, чувствата и образите му.

Стремя се стихът да звучи музикално, но отбягвам напевността. Затова нерядко избирам по-сложни ритмически структури. Предпочитам широкия, разгърнат стих, който ми позволява не само по-свободно да изграждам метафорите, но и да постигам по-сложна оркестрация на строфите.

Ние дишаме въздуха, без да го усещаме. И римата трябва да бъде като него. Започнат ли очите ни да се задържат на нея, това ще ни отклони от по-важното – от възприемането на авторовите образи, мисли и чувства. Поетът трябва да търси свежи, изненадващи рими, но да се плаши от тяхното, понякога манекенско, самочувствие в края на стиха. Предпочитам здравото, мускулесто тяло, облечено в скромни дрехи, пред анемичната фигурка, накичена с пъстроцветни дрънкулки.

Римуваният стих векове наред е служил на поезията и занапред майсторите на словото ще го ползват като сигурно оръжие. Редом с него все по-енергично в нашата поезия заема своето място свободният, неримуван стих. Той, който само от пръв поглед прилича на леснопревземаема крепост, има много подмоли и въртопи, из които може да излезе читав само опитният плувец. Ако тоя стих не е наситен с мисли и метафори, ако не се намери богат и сложен ритъм, който наподобява движенията на енергично, мускулесто тяло, ако не го крепят неочаквани асоциации и мисловни обрати, той ще се превърне на лоша проза, на прояден от дъждове варовик, чиито кухни имат дъх на плесен и на изгнила ланска шума.

1980

## НАЧАЛОТО

Опитвах се да пиша още като ученик в първоначалното училище. Навярно първи подтик за това е било общуването с природата. Аз съм роден в полите на Берковския балкан, където пролетите и есените са особено пищни, и изглежда още от най-ранна възраст това силно ме е впечатлявало. А имаше и един по-конкретен повод. Баща ми обичаше да изрязва от вестници и списания четивата, които са му харесали, и да ги събира в една папка. Вечер, когато привършваше работата си в шивачницата и мама стъкнеше огнището, той сядаше до мене и започваше да ми чете. Тогава за пръв път чух имената на Елин Пелин, Йордан Йовков, Димчо Дебелянов, Ангел Каралийчев, за пръв път се докоснах до магията на словото, до поетическите видения, които кръжаха в

моя детски свят, озарени от цъфналата кайсия под прозореца. През една такава вечер и аз реших „да опитам перото си“. Написах своето първо стихотворение, в което се разказваше как живовските овчари слизат от хълма и всеки носи до гърдите си по едно агне. Другите деца разбираха, че идва пролетта по нейния предвестник – бялото кокиче, а аз долавях стъпките ѝ в блеенето на агнетата. Моят учител прочете стихотворението, усмихна се (навярно на неговата наивност и на неумелостта ми) и тъй като аз бях първият стихотворец в това забутано селце край Огоста, реши да ме поощри и ми подари – не знам защо – блокче и кутия с цветни моливи. Навярно е знаел, че поетът трябва да бъде с душа, отворена за багрите.

1984

## НАД БЕЛИЯ ЛИСТ

Преди години можех да пиша само вечер и нощем. Връщах се от работа и сядах до масата. Писането през деня ме разсейваше. Сега работя само сутрин. Почти винаги написвам стихотворението „за един трудов ден“. След това започват поправките, които могат да траят по няколко седмици. Търся по-точни думи, по-ярки образи, съкращавам. Някои приятели поети са ми казвали, че посягат към белия лист тогава, когато стихотворението е вече оформено в съзнанието им, когато хрумванията в трамвая, на улицата, в кафенето са се отлели в стихове и куплети. Аз сядам да пиша, без да имам представа за цялото стихотворение. То се оформя в процеса на работата. В началото всичко е емоционална мъглявина, в нея прозират отделни образи, които ритъмът на словото постепенно намества, и онова, което допреди миг е било само усещане, придобива плът. Не пиша куплетите последователно. Понякога най-напред се появява она, с която творбата завършва. Нахвърлям върху отделни страници хрумналите ми стихове и куплети, после ги подреждам на чист лист.

Опитвал съм се да пиша в тетрадка или в бележник. Не върви. Нещо ме ограничава, усещам как думите се съпротивляват.

1984

## ЕЛЕГИЯ ЗА ГЛИНАТА

Спомням си, че през годините на детството в моето родно село идваха грънчари от Берковица. Те бяха бедни хора, в чиито каруци лежеше позвънващата над разровените улици стока – стомни, паници, бардучета и гърнета. Образите на мнозина от тях са изчезнали от паметта ми. Запомнил съм един – казваше се Марко Чатов. По-възрастните мои съселяни го назоваваха с

прякора „Шеста дивизия“. Сигурно през Европейската война беше се сражавал в някой от полковете на тая дивизия. Грънчарят идваше в Живовци обикновено през есента. Тогава във всеки дом имаше жито и царевица – селяните можеха да си купят с тях от неговата стока. Стомните се пълнеха с жито веднъж, а с царевица – два пъти. Такава беше цената и на другите глинени съдове. Стомните, бардучетата и паниците на гостенина от Берковица бяха така ярки, така сияеха цветовете им, че калната селска улица, на която бе спряла каруцата му, празнично светеше. Обичах да стоя до разпрегнатото конче и да гледам неговия стопанин – изпит и чер като есенната равнина, да гледам веселите шарки на съдовете му.

За тоя човек написах стихотворението „Берковските стомни“.

След много години вървах по улиците на неговото родно градче и търсех старите грънчарници с наредени жълти павурчета по прозорците, но вместо тях виждах еднообразни, сиви сгради, по чиито балкони висяха наниз пипер и се поклащаше от вятъра мокро пране. Грънчарският занаят беше западнал. Пластмасата надделяваше над глината. Отбих се при един от последните останали живи майстори, чиято работилница беше до старите казарми. През прозорчето се процеждаше мътна светлина, грънчарското колело проскриптяваше, тласкано от крака на стареца, и аз гледах как глината оживява под неговите пръсти. Той ми подари тъмnozлатисто бардуче, чиято шийка беше назъбена като петльов гребен. „Едно съседско дете ми прочете твоето стихотворение за берковските стомни – каза майсторът. – Като че ли си го писал за дядо Марко Чатов, дете му викаха „Шеста дивизия“. Той често ходеше с каруцата си във вашето село.“ Зърнах влага в очите му, но помислих, че те са насълзени от процеждащата се през прозорчето мътна светлина. Когато се връщах в хотела, спря погледа ми измокрен от дъжда некролог и на него видях, още по-набръчкано от влагата, тъмното като къс глина лице на оня, който беше дарил детството ми с чудото на пеещите стомни.

Грънчарят, чиято работилница се намирал до старите казарми, не ми каза за случилото се. Навярно не искаше да ме натъжи с тая вест.

Аз вървах по улиците, които ми се струаха необичайно сиви и пусти. Сълзи напиреха в очите ми. Дъждът глухо шумолеше по опадалата шума, но аз усещах как звуците му се избистрят. В тях долавях да поскърцват калните колелета на една грънчарска каручка и виждах оня, привикнал на шегите, редник от Шеста дивизия, който подвикваше на кончето и залиташе по изровените улици, хванат за ритлата. Набръчканото му лице, огряно от шарките на позвънващите в сламата стомни, сияеше със странна хубост.

Вдигнах очи и погледнах към Ком. Слънцето беше прокъсало облака и склонът на планината стана пъстър, сякаш по него се стичаше незасъхналата глеч, криволичеща под пръстите на отпътувалия майстор.

Всичко беше просто, скромно и необикновено – като самия негов живот.



## РАЗМИШЛЕНИЯ В МЪГЛАТА

В мъгливия зимен следобед, чиято сивота само за миг отстъпваше пред фаровете на автомобилите и отново обсебваше града, се отбих в галерията, където показваше новите си картини един познат художник.

Обичам тая особена атмосфера на изложбените зали, напоени с едва доловим дъх на терпентин, в който винаги долавям нещо топло, домашно, дори когато това ми напомня за настилка и за шишенце със същия дъх, забравено до леглото в часа на оздравяването. И сега, оставил мъглата зад гърба си и застанал между картините, се почувствувах като спасен от дълго съжителство с болничното легло, за което ми напомняше тънкия дъх на терпентина.

Живописецът, който в младостта си обичаше да рисува автобусни спирки с пожълтели тополи и застанали на тротоара пътници, сега показваше платна, в които беше прогонил зримия свят край нас и се опитваше да покаже само своето усещане за него. От картините му бяха изчезнали старите пловдивски къщи, улиците, които се качваха стръмно към небето и приличаха на тополи, женските фигури, които той сякаш не рисуваше, а ги сънуваше върху ослепително белия грунд. Сега рамките ограждаха петна с различни форми, понякога споени от плътен контур... Винаги ме е възхищавало чувството за колорит, с което е надарен тоя художник. Той умее тънко да изгражда гами, в които имаш усещането не толкова за живописно звучене, колкото за ехо на мелодия, изпълнена от музикант-виртуоз... Вървах от картина към картина – млечносивото отстъпваше място на бежовото, в бледозеленото се изправяше гребенът на синя вълна и в нея просветваше коралът на едно пурпурно петно. Композициите се редуваха с различна звучност – поривисто-мажорни или съвсем приглушени – и аз имах усещането, че в някой ъгъл на залата седеше, невидим за мен, един много обигран пианист, чиито пръсти с невероятна лекота се разхождаха по клавишите. Оня, който импровизираше, ме възхищаваше със сръчността си. Слушах гонещите се звуци, изпълнили залата, и очаквах, че те ще се слепят в стройна мелодия, че ще завладее чувствата и мислите ми разработката на една драматична тема. Очакването ми, уви, беше напразно. Когато застанах до последната картина, усетих, че обиграната ръка на въображаемия пианист се отмести от клавишите и музиката секна.

Една от картините на моя приятел, която единствено го свързваше със създаденото преди години, представляваше портрет на жена с куче. Тишина обгръщаше седналата фигура, изградена в същата млечнобежова гама, която откривах и в други негови платна, но тук имаше нещо повече от умело съчетание на приятни тонове – имаше съдба. Тая картина ми напомняше за самотни вечери, за изгубени илюзии и легналото в нозете на жената куче ми приличаше на приело земен образ очакване или надежда. Ако чуеше това мое размишление, художникът сигурно щеше да се усмихне и да ми каже, че е

търсил една вертикална композиция, приятен колорит – и нищо повече, но аз нямаше да отстъпя от своето. Навярно поезията ме е научила да търся – освен всичко друго – м и с ъ л в художественото произведение. Обиграността на твореца ме възхищава дотолкова, доколкото не оставя у мен впечатление за ходене по въже. Не съм имал по-силно усещане за празнота и претенциозна безсмисленост от миговете, когато съм чел шлифовани стихове, украсени с дантели от съзвучия, но лишени от най-същественото – от миналата през сърцето мисъл. Понеже споменах по-горе за жената с кучето, иска ми се отново да се върна към тая тема. Преди години видях подобна картина, нарисувана от друг художник. Сред голо поле, празно като света преди мига на неговото сътворяване, се виждаха човек и куче – свързани от приятелството и разделени от старостта. Кучето лежеше замислено, опряло глава на предните си лапи, както лежи сфинкс сред мълчанието на пясъците, и в очите му се четеше човешка болка, примирение и благородство. Неговият стопанин седеше на стол с високо олющено облегалo – сиромашки трон, зад който може би се криеше съдбата, защото старият човек беше готов всеки момент да се обърне и да я прониже с поглед. Лицето му, издължено и напрегнато, наподобяваше кучешка муцуна. Имах усещането, че човекът и кучето са разменили своите роли, че старецът е готов да се брани до последния си дъх, но си мислех, че ако направеше опит да се озъби на съдбата, тя щеше със снизходителна усмивка да забележи щърбите му, възпалени челюсти...

Художникът едва ли бе имал намерение да разкаже с картината си такава пространна история. Той просто бе намерил един драматичен сюжет и лаконично, със средствата на живописата, бе показал житейската съдба на човека и на неговия спътник. Но аз се застоях дълго пред платното – неспокоен, напрегнат – и по навик, придобит при работата над моите книги, се опитах да разтълкувам тия символи и да потърся себе си на картината. Кой бях аз – седналият на бедняшкия трон или кучето, неговият спътник с толкова човешка печал и благородство в очите? Знаех, че моето тълкуване е произволно, но щях да се съпротивлявам на всеки, който поискаше да го обори, защото имам един верен свидетел – обзелото ме дълбоко вълнение.

А другият, край чиито картини вървах сега, ме оставяше спокойно да пристъпям от платно към платно, както пеперудата навестява цвят след цвят, за да забрави след миг аромата им. Ценях таланта на тоя художник, но като гледах сегашните му импровизации, в които мислещият живописец бе отстъпил мястото си на музиканта, ми се струваше, че моят приятел прилича на снажен, затрептял с пъргавите си мускули кон, който се разхожда безцелно из едно поле и сегиз-тогиз помахва опашка, за да прогони някоя муха, и ми се искаше като човек, който обича да задава въпроси най-напред на себе си, а след това на другите, да кажа на коня: „Защо избираш участта на безцелно скитания се из полето, а не намериш път, който води към човека в далечината?“ Знам, че конят ще размърда виолетовите си бърни и ще ми рече: „Каква участ да избира – да превозвам чували с картофи ли?“ „Печеният картоф прави празнична човешката софра – ще му отговоря аз. – Но ако това ти се струва твърде прозаично, тогава превозвай ангели. Нека седят на ритлите, крилете им да се

влачат по тревата. Може някой човек, като ги види, да си спомни, че в блажените години на детството също е имал криле...”

Вече е мръкнало. Отварям вратата на галерията, за да изляза на улицата, и виждам, че непроницаемата мъгла стои на прага – чака ме. Тръгвам, облепен от влажните ѝ валма, и усещам, че някой върви след мен в самотната вечер. Обръщам се и виждам кучето на оня, зад чийто гръб се извисяваше облегалката на сиромашкия трон. То върви неотстъпно по петите ми, жълтеникаво като петно на уличен фенер. Може би се бои, че тъмнината ще го погълне и аз ще остана съвсем сам в огромната нощ...

1984

## СТАРА КНИЖКА СЪС СТИХОВЕ

У дома, между дебелия томове, събирани от години, лежи една книжка с формат на джобно тефтерче, отпечатана на груба хартия. Тя ми е спомен от дните, когато у нас бяха отседнали бойци от Трети украински фронт. Даде ми я един офицер, капитан, чието име не съм запомнил. В книжката имаше стихове за войната, писани от различни поети. И сега, когато си спомням за нея, усещам мирис на разцъфтели ябълки и круши и виждам землянка, в чиято тясна печка се бие огънят и по главните свети смола като сълза. Капитанът също пишеше стихове. Той работеше във военния вестник на своята част и често го виждах седнал на двора, заобиколен от кукуригането на нашите петли, което го развеселяваше, да пише нещо в своя бележник. Какво пишеше? Стихове? Или писма до своя далечен дом в опожарена Украйна? След години се случи да прекарам дълго време в Киев. Запознах се с много писатели, ветерани от войната, и без да искам, с любопитство се заглеждах в лицата им. Искаше ми се да открия сред тях оня капитан, който пишеше стиховете си на двора, озарен от есенното слънце, а по пътя се нижеха камиони, запътени към югославската граница. Кой ли е бил той? Сосюра, Бажан, Малишко? Не – тях пътищата на войната не са ги довели в България. Платон Воронко? Той тогава е бил партизанин в Карпатите. Иван Вирган? Неговата част по това време се е сражавала в Полша. Игор Муратов? Той тогава е бил зад телените мрежи на немските концлагери.

Може би моят някогашен познайник беше остарял и аз не можех да открия в неговите черти момчешката жизнерадост на оня строен капитан, който, разсъблечен до пояс, сутрин се бръснеше на двора, закрепил огледалцето си върху един клон от черницата и казваше на мама, понесла към къщи котел димящо, току-що издоено мляко, своето меко и ласкаво украинско: „Доброго ранку!“ А може би той е останал някъде край унгарските пътища – една купчина пръст с шперплатова петолъчка над нея – една скромна дъсчица, разлепена и

напукана от есенните дъждове. Защото куршумът се бои от смелия, но не всекиго отминава...

Аз се срещнах със съветската поезия и се побратимих с нея за цял живот през ония дни, когато тя, в груб войнишки шинел, с печал на изпепелени градове върху ботушите, вървеше по пътищата на войната. Проблясваха щикове, люлени от уморения вървеж на бойците, и над редиците, които изчезваха в здрача, се носеше бавна, пронизваща сърцето войнишка песен:

*В тъмната нощ само вятър свисти над степта,  
само жици звънят и са бледи звездите далечни...*

1978

## СТОГОДИШНИНАТА НА ЛЕСЯ УКРАИНКА

Имах щастливата възможност да взема участие в честването на стогодишнината от рождението на великата украинска поетеса Леся Украинка, да мина по ония пътища, които не са забравили нейните стъпки.

Вървах по улиците на Новоград-Волинск, сподирян от тихия украински сняг, и пред прага на своя дом ме посрещна Тя, наметната с изплетен от снежинки шал и с една усмивка, която правеше бронза лек и сияен. Подът поскърцваше под нозете ми и събуждаше спомена за първите стъпки на невръстната Лариса Петривна Косач – бъдещата знаменита поетеса, – ей тук до прозореца, над който се полюляваха две голи клонки. Тия стъпки щяха да проехтят по-късно по пътищата на Украйна и моята родна земя щеше да ги чуе: по пътеките край Владая щеше да върви една слаба, бледа жена, разтърсвана от кашлица, която нощем, приведена до опушената лампа, щеше да пише своите забележителни „Неволнически песни“.

На другата сутрин тръгнахме към Колодяжне – към някогашното имение, където са преминали детските години на поетесата. Съпровождаха ни тънки, пронизани от слънцето снежни вихрушки. Високи тополи люлееха зад прозорците на автобуса своите празни гнезда. Скрежът на стъклото се топеше от дъха ми и аз виждах през бледото петънце празнично украсени села, запушили с комините си, и един безкраен, гънещ се и трептящ шпалир от деца, размахали червени връзки. Скрежът отново замрежваше светлото кръгче върху стъклото на автобуса, детските лица се изгубваха и аз долавях само светлината на една безкрайна усмивка, която се люлееше от двете страни на пътя, изгубваше се за миг на някой завой и отново блясваше заедно със слънцето, пробило облаците.

Имаше много вълнуващи мигове на тържествената вечер в Колодяжне, но аз няма да забравя оная минута, когато на сцената застанаха пионери, дошли

да поднесат своето приветствие, и една малка Мавка – русалка, толкова малка, че аз виждах само кичур от косицата ѝ, полюляван от звънливото детско гласче – започна да декламира чудните стихове от драматичната поема на Леся Украинка „Горска песен“. Нежно звънтеше това гласче – като роса, отронена от тръстиките на Волинските езера, и аз виждах как по нея върви русалката, повикана от свирката на оня, който дълбоко и мъчително я обичаше.

В мразовития февруарски ден аз, заедно с другите гости, посадах едно дъбче пред къщата на поетесата в Колодяжне. Зарих корените му със замръзнали буци, притъпках снега и си помислих, че пролетният вятър едва ли ще разлюлее неговото зелено стебълце. Но дъбчето, както ми писаха след това, беше оживяло след зимните виелици и сега расте, зелено и стройно. Аз си мисля за него като за моя рожба и понякога нощем, когато всичко заспива и само дърветата разговарят с вятъра, ми се струва, че чувам неговия гласец – мек и звънлив като гласеца на онова светлокосо момиченце, което декламираше на сцената в Колодяжне опойващите като магия стихове за русалката.

1971

## ЛИСТОПАДНИТЕ КИЕВСКИ ВЕЧЕРИ

Неведнъж – и в книгите си, и в разговори с приятели – съм се връщал към видяното и преживяното в Украйна, на чиято гостоприемна земя стъпих за пръв път преди повече от две десетилетия. Много случаи имах след това да обхождам нейните села и градове – от билата на Карпатите до херсонските степи – и навсякъде познах обич и топлота, които ще съхраня в сърцето си за цял живот. И си мисля сега за хората, чрез чиито книги съм опознавал и обиквал Украйна. Виждам през мъглата на годините леката, сякаш плаваща над тротоара на Хрещатик фигура на Павло Тичина. Учениците от близкото училище са разпуснати за обяд и на шумни групи, размахали чанти, се отправят към къщи. Когато настигат беловласия поет, децата изведнъж притихват, снемат шапка на човека, чийто образ са виждали в читанката си, и като слушат неговото ласкаво: „День добрий, хлопци!“, изчезват в навалищата...

Виждам прозореца на една къща в Голосеевския лес, който, едничък буден в дълбоката нощ, прави златни листата на ябълката сред двора. Там, под абажура на стара лампа, сякаш под звездния небосвод на необятната степ, седи Максим Рилски и шумът на перото му се слива с диханието на листопадната нощ... Виждам как по пътеките на Владимирския хълм в Киев се завръща у дома Микола Бажан, вгълбен в размисъл. Между стеблата на пожълтелите кестени прозира Днепър – бледовиолетов, тихо звънтящ от есенната шума, която с кос полет се докосва до вировете му... И в моите мисли зазвучават стихове, които тия прославени майстори на украинското слово са

посветили на България, прозвучават строфи на наши поети, чийто път към украинските читатели е започвал от писалището на Тичина, Рилски или Бажан.

Струваше ми се, че ако тръгна в октомврийската вечер по улица „Червеноармейска“, непременно ще срещна там моя стар приятел Платон Воронко, автор на цяла книга стихотворения и поеми за България. И ето – аз го виждах да се задава откъм своя дом: среден на ръст, широкоплещест, с разлюляна походка на селянин, който върви по браздата и усеща шаването на разораната земя под стъпалата си. Разговаряхме за стари познати, за книги, за Дебеляновите стихове, които поетът се канеше да превежда. После, когато седяхме до чаша чай в неговата работна стая, окичена с пъстри български тъкани, хайдушки пищови и ками, аз слушах как позвънва един родопски чан, закачен до вратата. Гласът му се разбуждаше от стъпките и говора ни и аз виждах в очите на моя приятел светлинка, която не беше тукашна – спомените бяха я пренесли в украинската вечер от далечната земя зад Дунава: от вировете на Марица и от заревото на прасковите край Тунджа...

Един асансьор осветяваше по площадките на стълбището жени с найлонови мрежи, в които шаваха току-що купени от близкия магазин живи риби, и ме отвеждаше в дома на Дмитро Павличко, до чиито прозорци се извисяваха кестените на Хрещатик. На прага ме посрещаше поетът. Виждах зад гърба на тоя светлоок човек с високо чело и с усмивка, която не успяваше да заличи умората му, купища листове и речници и до тях – тънката книжка със стиховете на Христо Ботев. Дълги месеци Павличко превеждаше Ботевите стихове. Наблюдавал съм неговите мъчителни схватки със словото. Той, автор на широко известни книги, творец с опитно перо, се мъчеше над строфите на безсмъртния войвода с онова чувство на отговорност и преклонение, което е присъщо само на влюбените в работата си творци. Редяха се вариантите на стиховете, растяха купчините смачкани листове и чувах в стаята да се носят, просветлени от напевното украинско слово, безсмъртните Ботеви песни...

Вечер се разхождах по булевардите на Киев с Дмитро Билоус – един от най-добрите преводачи на нашата поезия в Украйна. Идеше хлад откъм Днепър, над главите ни се носеха във влажния въздух кестенови листа, широки като човешка длан. Поезията властваше не само в природата – тя беше и наш спътник във вечерния град. Билоус декламираше. Наведен над ухото ми, защото шумът на минувачите заглушаваше думите му, той редеше стихове на български поети – като се започне от Чинтулов и се завърши с най-младите автори, чиито книги току-що бяха се появили по софийските книжарници. Декламираше вдъхновено, на български език, творбите, които беше обикнал (те спокойно можеха да изпълнят страниците на цял том!), после редеше преводите им и аз се опивах да ги слушам, защото ме галеше мекият напев на украинското слово, който бе карал да замира сърцето ми из селата на Полесието и из ухаещите на копър, на гъби и на есенни степи колхозни пазари...

Такива мисли ме навестяват сега, когато в небето отново шумят листопадните вихрушки и стъпките ми по тротоара събуждат гласове на далечни приятели – доловими толкова ясно, сякаш са само на няколко крачки от

мен, оттатък тънката преграда на тополовата шума. И аз вярвам на тая измама, защото чувството за дружба и приятелство не е подвластно на разстоянията. То прави по-широки кръгозорите, до които се докосват погледите и мислите ни.

И нашите прозорци си говорят нощем с тихи, звездни гласове.

1979

## ТАРАС ШЕВЧЕНКО

Големите поети са винаги на път. Те не могат да останат само в една страна, само при едно поколение. Настоящото ги счита за свои съвременници. Бъдещето чака техния съвет.

Един от тия титани на човешкия дух е Тарас Шевченко. Син на украинската земя, минал с боси нозе по пътищата на нейното страдание, вдъхновен поет, художник и мислител, той стана неин символ, нейно дихание. Шевченко отрази в своите песни душата на украинския народ с такава дълбочина, чистота и светлина, с каквато само могъщият Днепър отразява небето и безсмъртието ѝ.

Много съкровища – златни и сребърни съдове, творби на велики майстори – са задържали погледа ми в музеите. А в Киев, в една ниска къщичка до Площада на Октомврийската революция, видях друго съкровище: излинялата от пустинното киргизко слънце конопена риза на заточения поет и революционер Тарас Шевченко. Дълго стоях, вгледан в нейните гънки, които са пазили топлината на уморените му ръце, и си мислех за величието на човешкия дух. Къде са пурпурните наметала на императорите-тирани? Безмилостният крак на времето ги бе натъпкал в калта на забравата. А тая проста конопена риза стоеше пред мен като най-скъпо съкровище да напомня за дълги пустинни вечери, когато под пукота на една свещ са се раждали песни с дъх на волна пролет и на цъфнали вишни, а над щиковеите на часовоите се е чувало как реве и стене широкият Днепър...

Винаги, когато съм бил в Киев, съм отивал в градината, където Тарас Шевченко стои на своя висок пиедестал. Снощи също минах по нейните алеи. Кестените се извисяваха в небето, тъмни и влажни. Край бронзовия Кобзар се извиваше венец от грейнали прозорци. Шевченко стоеше гологлав, замислен, взел на лакът палтото си. Струваше ми се, че ако му кажа: „Добър вечер!“, той ще се обърне към мен и ще ми кимне приятелски, после ще чуя как бронзовите му устни изричат едно стихотворение, писано много отдавна на листче, дребно като крилото на жълта киргизка пеперуда. И ще чуя как съскат под вятъра пясъците на Кос-Арал. И ще сепне сърцето ми плясък на соколово крило.

Стои паметникът на Кобзаря под високите киевски кестени. И в нашите сърца стои. А Тарас Шевченко върви по голямата земя на поезията. Върви разгърден, с простата си конопена риза, и вятърът на безсмъртието вее в

неговото лице, светло и величествено като лицето на украинската земя, която ни събра на неговия празник – в едно голямо, волно и ново семейство.

1982

## АРФИ СЪС СТРУНИ ОТ СВЕТЛИНА

По време на моите гостувания в Киев неведнъж се срещах с големия украински поет Павло Тичина. Неведнъж вървах след него под тополите на булевард „Шевченко“, когато той се завръщаше у дома – с очи на дете, жадни да се радват на света, и с душа на мислител, надвесена над бездната на изчезващото време. След години, когато той вече не беше между нас, разлиствах неговите книги в библиотеката ми, гледах избеляващите букви, оставени върху началните им страници от неговата ръка, и усещах диханието на поезията му – една музика, родена от арфи със струни от светлина на безкрайни пространства.

Всеки голям поет е една вселена, към чиито галактики ние пътуваме през целия си живот. На мен са ми особено близки „Слънчевите кларнети“ на Павло Тичина. Усещам ги като езическа песен на земята, като молитва на степите, която чучулигите искат да побратимят със слънцето. Това са строфи от възторг и печал, от ликуване на звезди и от скреж, тъжни и светли мисли, които вървят редом, както вървят денят и нощта.

Ето улицата, по която обичаше да се разхожда той – съсредоточен в себе си, вгледан в тайните на битието, до чиито бездни трудно може да достигне човешкият поглед. Тополите са станали два пъти по-високи от времето, когато под сенките им вървеше старият поет. Тъмнее коренът и клоните разговарят с други птици, а прозорецът на оня, който умееше да гали украинския вятър така, както селянинът гали гривата на степния кон, продължава да свети. Случаен гост ли е запалил лампата над масата, където стоят белите страници, недокоснати от перото на поета? Не, моят спомен вика това пламъче в киевската нощ, защото там, където се е раждала красота, винаги трябва да има светлина.

И снегът се сипе, тих и величествен като спомена за отпътувалия от нас Човек.

1980



## ПРОДЪЛЖЕНИЕТО НА ПЕСЕНТА

Ако стряха на неговия последен дом не бяха станали тревите на Байковото гробище в Киев, ако негови най-близки приятели не бяха станали високите явори, птиците и вятърът, който идва на леки тласъци откъм Днепър, сега Андрей Малишко, един от най-видните поети на Украйна, щеше да празнува своя седемдесети рожден ден. Щяха да се съберат, понесли в говора си шумоленето на киевския листопад, стари негови приятели, побелели ветерани на словото, и той щеше да върви сред тях в отрупаната с книги стая – също побелял, подстриган високо, с дръпнати назад уши като на вслушан кон от степите на неговото детство, с коси татарски очи, в чийто поглед можем да доловим и взирането на сокол, и тишината на усмивка. Щеше да върви той с нервни крачки, припрян, защото такъв му беше нравът, с бледо лице, с неизменния си чер, широко скроен костюм, с вратовръзка, в която е вплетена украинска шевица, и в ръката му щеше да потрепва господарката на празника – бутилка с горилка, на чието дъно посветва, извита като новолуние над степта, огненочервена арнаутска чушка... И в разгара на това мило тържество щеше да седне до пианото един от най-скъпите приятели на поета Платон Майборода, чиито песни ехтят по цяла Украйна и над клавишите щеше да трепне, като отражение на звезда в талазите на Днепър, оная песен за везаната украинска кърпа, на която беше дало дъх и полет словото на поета:

*Скъпа майко, защо чак до изгрев не спеше  
и ме водеше ти край селото, в степта...*

По време на моето пребиваване в Украйна, преди четвърт век, имах възможност често да се срещам и разговарям с Малишко (тогава започвах преводите на неговите стихотворения, издадени у нас през 1964 година). Поетът, който беше щедър и волен в своите стихове, ми правеше впечатление на затворен, не твърде общителен човек, който, изглежда, се доверяваше повече на проверените приятелства и не обичаше велеречивите обяснения в любов и дружба. Когато се запознах по-цялостно с неговото творчество и с живота му, ми стана ясно, че той е човек на пристрастията – и в поезията, и в отношенията си към хората. Или обичаше с цялата си душа, или ненавиждаше докрай. Беше раснал в степта под Киев в семейството на беден обушар и на майка-труженица, която го беше закърмила с магията на украинските народни песни. В душата на Малишко и в поезията му дишаше и ликуваше тая степ – с безименните казашки гробове, с легендите за Щорс и Котовски, с изгревите и чучулигите, с бавните приливи на цъфналите слънчогледи. Дървото на неговата поезия цъфтеше и наливаше своя плод от соковете на народните песни и сказания. Той се опиваше от онова, което е създал народът, оставяше се във

властта на неговата стихия и нерядко страниците на някои поети, които търсеха други измерения на словото, правеха перото му гневно и полемично.

Андрей Малишко беше поет-боец не само заради това, че най-хубавите години от неговата младост бяха се грели край окопните огньове на Великата отечествена война – в словата, мислите и делата си той винаги беше боец. Най-хубавите му стихотворения и поеми са посветени на революцията, най-вдъхновените му песни са родени от обичта към съветската родина, най-драматичните и гневни негови творби се появиха в бележника му по време на дългото пътуване зад океана. Той така разбираше призванието на поета: да призовава към подвиг, да пъди безразличието, да държи винаги будна съвестта. Неговите стихове са възхвала на най-изконните човешки добродетели: любовта към свободата и правдата, към труда, към хляба, към слънцето и чучулигата, чиято песен слага незрим бисерен венец върху тъмни като земята чела на орачи и жътвари.

В своите лирически изповеди Андрей Малишко съумя просто, по човешки да изрази радостите, болките и надеждите на своя народ, съумя да събере в тях, като в шепата на сеяч, звуците и ароматите на безкрайните степи, говора на Днепър и онова, доловимо само от сърцето нощно скриптене на люлките, в които спят невръстните рожби, а редом с тях – вярата и надеждата, че утрешният ден ще бъде по-щастлив и по-човечен.

Една от последните книги на Малишко е назована „Път под яворите“. Винаги, когато разлиствам нейните страници, имам усещането, че ще видя поета под зелената арка на тия могъщи дървета, които и на мен са давали песента и прохладата си. Ето, той върви по белия път, но не идва към мен, а се отдалечава. Става дребен като зърно, изпуснато от човка на птица, и аз го изгубвам от погледа си.

Човекът се слива с безкрайното пространство, а песента на яворите остава. И в нея звучи – тихо, познато, близко като гласовете на земята и на облаците – ехото от пулса на едно вечно будно, безсмъртно сърце...

1982

## ЕДНО СТИХОТВОРЕНИЕ

Видях през прозорчето на самолета град, потънал в есенно сияние на дървеса. В небето блестяха златоглави куполи на черкви, а в далечината се извиваше река, прорязана от дълги мостове, и сянката на самолета се хлъзгаше по поляни с посивяла от летния зной трева, преди да докосне бродовете на тая широка, сякаш изляна от стъкло, река.

Това бе първата ми среща с Киев през септември 1958 година. Аз пристигнах тук да изучавам украински език и по-отблизо да се запозная с украинската литература и култура. Натрупах в хотелската стая речници и

граматики, насъбрах антологии и стихосбирки и започнах стъпка по стъпка да откривам малко познатите ми дотогава пространства на украинската поезия. А навън беше есен с прозрачно небе и с ехтящи листопади. Високи тополи достигаха с върхарите си до моя балкон и стоята пламтеше от тяхното зарево. Носеше се горчив дъх на запалена шума, а в късните нощни часове се долавяше свежият полъх на степта – тогава откъм пелиновите валози зад Днепър се задаваше дъждът и в неговата мелодия се вмесваше викът на жеравите, чието ято търсеше път на юг – към моята родина, към Дунав и Марица.

През една такава нощ написах стихотворението „Когато отлитаха жеравите“. Запазил съм черновата му – една страница с избеляло мастило, по която има само няколко поправки. Бил съм развълнуван, когато съм седнал до белия лист...

Украинският поет Дмитро Билоус преведе стихотворението още на другия ден. Той обичаше тая творба, която му посветих, и при срещи с приятели, на литературни вечери и тържества винаги я декламираше на украински и български със своя напевен, възторжен глас, Неговият великолепен превод винаги намираще отклик сред слушателите.

Спомням си една среща на киевски поети с бойци от военновъздушно поделение. Домакините ни посрещнаха в огромен салон, побрал повече от хиляда души. Войниците седяха съсредоточени, с остригани глави, пагоните им синееха като късчета от небето и поетите един след друг четяха своите стихове. Дойде и моят ред. Започнах на български стихотворението за жеравите. Някой се обади от средата на салона: „Моля ви, четете по-бавно!“ Редях думите с кратки паузи, сякаш диктувах, и виждах как войниците, доловили познато слово, се усмихваха. След това Билоус прочете своя превод. Когато заглъхна последната строфа, водещият литературното четене полковник се обърна към войниците: „А сега, драги бойци, да поздравим нашия гост и жеравите, които летят към обичаната от всички нас България, с трикратно войнишко ура!“ Остриганите глави се размърдаха, войниците станаха прави и залата заехта от техния дружен, възторжен вик...

Не ми се е случвало да преживея друг път такова вълнение.

1984

## ГОЛЕМИТЕ УРОЦИ

В неделни дни обичам да се ровя из библиотеката и да разлиствам книгите, свързани с мили спомени от моите младежки години. Това са обикновено стари стихосбирки, с пожълтяла от времето хартия. Те се губят, скромни и тихи, между дебелия томове с целофанирани обложки и с пищна подвързия, но всяко докосване до тях ме връща към забравени часове на радост и вълнение. Спомням си дъждовни вечери, когато съм се прибирал в

бедната студентска квартира, понесъл като съкровище откритата по рафтовете на съветската книжарница книга на Блок, на Есенин или на Багрицки. Спомням си вълнението, с което съм разлиствал тънките, набирани по фронтовите печатници стихосбирки на поетите Сергей Орлов, Семьон Гудзенко, Михаил Дудин. И досега от тия страници ме лъха дим на опожарени села, виждам землянки, където в снарядна гилза са сложени цветя, за да напомнят на войника за вечната победа на живота. И досега си спомням онова стихотворение на Сергей Орлов за редника, погребан в земното кълбо като в мавзолей. Или стиховете на Гудзенко: „И като десантници във бяло лекари пропъждаха смъртта“. Или мъжествените редове на Луконин: „По-добре да се върнеш с празен ръкав, отколкото – с празна душа...“

В ония първи години на свободата ние, младите тогава поети, откривахме съветската поезия като огромен, примамващ континент. Рядко се срещаме в университетските аудитории, защото мнозина от нас работеха и не им оставаше време за академични занимания, но почти всеки ден, сякаш сме се уговарили, се виждахме край рафтовете на съветската книжарница на ъгъла на булевард „Руски“. В нашия свят идваха комисарите от трагичните стихове на Светлов, луната се оглеждаше в строфите на Луговской като в оня синкав лед, сковал окопите при Перекоп, северен сняг скриптеше в баладите на Тихонов...

Своите най-големи уроци по поезия нашето поколение получи от съветските лирици. Ние се учехме от тях не само на революционна твърдост и непоколебимост – те ни пленяваха със своята дълбока човечност и искреност.

По-късно, при пътуванията си из съветската страна, аз се срещнах и сприятелих с мнозина от поетите, чиито книги лежах по лавиците на библиотеката ми. Незабравими ще останат за мен разговорите с Константин Симонов, Павло Тичина, Максим Рилски, Микола Бажан, пътуванията ми из Беларусия с Максим Танк, Аркадз Куляшов, Пимен Панчанка... Из още непревзетите от тревата окопи край Киев, сред развалините на Брестката крепост, по улиците на Гомел откривах изворите на поезията, станала неразделна част от моя живот и от живота на хиляди хора. Скромни труженици, дошли от полето или от заводските цехове, препълваха салоните, за да слушат с благоговейна душа стихове и съм виждал сълзи в очите на тия хора.

Звън на щикове и сияние на брези, по братски разделен залък, протегната длан, в която можеш да доловиш пулса на планетата – това е за мен съветската поезия.

Познавам топлотата на тая длан - и душата ми е богата с нея.

1980

## РЪЦЕ, КОИТО НОСЯТ ХЛЯБ

Младата украинска поезия, с която читателят се среща в сборника „Усмивката на Днепър“, е клонка от огромно поетическо дърво, докоснало корените си до легенди и предания, до пречупени саби и до казашки рамене, на които лежи умиращ герой и очите му се прощават със земята и небето на Украйна.

Живее в тая поезия богоборческият дух на Прометей, пронизал с пламъка си песните на най-вдъхновените украински поети от Шевченко до днес, и вдига между строфите жилавото си стебло онова цвете ломикамък, посято от ръката на Леся Украинка – непобедимо цвете, чиито корени пробиват най-коравата скала.

Има в поезията на младите украински лирици аромат на земя и на хляб, има шум на партизански лесове и съсък на сняг, в който е паднала нажежена гилза от отмъстителна карабина, има облаци, по които се чуват стъпките на човека, тръгнал да отнесе земен поздрав на Вселената.

Разгръщам тия страници и ми се струва, че виждам слънчогледово разсъмване край днепърските брегове. Зората още не е обагрила кръгозора, а глъбината на огромната река излъчва сияние. И слънчогледите вървят по брега, люлеейки своята светлина – вървят към идващия ден, към лятото, към чучулигите, които ще нанижат на своята песен изумрудените зърна на степната роса.

И ми се струва, че ще видя как ръката на един замислен човек, праметнал на лакът палтото си, разгръща цъфналите вишневи клонки. Тоя човек, обкръжен от пчели, върви през голямата земя на Украйна. Обувките му са сиви от пясъците на Кос-Арал, в очите му потрепва пламъчето на една свещ, под чиято тайна светлинка са се раждали най-нежните и най-трагичните песни в украинската поезия, сътворени от крепостника, от заточения войник, от мъченика с най-човечното сърце – Тарас Шевченко.

Винаги съм си мислил за това, когато съм се докосвал до стихове на украински поети. Обгръщали са ме болката и ликуването на земята и небето, замайвал ме е дъх на степ, в който съм усещал ухание на изпрани ризи и на пътища – и над всичко се е издигало сияние на древни като земята ръце, които носят хляб – тържествено и съсредоточено, сякаш искат да предадат на бъдещето самото слънце.

На тия ръце посвещават своите стихове и младите украински поети.

И свети между словата им широкият Днепър.

1976

## КОГАТО ПРЕВЕЖДАМ ЯНКА КУПАЛА

Когато превеждам Янка Купала си спомням далечната зима на 1958 година и влака, който за пръв път ме понесе към Беларусия. Тогава не знаех, че извиващият се между прозрачни брезови горички и тъмни борови лесове влак няма никога да изчезне от паметта ми, че той, все така светъл и ехтящ, ще носи моите мисли на север. Сега разбирам колко важен е бил тоя ден в моя живот. Аз пристигнах, съпровождан само от виелиците и от сиянието на заскрежените гари, а се върнах – богат с нови приятелства, песни и стихове.

Когато превеждам Янка Купала си спомням моите по-сетнешни пътувания из Беларусия – гомелските дъждове, тихите хатински разсъмвания и песента на пъдпъдъците, която се сливаше с тъжния звън на камбаните, вечерните часове в Брестката крепост, когато ми се струваше, че каменният войник отново ще запълзи към Буг, за да гребне с каската си вода за умиращите от жажда другари... Това бяха пътувания към душата на беларуския народ, към нейните необятни простори, пълни с трагизъм и геройство.

Когато превеждам Янка Купала разбирам колко много ми даде запознанството с беларуската култура и дружбата с редица видни майстори на художественото слово. Обичам звученето на тоя мек, гальовен език, на който са написани техните книги, обичам тътена на летните гръмотевици и пукота на опожарените села, който се долавя в неговите, препускащи като партизанска конница ритми, защото скриптенето на люлките все още не може да заглуши шумоленето на тревите, израсли над знайни и незнайни братски могили из тая гостолюбна, щедра и многострадална земя.

1982

## НА РЯЗАНСКА ЗЕМЯ

В това студено пролетно утро рязанското село Константиново – родното място на Сергей Есенин – се губеше сред цъфнали вишни. Между тях тук-там се показваха покриви на къщи или огради, но те мигом изчезваха от очите ми, когато вихрушката грабваше опадалите бели цветчета и ги понасяше в небето. През тая тънка дантела от аромат и пролетна свежест се очертаваха високи брези, отрупани с гроздове гнезда, край които се виеха и крещяха рояк черни птици. Цъфнали дръвчета и черни птици – в тая гледка имаше нещо трагично, но аз не я възприемах така – дори ми се струваше, че резкият контраст на цветовете ми позволяваше още по-добре да усетя свежестта на напирещата пролет, която избликуваше на тласъци откъм стръмните скатове, зад които се виждаха плавните разливи на Ока.

Тук беше минало детството на един от най-нежните и най-трагичните руски поети. По тая улица, над която крещяха опиянени от любовната си игра черните птици – кална, нарязана от колела на автомобили и на каруци улица, широка като проспект в огромен град – е вървяло малкото момче с лице на ангел, изпратен сред нищи, проядени от охтика и водка женици, оттук душата му, зареяна в безбрежните пространства зад Ока, е опознавала магията на волността и полета, оттук през безкрайните зими, от чиято глухота не е могла да се изскубне нито птицата, нито ехото, е долавял трагичността и обречеността, чиято примка не е успял да прокъса след години.

Струва ми се, че редица основни неща в творчеството на един писател могат да бъдат обяснени със средата, в която е израснал той, и с пейзажа, дал очертания не само на спомените, но и на душата му.

Оттам започват извисяванията и драмите на твореца.

Просторът, който се откриваше пред очите ми от стръмния склон, в чието подножие се разливаше пълноводната Ока, това плувнало а зеленикава мъгла пространство, изпълнено едновременно с предчувствие за радост и с печал, се долавяше в стиховете на Есенин, които си припомнях – в ритъма им, в магията на чувството, пропита в тях така, както във въздуха на Константиново сега бяха попили дъхът на цъфналите вишни и ехото от ликуващия крясък на черните птици над брежите. Думите на поета се раждаха в съзнанието ми с онова вечно съжителство, на което ги беше обрекъл талантът му, думи, от чието докосване усещах тръпка, каквато човек познава в мигове на блаженство и на изповед. Винаги, когато съм чел негови стихове, съм се питал как са създадени те – в минути на вдъхновение, с лекота и полет, или търпеливо и упорито, както се шлифова диамантът? Познавам великолепни стихотворения, писани и по единия, и по другия начин. Историята на тяхното създаване интересува не толкова читателя – тя представлява по-голям интерес за изследователя. Въпреки това винаги съм се мъчил да узная как се е раждало едно стихотворение, което ме владее с необяснима сила, и почти винаги, когато съм имал възможност да се докосна до черновите на поета, съм откривал, че то е създадено в мигове на душевен порив. В това ме убедиха и ръкописите на Сергей Есенин.

Почеркът на автора е дребен, с четливо изписани, закръглени букви, всяка отделена от другите, букви-зърна, разпилени по листа така, както след отминаваща каруца по жътва се нанизва в коловоза дълга ивица от нападала пшеница. Стиховете започват почти в горния ляв ъгъл на листа и слизат наклонено по него, сякаш се спускат по хлъзгава стръмнина. Всеки стих се дърпа надясно, към ръба на хартията – като че ли това е бряг, стръмен като свлечищата над Ока, откъдето душата може да открие безкраен простор или да усети как пръстта се срина под нозете ѝ в пропастта... Дълго ли е обмисляно стихотворението и после е написано на един дъх, или просто е избликло в мигове на неудържимо вънание? Повече съм склонен да се доверя на второто. Стихотворението лежи върху страницата като златна отливка. Ръката на

майстора го е докосвала по-късно само тук-там, за да заглади някое грапаво ръбче.

Видях в музея на Сергей Есенин в Константиново фрака и цилиндъра, под които поетът се е мъчил да скрие не само осанката си на рязански селянин, но и душата си. Редом с тия белези на болезнено защитаваното самочувствие лежаха цървулите на майката – почернели от времето, почти протрити цървули, които са познавали пътя до нивата, до печката през безкрайните зими и до гробищата. Малко е пространството в музейната витрина между фрака и майчините цървули, но това е вселената на Есениновата драма, това е пукнатината, която не са могли да заличат нито пируетите на Айседора Дънкан, нито влаковете и параходите, които са отвеждали поета в Европа и Америка, нито скандалите в мрачните московски кръчми. Оттам като зловоние се излъхва сянката на Черния човек. Той има чертите на поета.

Душа, отдадена на скандали и буйства, и душа, озарена от най-нежни съзерцания – не създаде ли тая двойственост неповторимата магия в поезията на Сергей Есенин? Върху едното блюдо на везната – мрачните сенки от „Кръчмарска Москва“, върху другото – изумрудното сияние на „Персийски мотиви“. По сенчестата страна на улицата – повехналият вече от пианства рязански хубавец, за когото увлеченията и приятелствата са като изпита и захвърлена под масата чаша, по слънчевата страна на улицата – оня синеок, беззащитен, дълбоко нараним дори от една дъждовна капка, пощаден от времето юноша, над чиято руса глава, като над зряла рязанска ръкойка извиват своя ореол ликуващи черни птици, а устата изрича като молитва: „Ти си още жива, майко мила, аз съм също жив. Привет! Привет! Нека над дома ни се разстила трепетът на оня месец блед...“ На стола в ленинградския хотел „Англетер“ е стъпил и посегнал към вързаната над прозореца примка умореният от живота Човек, а до него – вкопчилият пръсти в стегнатата примка Поет, който иска да направи безкраен последния миг от живота...

И аз се уверях сега, застанал на стръмнината над Ока, че тоя миг от живота наистина беше станал безкраен. Усещах го в сиянието на вихрушките над цъфналите вишни, в горчивата свежест, която ме лъхаше от разлистващите се пъпки на брезите, в ехтящия крясък на птиците, в дирята на парахода долу, където светлееше реката. Всичко това, което беше раждало стиховете на Есенин, сега беше станало частица от тях и на мен ми се струваше, че тоя простор, който пронизваше с тънкия си вятър душата ми, нямаше да съществува, ако не му бяха дали приют стиховете на поета. Струваше ми се, че от неговите строфи избликваше дъхът на зелената трева, че белите цветенца на вишните излитаха из пролуките между неговите стихове.

Откъм пристанището се зададе шумна група младежи. Слезлите от кораба минаха край брезите, над които се виеха пролетните птици и продължиха, водени от един хармонист, към дома на Есенин. Ниската къща, която пазеше люлката на поета и старомодната майчина дреха, с която Татяна Есенина е чакала на пътя своя блуден син, ги срещаше с разкрехнати врати. Над нея се извисяваше стара, клонеста ябълка, цяла в гроздове от цвят, и



когато хармонистът запя: „Ти си още жива, майко мила, аз съм също жив. Привет! Привет!...“, ми се стори, че ябълката се обади с тихи думи от кръжаща в небето светлина и тръгна към пътя, стара и тъжна като Татяна Есенина, да здрависа своите гости...

1984

## КОРАБЪТ

Една есенна сутрин на асфалтираната площадка между блоковете докараха ламаринен кораб. Това място беше сборище на малчуганите от нашия квартал – тук те играеха своите мачове, тук ролките на летните им кънки стържеха по цял ден грапавия асфалт. А за най-малките на площадката имаше купчина пясък, от който те правеха замъци с високи кули и се мъчеха да дълбаят под тях тунели, чиито стени се срутваха при най-лекото докосване.

Сред дребните дюни на тоя пясък заседна ръждясалия по бордовете кораб, докаран за играчка на децата. Той имаше котва, вързана с черна верига, имаше капитански мостик с рул, приличен на автомобилно кормило, а също така – палуба с чамови дъски и висока мачта с флагче. Само залив нямаше, за да го полюляват вълните и да го мами синята черта на кръгозора.

По-възрастните гледаха със снизходителна усмивка кораба – тая ръждива приумица на някой чиновник от службата „Градини и паркове“, загрижен да осмисли игрите на децата, а и самите малчугани, за които беше предназначена огромната ламаринена играчка, я отбягваха, защото нищо наоколо – нито прашните храсти, нито остарелите здания, нито проснатото пране по балконите – нищо не разпалваше въображението им и не ги караше, когато застанат на капитанския мостик, да усещат по устните си солени морски капки и светлинки на далечни фарове да мамят очите им, а не пред тях да мъждеят прашните прозорци на трамвайното депо.

Една нощ от палубата на кораба изчезнаха чамовите дъски. Нямаше ги вече пейките, на които можеше да се облегне малчуганът, заслушан в тихото поскърцване на заседналия върху асфалта кораб. Някой жител на отсречните блокове навярно бе направил от тия дъски етажерки в мазето си, за да нареди на тях буркани с компот и туршия. След това изчезнаха котвата и рулят на капитанския мостик. Друг, неизвестен човек, ги бе продал изглежда за старо желязо. А една сутрин мачтата осъмна без флагче.

И тогава забелязах, че в ламаринения кораб, в чиито бордове по-рано с ехтене се удряше само по някоя ритната топка, започнаха да се качват деца. Те мълчаливо опипваха ограбената палуба, а някое от тях заставахе на капитанския мостик и нищо, че нямаше рул, на който да положи длани, то гледаше така съсредоточено в далечината, сякаш търсеше път сред невидими

рифове, между които да преведе своя стар, самотен, ограбен кораб. Децата си говореха тихо и вървяха внимателно по палубата, сякаш се бояха, че ще причинят болка на заседналия върху асфалта плавателен съд.

Тая промяна се долавяше не само в поведението на децата. Аз я усещах и в себе си. Когато вечер минех край белия кораб и го видех в пустата градина самотен, трагично врязан в пясъка, усещах болка. Чувствувах нужда да му помогна с нещо. С какво? Да му обещаю море, в което да заплава? Не, аз нямах сила да го излъжа. Да му съчувствувам като на стар приятел, който е изпаднал в беда? Да, това можех да направя и ми беше приятно да съм съпричастен към неговата съдба. Усещах, че ме обзема нежност към тая ламаринена грамада с врязана в небето мачта, с кръгли прозорчета, до които никога няма да се докосне океанска вълна. Драмата на заседналия кораб дълго не ме оставяше спокоен и аз чувствувах, че той за мен вече не е ръждива, несмаслена играчка за децата от квартала, а една безприютна душа, залутана между опушените блокове.

Забелязах, че подобни чувства вълнуваха и малчуганите. Безпомощността на ограбения кораб ги привързваше към него, те всецяло му отдаваха своето приятелство така, както би направил всеки истински моряк, и въображението им подсказваше, че корабът не е ограбен от тукашни чичовци с омазнени по лактите якета, а от тършували по палубата пирати с превръзки на очите.

Когато завалеше дъжд аз тръгнах по алеята и гледах как мократа асфалтова площадка свети, а корабът, отразен в глъбината ѝ, се поклаща, сякаш се готви за път. Лягах си радостен, успокоен, сънищата ме люлееха като тиха, прозрачна вода, но на сутринта отново виждах кораба да стои на старото си място. Кръженето на първия сняг също създаваше у мен впечатление, че корабът пътува. Аз едва долавях сред кълбенето на снежинките контурите му и очаквах, че той след миг ще се изгуби от погледа ми, но се мамех, защото на другата сутрин виждах, че снежните преспи здраво са стиснали кораба и той ми прилича на ледоразбивач, пленен от вечния мраз на Севера. Ала моята мисъл не преставаше да се бори със зимата – сякаш имах някакъв неотменим дълг към заседналия кораб и трябваше да всяка цена да му помогна. Вслушвах се нощем да доловя над стряхата ехтене на южен вятър и да чуя позвънване на капчук, ала там поскърцваха само дълги ледени висулки

По обяд виждах с изненада, че снегът край кораба е разтопен. Наоколо се издигаха преспи от всичките му страни – но там, където килът докосваше асфалта, лъщеше бистра локва и корабът се оглеждаше в нея.

„Снегът се е разтопил от усмивките на децата, идвали да навестят своя пленен от зимата приятел“, казвах си аз. И ми се искаше да вярвам, че скоро, когато градината плувне в сиянието на пролетните локви, корабът ще разклати хълбоци и намерил пролука между къщите, ще се отдалечи през града, усетил примамващия дъх на морето.

Аз не знаех, че той вече плава в съня на чякой малчуган, който стои на капитанския мостик и чисти с ръкавицата си снежинките от предното стъкло, не знаех, че там се разпалва едно огромно слънце – такова, каквото корабният капитан вижда да се люлее върху океанските вълни...

1983

## ОПАЗЕНА СВЕТЛИНА

Конете слизат по глинения скат отвъд Огоста. Слънцето залязва и гърбовете им припламват от разлятото над планината сияние на догарящия летен ден. След тях върви конярят – чер, слаб, сякаш изсушен от безмилостния зной. Той е облечен в избелели платнени дрехи, които смешно висят на кокалестото му тяло, но неговата сламена шапка е съвсем нова, навярно само преди седмица купена от Кутловишкия панаир, и тя свети като ореол над тъмното чело на бедния и уморен човек.

Съзерцавам тая картина от пруста на моя роден дом. Уроците за утре са научени и аз, ученикът от трето отделение на Живовското първоначално училище, би трябвало да бъда на улицата, където играят другите деца, но седя у дома, защото татко е болен и ми е обещал, ако бъда послушен и помагам на мама, след седмица-две, когато се пооправи, да ме повози със своя велосипед. Аз гледам конете, които вече прекосяват поляната досами брода, сивопепелява от зноя, и виждам, че сега цветът на техните гърбове е друг – пламтящото сияние е помръкнало, сякаш е посипано с пепел, а сламената шапка на коняря ми прилича на жълтеникавосива, изкълвана от врабци пита слънчоглед.

Чувствувам, че съм неспокоен. Иска ми се да нарисувам тая картина, преди да ми бъде открадната от вечерта. Иска ми се да запазя върху белия лист това видение, но нямам нито блокче, нито бои. Парите, които мама скътва в чекмеджето на масата, са за лекарства на баща ми. Той ги пие от тъмни шишенца – блед, примижал от горчивината им, и ми обещава, че като оздравее, ще ме заведе при един свой познат, книжар в Кутловица, и ще ми купи най-хубавите бои, и блокче ще ми вземе, за да нарисувам конете, които така са ме запленили...

Не получих боите и до обещаното блокче не успях да се докосна, защото през следващата пролет баща ми почина. Каруцата, в която лежеше неговият ковчег, беше теглена от същите коне, но сега те пристъпяха бавно и тъжно. Контурите им се размиваха в моите сълзи и мътният цвят на гърбовете им течеше по селския път, както в дъждовно време течеше керемидена вадичка под ръждясалата дядова тесачка до сайванта...

Това беше първото ми докосване до магията на цветовете и първото ми детско желание да посегна към боите и четките.

След години се появиха моите книги.

Особено ми беше приятно да пиша за преживяното през годините на детството и юношеството, за разказвам за долината на Огоста, за изчезващите към безкрая хълмове, за сиянието на запролетената Берковска планина. Търсех думи, с които да предам цялата пъстрота на тия картини. Рисувах дъждовни нощи, в които мълниите издърпваха из мрака мастиленосините склонове на хълмите и за миг ги правеха странно виолетови. Описвах дните на ранната пролет, когато цъфналите трънки по синорите белееха като застинала пяна върху гребена на някоя тъмна бразда. С особено вълнение посягах към белите листа, когато трябваше да описвам есента в моя роден край. Тогава търсех думи, прозрачни като есенна гора в слънчев ден, мъчех се да доловя как в тях се обажда тънкото злато на тополите край железопътната линия за Берковица или как се кълби, приглушена като процвилване на далечен кон, тъмнооравата мъглявина на дивите круши...

И така, отдавна забравил детската мечта за боите и блокчето, аз възкресявах с думи ония незабравени картини, и конете с огрените от залеза гърбове се появиха в страниците на моите книги, и конярят пое след тях с ореола на своята сламена шапка, слязъл сякаш от някоя олющена икона на живоиската черква.

Към палитрата и ухаещите на ленено масло бои (струваше ми се, че те ухаеха на цъфнала ливада), посегнах, вече четиридесетгодишен, когато пишех първите страници на своята повест „Далечните бродове“. Тогава у дома дойде художникът Иван Кьосев, мой стар приятел, и ми подари четки, палитра и бои. „Ти пишеш цветно – каза моят гост, – увлича те рисуването с думи. Защо не опиташ да изразиш с бои и четки това, което те вълнува?“

Опитах. И се отдадох всецяло на новото си увлечение. Мой съсед беше един стар, малко известен художник – Стефан Георгов. Скромен, стеснителен човек, дълги години учителствал в Перник, той през целия си живот рисувахе островърхите табани и рудниците на своя роден град. В бедното му жилище властваше цветът на каменните въглища. Струвало ми се е, когато съм седял с него на трапезата, че в залъка на разчупения хляб ще усетя хрущенето на въглищния прах, просмукан в кожата на лицето и в думите му.

Старият художник, черти от чийто образ по-късно се появиха в моите книги, ми даваше платна и грундирани картони и заедно ходехме да рисуваме пейзажи в покрайнините на София. Изправен до статива, докосван от звънци на далечно стадо или от плясък на прелитаща сойка, аз усещах, че започвам по нов начин да гледам това, което е край мен, че започвам да откривам красота дори в най-обикновените неща, на които рядко съм задържал погледа си досега... Рисувахме градини със зеле. Селянки скубеха оранжевите невени край лехите и аз виждах как полето бавно помръкваше. Когато слънцето

прокъсваше облаците, зелките – масленозеленикави в сянката – засияваха с всички отсенки на зеленото, след което настъпваха миговете на виолетовото, на бледоморавото, на изумрудено сребристото. Ние със стария художник се мъчехме да задържим върху платното тая мимолетна игра на багрите, а жените, които вече сечаха зелето с брадвички и сатъри, ни поглеждаха и се подсмихваха: „Я па тия, не намерили какво друго да правят, а седнали да рисуват едно нищо и никакво зеле...“

Така започна моето увлечение по живописиста.

Знам, че имам един дълг: да спася от забравата ония коне с пламнали от залеза гърбове, онова неизчезващо от душата ми видение, което съзерцавах от пруста на родната къща някога, когато очите ми още не познаваха горчивината на сълзите и душата ми беше открита – наивна, възторжена и беззащитна — пред измамите и тайните на битието...

1982

## РИЖИЯТ КЛОУН

През есента в парка, се появи куче, което се разхождаше без стопанин и човек можеше да го види там по всяко време на денонощието. Цветът на козината му, острата муцунка, която вечно душеше нещо в тревата и дългата опашка, белезникава и пухкава от долната си страна, напомняха за лисица, но краката на кучето бяха по-дълги, пружиниращи, и когато то се затичаше, полюляваше тялото си като балерина. Новата каишка на врата му и гладката, бляскава козина подсказваха, че кучето доскоро е живяло в нечий дом и за него са се грижили така, както се грижеха за своите сетери и пудели жителите на квартала, които всяка сутрин и вечер се разхождаха из парка, дърпани от каишките на своите вечно припрени любимци. Нещо непредвидено беше се случило с рижото куче. Допусках, че то е живяло при някой самотен стар човек и след смъртта му е тръгнало да скита немило-недраго по улиците на големия град или предполагах, че е успяло да избяга от примките на ловците, които правеха хайки за изстребване на скитащи кучета, и сега се радва на свободата си – гладно, самотно, без покрив и закрила. Правеше ми впечатление, че кучето не странеше от хората, а гальовно махаше опашка край тях и ги гледаше с предани златисти очи. Дори когато някой се наведеше да вземе камък, рижият скитник не му се озъбваше, а обидено свиваше уши и изчезваше между храстите. Кучето позволяваше на малките деца да го галят, дори да го яхат, а в мигове на разнеженост лягаше по гръб и помръдваше с розовото си коремче, по което личаха островърхи тъмнокафяви цицики.

Един ден видях, че кучето върви, изправено на задните си крака. Пред него пристъпяше момче, стиснало в шепа някаква примамка, и кучето го следваше с такава плавност и грация, с каквата по сцената танцува, вслушана в

музиката балерина. Момчето отвори шепата си – в нея имаше бонбонче. Кучето го лапна и от удоволствие се търкулна презглава – като акробат. След това момчето хвърли в храстите шапката си. Кучето затича нататък и след миг я остави в нозете на малчугана. Това още повече оживи момчето и разпали желанието му за игра. То взе една пръчка и като каза: „Але-хоп!“ я вдигна към гърдите си, успоредно на тревата. Кучето, приклекнало на задните си крака, след миг прелетя над препятствието.

– Това куче е цирково! – каза един минувач, спрял да погледа играта на момчето с рижия пришелец в парка. – Дресьорът е направил от него истински акробат. От опит знам, че домашното куче, колкото и да го обучаваши, си остава посредствен актьор...

Оказа се, че в парка наистина е попаднало дресирано куче, оцеляло след пожара в цирка преди няколко седмици.

То се скиташе сега бездомно и навярно очакваше вечер да светнат над него гъсто нанизаните крушки на цирковия купол и да се понесат мелодиите на оркестъра, които извеждаха на арената клоуните, акробатите и дресьорите, но вместо тия тържествени светлини край кучето мъждукаха редките лампиони, все още оцелели между дърветата на парка, и откъм заблатените места зад кварталния стадион кресливо се обаждаха врани.

Внезапно лумналият пожар бе изпепелил не само огромния брезентов купол на цирка – в неговите пламъци бяха изчезнали ароматите, които се носеха откъм ложите и галериите, изпълваха пространството между арената и люлеещите се висилки на акробатите и караха кучето да помръдва ноздри и да замира от удоволствие. Тия аромати се излъхваха от пухкави яки на скъпи палта, от шалчета, които обгръщаха с лека мъглица шии на красиви жени, от ветрила, затрептели край запотени чела и тоя дъх на теменуги, на момини сълзи и на зюмбюли говореше за минути на блаженство, на тишина и нега.

Сега други миризми съпровождаха кучето, залутано из покрайнините на парка: откъм боклукчийските кофи се носеше дъх на прокиснали туршии, на плесенясал хляб, на кромидени обелки. Ноздрите му, привикнали да усещат във фургона до цирка докосването на парата от наляното в порцеланова купичка топло мляко, сега започваха да не потрепват раздражено от вонята на боклукчийските кофи – дори понякога мирисът на плесенясал хляб неудържимо привличаше гладното куче, но чувството за достойнство не му позволяваше да набута муцунката си между омазнените вестници, както правеха това скитащите кучета.

Къде преспиваше рижият пришелец, с какво се хранеше – това преминаващите през парка хора не знаеха, пък и едва ли се интересуваха, защото всеки имаше свои грижи и не му оставаше време да се занимава с някакво си куче, което върви, изправено на задните си крака и протяга розовите си лапи към насъбраните деца, сякаш ги кани да танцуват заедно по изтъпканата трева.

Веднъж през парка тръгна на разходка с четиригодишната си внучка един старец. Наричаха го Оня, който винаги мърмори нещо. Старецът беше висок, попрегърбен, доста енергичен за своите седемдесет години. Носеше каскет, приличен на войнишка фуражка, и старателно закопчана куртка от зеленикав плат, което подсказваше, че старикът доизносва униформата си на портиер или на нощен пазач. Под широкия панталон с протрити маншети едва се виждаха островърхите му черни обувки, обхванати от кой знае как съхранени досега гамаша от белезникаво кечу, каквито се носеха в годините на Втората световна война. Момиченцето дръпна ръката на дядо си, когато видя танцуващото куче, и се намери да затича нататък, но старецът начумерен го смърми и продължи пътя си. А на насъбраните деца, сред които кучето приятелски помахваше опашка, каза:

– Това е парк за отдих и разходка, а не място за разиграване на песове! Ами ако се окаже, че кучето е бясно, ами ако, не дай Боже, погне някое дете и го ухапе, кой ще отговаря тогава?

Деца едно през друго му обясняваха, че това куче едва е оцеляло след пожара в цирка, че то досега никого не е залавяло, а камо ли да го ухапе, че се привързва към хората, защото му е трудно да живее само в кварталния парк, но старецът с гамашите от белезникаво кечу им отговаряше, че той, хайде да не им казва кой е, няма да допусне паркът да се превърне в сборище на кучета.

На другата сутрин Оня, който винаги мърмори нещо, не дойде на разходка с внучката си. Вместо него по алеите на парка тръгнаха трима мъже, които носеха дълги пръти с провиснала на единия им край примка. Деца ги познаваха – това бяха ловците на бездомни кучета, които не за пръв път идваха тук, за да правят хайка. Малчуганите свиреха и махаха на четирикракия си приятел, мъчеха се да го предупредят, но кучето, изглежда, не разбираше техните сигнали. То тръгна към оня от ловците, който беше най-близо до него, погледна го приятелски в очите, завъртя опашка и той, без да посяга към примката, съвсем спокойно хвана кучето за оглавника и го поведе към камиона, от който вече нямаше връщане...

Когато сутрин тръгнах към трамвайната спирка и прекосях парк, той ми изглеждаше глух и празен. Нямаше го кучето да изтича иззад някой храст и галовно да близне дланта ми, нямаше ги и децата, които обичаха да си играят с него. Само Оня, който винаги мърмори нещо, вървеше със своята внучка, радостно помахваше ръце и заобикаляше локвите, за да не изцапа гамашите си. В достолепните му крачки имаше нещо самодоволно и аз разбих, че тоя човек ми бе неприятен не с това, че си даваше важност в забутания между блоковете квартален парк, където неговото самочувствие можеше да предизвика само снизходителна усмивка – аз го презирах заради извършеното от него предателство.

Случката с цирковото куче скоро беше забравена от ония, които видяха как камионът, зашляпал с избелялото си платнище, се отдалечи край алеята, отнасяйки пленения скитник. Само децата, пред които рижият цирков клоун се полюляваше, изправен на задните си крака, сутрин надничаха из храстите и се

надяваха, че ще зърнат златистата му муцунка и усмихнатите, озарени от приятелство очи, но съзираха там само повяхнала трева или сухи съчки. Връщаха се у дома натъжени и на другата сутрин отново тръгваха през парка, понесли в джобовете си къшей хляб и парче салам за своя приятел, който по чудо можеше да се появи иззад тополите, да замаха опашка и да се търкулне с радостно скимтене в краката им.

И един ден чудото наистина стана.

Цирковото куче се зададе откъм трамвайната линия и тръгна по алеята. Оглеждаше се плахо, с подвита между задните крака опашка. Козината му беше изпокаляна, смачкана, облепена със сламки. Дясното му ухо беше увиснало и на него тъмнееше петно от засъхнала кръв, а очите, чийто поглед по-рано така радваше децата, сега сивееха мътни и сепнати. Как ли беше се спасило обреченото куче? Дали един рискован скок изпод брезента на зафучалия камион беше му върнал свободата, или то с окървавени зъби бе прогризало оградата на своя затвор и бе поело отново към хората, които бе радвало под цирковия купол и които, кой знае защо, му се отплащаха с такава злост и неблагодарност.

Децата го видяха и радостни затичаха към него.

– Нашият клоун се завърна! – викаха те и очакваха, че рижият им приятел отново ще се втурне насреща, както бе правил по-рано, ще близне ръцете им и ще легне по гръб, зашавал с розовото си коремче. Но кучето се дръпна заднишком и като присви здравото си ухо, глухо изръмжа и показа – за пръв път, откакто го познаваха – острите си жълтеникави зъби. Децата помислиха, че кучето се е припознало, затова ги гледа така недружелюбно, опитаха се да го примамят със скътани в джобовете лакомства, носени от толкова дни за него, но то ги отмина, без да погледне към протегнатите им ръце.

От тоя ден кучето отново започна да се появява в парка, но не вървеше, както по рано, из алеите, а се луташе в обраслите с храсти кътове, лежеше там и отбягваше хората. Ако се случеше някой слязъл от трамвая човек неочаквано да излезе насреща му, то изръмжаваше закана и като наежваше козината на врата си, му показваше своите остри потракващи зъби. Човекът, стреснат от неочакваната среща, се навеждаше да потърси камък – и кучето мигновено се изгубваше между дърветата. В неговата сепната походка, която сякаш предусещаше беда, в недоверчивия израз на очите, в муцунката, която доскоро беше гладка, а сега обрастваше с опушена козина, се чувствуваше възраждането на дивото, на инстинкта за самосъхранение, на оная боязън от човека, която караше беззащитното същество да търси опора не само в бягството, а и в ноктите, и в закана илюстриращите зъби.

Един дресьор под купола на цирка с нежност и търпение беше се старал да привърже кучето към себе си и към хората, насядали край осветената арена, да прогони подозрителността, която студено блещукаше в погледа му и да разпали там искриците на доверието, да породии у него привързаност и всеотдайност. Кучето беше танцувало, изправено на задните си крака, и



цирковата музика беше го галила със своите мелодии, беше се покланяло на публиката, замаяно от нейните смехове и ръкопляскания, и беше вярвало, че животът винаги отвръща с взаимност на доверието и привързаността. И така, приучено от човека на доброта, на безропотно покорство, то бе изгубило умението да предсеща заплахата и да я избягва чрез съмнение и недоверие. Човекът от цирка бе притъпил у него тия усещания и бе привързал към себе си един доверчив, добродушен клоун, който можеше тихо и безбурно да премине своя живот под цирковия купол, до купичката с топло мляко, ако пожарът не беше го подгонил по непознатите улици на града и не беше го запратил в един квартален парк, край чиито алеи ръждясват кофи с боклук и в тях се боричкат, наежили опашки, стари проскубани котки...

Сега между храстите на тоя парк отново се мяркаше рижото куче, изтръгнало се от примката и от необяснимата за него злост на своите преследвачи. То отбягваше хората, защото животът беше го научил, че предпазливостта е по-добър съветник от доверчивостта, зъбеше се, присвило уши, и не подозираше, че по алеята отново ще се зададе Оня, който винаги мърмори нещо, че ще се спре учуден, когато го види под дърветата, после ще тръгне към него, помислил, че кучето приятелски ще завърти опашка и ще докосне доверчиво с муцунката си белезникавите гамаши, а той крадешком ще хване каишката му и ще го поведе при ония, чиито примки няма да се изхлузят вече от здраво пристегнатата му шия.

Но аз бях уверен, че ще се случи друго. Кучето ще го съзре още отдалеко, ще заръмжи закана и ще види как фуражката потрепва от гневната походка на стареца, който размахва ръце и мърмори:

– Ти срещу мен ли ръмжиш, рижка мършо? Знаеш ли на кого се зъбиш?...

И ще тръгне припряно през парка, ще прекоси трамвайната линия и ще се изгуби по улицата, запътен към ония, които нагласяват примките на своите дълги пръти и ръцете им миришат на кучешка козина.

А рижият клоун, още непредусетил тая гибелна среща, ще се скита из парка със засъхнала кръв по увисналото ухо, всеки шум ще го сепва и само понякога, зърнал как по тревата върви след своята стопанка някой пухкав пудел с панделка на шията, ще му се поиска да поиграе с тоя ухаещ на сапун и на домашна топлинка галеник.

Изправено на задните си крака, самотното цирково куче ще затанцува нежно и плавно, сякаш зад него не се издигат прашните храсти на парка, а това са кулиси, зад които свири с ехтящи тромпети цирковата музика и копчетата на оркестрантите святкат в полумрака под цирковия купол – като златно съзвездие...

1984

## НОЩТА

Гледам светлините над хребета на планината и си мисля: нощта е най-възвишеният поет. Тя пише своите песни със звезди. И сега, когато вие се готвите за сън, когато до отпуснатата върху облегалката на стола дреха стои умората, ми се иска да ви припомня някои от тихите песни, които сте чели лете, легнали по гръб, загледани в бездънната синева. Думите на тия песни са златни. Те звънтят от нашето дихание и планините, които ни ограждат, попиват тяхното ехо.

Откъде е научила нощта тия песни? Разказвали са ѝ ги пътищата, изворите, корените, разказвала ги е тревата над незнайни гробове. И тя ги е записвала, за да не ги забрави по синята страница на небето, където сега листопадът върти своите лилави вихрушки и по тях, като по огромно дърво, към нас се спуска сънят.

1968

## МОЯТ РОДЕН КРАЙ

Пътищата на живота не рядко са ме отдалечавали от родния край, но когато мислите ми се обръщат назад, виждам, че тоя най-скъп на сърцето ми кът е вървял навред с мен – като моя сянка, като утринен ек на разбудени от вятъра гори. Чувам да се обаждат бързеите на Огоста, виждам цъфналите слънчогледи край живовската спирка и дима на оня влак, който за пръв път ме поведе към широкия свят. Може пред друг поглед тая малка земя между Ком и Дунава да не блести с красота и величие, но за мен тя е най-прекрасният кът на света, защото е дала, както на скромните крайпътни дървета, корен и на моя живот и сокове за плода, който се мъча да отгледам.

Каменистите баири ме учеха на упоритост: ако пороят завлече твоя посев, ори и засявай отново. Жътвите ми казваха: „Радвай се на плода не защото те прави богат, а защото можеш да нагостиш с него птиците небесни.“ Виелиците, слезли откъм Берковската планина след дългите празници на гроздобера, ми припомнях, че всичко на тая земя е преходно. Годишите като дъждове отмиваха нивата на моята доверчивост и в нея се показваха камъните на размислите и болките, а тревата заемаше онова пространство, което бях отредил за житото и ръжта. Но аз знаех, че тревата е последният спътник на човека и ме утешаваше мисълта, че от нея, където се лута плачът на неутешимата майка, излита песента на чучулигата.

А пред мен зеленееше тая малка земя край бродовете на Огоста. Тя можеше да се побере в око на птица. И това око я вдигаше към небето, за да я озари с вечната му светлина.

1982

## УВЕНЧАВАНЕ НА СЛОВОТО

За мен още от годините на детството празникът на Св.св. Кирил и Методий е свързан с цъфтеж на люляци, с весела гълчава на деца, които помахват байрачета и бързат към училищния двор и с полет на щъркели, които правят по-светло и тържествено небето над изпълнената с ехо долина на Огоста. За този празник ние окичвахме училището с големи венци от божури, в класните стаи се носеше горчивият дъх на тия прилични на конски гъгравчета цветове, позвънващи от залутани в сърцевината им пчели, а високо над входа, сякаш слезли от някой облак, за да благословят празника на пролетната земя и на нашите души, стояха двамата солунски братя – тихи и величествени, и слънцето позлатяваше лицата и ръцете им...

Много пъти съм се връщал към тия спомени и съм разбирал, че не опиянението от пролетния празник на земята ни караше да се спускаме по хълмовете, озарени от сиянието на божурите, а преклонението пред Словото, пред величието и безсмъртието му, ни събираше да увенчаваме стените на скромните и мили селски училища като чела на мъдреци. В това Слово живееше тогава, а и за цял живот остана в нас, пукотът на огнището, чиято светлина люлееше сенките ни по стените на родния дом, процвилването на коня под есенния дъжд, шумът от стъпките на нашите родители, които се завръщаха уморени от полето. Живееше в него тихият разговор на първите снежинки, кукуригането на петлите, утринната разходка на изпраните ризи от единия до другия край на двора, блясъкът на ялната сълза, в която ликуваше и се мяташе – безсънен – първият ни любовен трепет, и мъдрото мълчание на хляба, по чиято кора бяха отпечатани пръстите на оная, която назоваваме с най-простото и свято име: мама...

През най-хубавите часове от моя живот аз съм се опиянявал от мъдрата реч на българската земя, когато съм седял до белия лист и думите са се задавали като пътници откъм далечните хълмове. Словото се вмесваше в звънците на стадата, спуснали се като тънка мъгла откъм сечищата, долавяше се в уханието на здравеца, което ми подсказваше, че е слязъл вятър откъм планината или че на двора вали дъжд. Усещал съм ехото на тая свидна реч в гърления разговор на есенните дървета, който ми е напомнял за стари буни и въстания, за просвистяване на брадва, вдигната от гневна ръка...

Тия думи шумят като упойно биле, когато мислите ми търсят пътя към душата на хората, сред които съм раснал, по тях, като по огряна от баладичен

месец поляна, виждам да се нижат стъпките на самодивите, крито търсят духа на Караджата.

Сега разбирам колко мъдри са били нашите отколешни учители, когато са ни събирали пред училищния праг, за да увенчаем празника на българската реч с най-красивите цветя. Ние дарявахме Словото със светлината на цъфтенето, със свистенето на устремите към безкрая щъркелови криле. Какво друго повъзвишено можеше да ни подсказе нашето сърце!

1980

## МРАВУНЯКЪТ

До къщата в планината, където обичам да прекарвам лятото, има мравуняк. Неговата островърха купчина от избеляла глина се издига, пронизана от стеблата на пирея близо до пътеката и когато сутрин излизам на разходка, винаги се спирам да погледам мравките. Отначало имам усещането, че мравунякът е обхванат от тревога: може би сянката ми, която пада върху него, плаши дребните му, черни като сажди обитатели или пък стъпките ми нарушават обичайния ритъм на техния живот, но после разбирам, че мравките, увлечени в своята работа, не ми обръщат никакво внимание: само някоя от тях полазва по обувката ми и без да я отличава може би от камъка, на който съм стъпил, продължава пътя си из тревата. Глинестата купчина на мравуняка има хиляди шупли, през които из тъмни лабиринти мравките се спускат към сърцевината на своето тайнствено жилище. Не знам кой е той, на чиято власт се подчиняват с безропотно упорство – с такива ли прости дрешки е и той, като китайски парий, каквито са неговите безропотни поданици или е дарен от природата с онова величие, което има в кошера пчелата-царица? Колкото и да съм наблюдавал мравуняка, не съм могъл да открия неговия повелител. Може би дворецът му е в сърцевината на островърхата глинеста купчина — там е възелът на мрежата от задължения и разпоредби, в която са оплетени тия покорни, сплашени или пък побратимени от високо чувство за дълг черноризи труженици. Веднъж видях крилата мравка, по-едра от другите, и си помислих, че тя е тяхната господарка. Крилатата мравка вървеше царствено сред тях и аз си представях, че ще зърна поданиците ѝ коленопреклонно да се отдръпнат, за да ѝ сторят път, а те изведнъж я обградиха, както правят заговорниците, когато трябва да обезглавят омразен тиранин – и след миг схватката приключи. На полесражението останаха само тънките прокъсани люспи от крилцата на мъртвата царствена мравка. Дали това беше бунт, който щеше да събуди за нов живот, както сме свикнали да казваме ние, шуплестия, пронизан от пирея мравуняк? Не – мравките бяха обезглавили един крилат пришелец, неочаквано появил се при тях. Защо? Навярно затова, защото крилатият е дарен с други пространства и той или трябва да поведе безкрилите след себе си, което те едва ли ще му простят, или пък да бъде осъден заради порива си към небето...

Плексигласовите люспи на мъртвите крилца лежаха върху избелелия мравуняк, а мравките, сякаш нищо не беше се случило, продължаваха да мъкнат сламки, кой знае откъде намерени пшеничени зърна и трохи към върха на своята Голгота... По-точно казано, островърхият мравуняк приличаше не толкова на Голгота, колкото на Вавилонската кула, нарисувана от Питер Брьогел. Същото суетене в основите на недовършената грамада и по нейните скатове, същото усещане за нищожността на живото същество пред неодушевената исполинска рожба на неговите усилия, която като магнит привлича безропотните труженици, обрекли живота си на нещо възвишено или може би съвсем безсмислено... Навярно, гледана с очите на мравките, Вавилонската кула от шуплестата глина вече се докосва до облаците и скоро, както в древната легенда, ще настъпи часът на езикосмешението, часът на хаоса, когато граденото с робски труд ще се напука от внезапен трус и стените ще започнат да се сричат върху главите на дръзналите да надникнат от върха на своята исполинска кула във владенията на вседържителя... Мравките, разбира се, не са застрашени от подобен катаклизъм. Техният непонятен за мен език е подвластен на друга повеля, непозната за мен сила насочва и осмисля битието на това множество, обхванато от ритъма на едно неспирно и на пръв поглед хаотично движение.

Аз гледам защъкалия мравуняк и си мисля за безсловесните уроци, които тия едва забележими сред тревата и по глинестата грамада същества дават на човека. Ако потърсим пример за задръжност едва ли ще намерим по-добър от примера на мравките и на техните крилати посестрими – пчелите. Но пчелата е по-щастлива, защото е дарена да опознае чрез полета безбрежните пространства, а мълчаливата черноработничка – мравката – е осъдена като каторжничка да върви по един и същи път с непосилния товар на някое житено зърно или на някоя сламка, стотици пъти по-тежка от нейното изсушено сякаш от летния вятър телце. И ето другият урок на мравката: това е голямото търпение, изумяващата издръжливост в мига на изпитанието. Ние спираме задъхани, често пъти сепнати и отчаяни по склоновете на своя житейски мравуняк, чувствуваме, че товарът на нашия дълг или на нашата амбиция ни превива, смачква ни, и сме готови да изкрещим под бремето на тая непосилна тежест, готови сме нерядко да седнем с тежки като олово ръце до едва очертаните в пръстта основи на Вавилонската ни кула, а мравката, над чието нищожно същество неведнъж сме се надсмивали, продължава да се изкачва между шуплите на мравуняка, понесла своята исполинска сламка – голяма и златиста като корабна мачта, за да достигне с нея върха на грамадата и да я извиси там като паметник на великото упорство, на непобеденото, заплатено със страдание и болка стремление.

И още един урок дава мравката на човека: трудът увенчава със смисъл онова, което нерядко изглежда неразумно и абсурдно. Тая грамада на мравуняка, изградена от милиони глинени трошици, плод на невероятни денонощни усилия, с които може да бъде сравнен само трудът на египетските роби, когато са тикали по пясъчните насипи огромните блокове за пирамидите, на кого е нужна? Овчарят, натирил наблизко стадото си, я гледа с насмешка, както великанът гледа лалугер, вдигнал муцунката си сред някое голо стърнище. Само една крачка – и неговата исполинска гумена обувка смачква

шуплестия, крехък, сякаш изграден не от глина, а от кристален въздух, мравуняк. Овчарят отминава с крачки на победител и си подсвирква, а из гълбините на разрушената мравешка вселена избликва тревожно множество.

Подобно жителите на сринат от бомбардировка град, мравките се лутат из развалините на онова, което е давало смисъл на живота им и не отчаяние, а мъчително усилие да се преодолее злото се чете в техните тревожни движения. И отново дребните глинени късчета, които, сравнени с ръста на мравките, изглеждат огромни като каменните блокове на египетските пирамиди, започват да се наслаждат едно върху друго, споени от усилията на неизброимото множество и отново сринатата Вавилонска кула се извишава към облаците, за да се докосне до загадките и тайните на Вселената... Какъв смисъл имат тия невероятни усилия – би си казал човекът, застанал на пътеката, за да наблюдава каторжния труд на мравките. За какво им е нужен тоя общ дом, който едва ли превъзхожда с нещо панелните човешки общежития? За какво им е нужен, когато една мравка може спокойно да прекара живота си в пукнатината на някой камък, в забелената кора на буков корен или под широката стряха на един сух кленов лист? Това е така. Но усилията на мравките, струва ми се, имат друг по-дълбок смисъл. Мравките строят отново своята срината Вавилонска кула не толкова заради приюта, който ще им дадат нейните стени, а заради друго – да възстановят нарушената хармония на битието, да възстановят ритъма на неразгадаемите природни закони, от които те, както и човекът, са една възвишена в тленността си тръпка, и да погледнат през безбройните шупли на своя мравуняк, както древните мъже, обзети от суеверен страх, са гледали през хилядите прозорци на Вавилонската кула към тайнствените пространства на нощното небе, където други мравки, събрани на гъсти съзвездия, се лутат по своя син мравуняк, понесли не житени зрънца и сламки, а тайни, в които човешкият разум едва ли някога ще проникне...

Гледам една мравка, която криволичи по стръмнината на сринатия мравуняк, превита от товара на дребно като пух от глухарче гълбово перце, и ми се струва, че виждам Ван Гог да върви по пламтящите от летния зной пътища на Сен Реми. Той също се изкачва по сринатия мравуняк на душата си, върху който личи отпечатък от безмилостното стъпало на съдбата. На гърба му е стативът, а в ръката му се полюлява едно платно, на което слънцето прилича на току-що размотан от рана бинт. И към това блънуващо в треска светило се издигат черни като въглен кипариси – сякаш нагърченият вик на земята е застинал сред тайните на Вселената. Ония, които срещат художника, гледат със снизходителна усмивка полюляването от мистрала платно в ръката му. Ако някой им каже, че техните потомци ще стоят с нямо възхищение пред тая картина в залата на прочут музей, те ще се надсмеят в лицето му. А художникът върви нагоре по своя сринат мравуняк. Болката му е подсказала, че това е единственият път да преодолее отчаянието и да защити онова, чрез което душата се мъчи да прозре в бъдещето...

Мравките щъкат тревожно и кулата им расте към небето. Вземам една сламка, наслюнчвам я, и както съм правил през детските години, я пускам в мравуняка. Черните египетски роби се спускат към сламката, мъчат се да я

повлекат по стръмнината. Тя изглежда невероятно тежка. С впити в нея челюсти мравките едва успяват да я помръднат. Още едно усилие – и сламката се търкулва по стръмнината, като ги повлича със себе си към бездната на тревата. Вземам сламката, докосвам я до устните и изведнъж цялото лято, с неуловимите си досега ухания ме обгръща. Усещам хладинка на извори, кисел дъх на руйни ябълки, аромат на треви, в които косата събужда облачета от зелени скакалци.

Така ухае душата на мравките – мисля си аз. Тя е попила във влажната сламка. През годините на детството, докосната до устните ми, тая сламка подсказваше, че джанките са наедрили и вече трябва да се катерим по клоните на старите дървета, че вировете на Огоста вече са затоплени и скоро ще прокъсаме със скоковете си от брега резедавата ципа на жабурняка...

Сега долавям в докосването на мократа сламка до устните влажно дихание на есен – усещане за отлитащи птици и горчицина: като самия живот, като размислите за него...

1984

## ПОГЛЕД ОТ ХЪЛМА

Сега, когато зад гърба ми са останали дните на пет десетилетия, аз се обръщам назад и виждам по пътя, който се спуска откъм Веренишкото бърдо, едно момче, чието лице, като в стара снимка е съхранило моите черти. Гледам с любопитство това момче, сякаш го виждам за пръв път – други, пълни с трепет и очакване са очите му и стъпката, пред която лежи огромният непознат свят, е друга. Само сърцето му навярно е същото – широко отворено за думите, багрите и звуците на тая земя, върху която лежи сянката на Ком.

Иска ми се да попитам това момче: „Защо ти, мили приятелю, който можеше да засаждаш ябълки, да отглеждаш пчели и нощем да усещаш, като завивка над себе си, жуженето им, ти, който можеше да къртиш мрамор в берковските каменоломни и да се завръщаш вечер, капнал от умора през цъфнали слънчогледови ниви, които се разпалват, разклатени от вървежа ти и тяхното сияние не дава на деня да си отиде, защо ти избра Словото пред всички други човешки дела?“

Не мога да чуя какво ми отвърща момчето, защото далечината дава думите му на вятъра и талазите на нивите ги подхвърлят върху гребените си, но аз, с посребрени от годините коси, искам да отговоря вместо него.

Избрах Словото не защото моят път към хляба и радостите на живота щеше да бъде по-къс и по-гладък, не защото ме примамваха суетността и славата. Детството ми премина по хълмове, осеяни със зеленясали гилзи от сраженията през легендарното Септемврийско въстание и в сънищата ми

скърцаше телеграфният стълб, на който висеше – огромен, изпълнил цялото пространство между небето и земята – поп Андрей. Мъча се да си спомня коя е първата приказка, чута от мене – и пред очите ми се мяркат приведените фигури на въстаниците, които щурмуват бойчиновската гара. Държали са ме на коленете си мъже, чиито ръце, по-грапави от земята, са ме галили нежно и трепетно и аз, усещайки дъх на корени и на жътви в движенията на тия ръце, съм се чудил как могат те да засяват в браздите най-обикновено жито, а да поникват чучулиги.

Тия спомени не ме оставяха спокоен и аз не можех да не посегна към перото.

Животът течеше – тракаше шевната машина на баща ми, мама месеше сиромашкия хляб, който горчеше и миришеше на къклица, в прахта на пътя, като древни писмена, се нижеха босите следи на хората, през сивотата на тия бедняшки делници минаваха със своите каруци берковските грънчари и тогава целият простор се изпълваше с пъстротата на техните шарки – сякаш не стомни лежаха върху овесената слама, а това бяха ветрила на пауни: същите, които бях виждал като малък в Лопушанския манастир.

Тоя свят на болката и красотата ме вълнуваше и аз не можех да не посегна към перото.

Аз се мъчих, според силите си да търся красивото и възвишеното у човека, жаждата му за творчество, стремях се да рисувам образи на светли и всеотдайни хора, обречени на едно призвние, което ги изпепелява. Аз не измислях тия хора. Ти живееш и живеят в милата на сърцето ми долина на Огоста, в тая обетована земя на моето детство, която не бих сменил с нищо друго на света. Тя, хълмиста и каменна, ме научи на първите думи, по нея ме поведе ръката на мама и аз усетих не с нозете, а с душата си нежността на коравата пръст, тая земя ме научи да разбирам говора на птиците, на облаците, на капките дъжд по стряхата на родната къща, на чуждата сълза, която е опарвала бузата ми. Тая земя, дала ми постелята на тревата си в летните вечери, обърна очите ми към звездния простор и аз станах за цял живот пленник на две неизмерими чудеса – земята и звездите.

Мисля си, че ако някога помръкне светлината на очите ми, една цъфнала ябълка, раснала по хълмовете на моето детство, ще ме хване за ръка и шумолейки със своята сребърна риза, издута от вятъра, ще ме поведе по пътищата, където, млада и ликуваща някога, мина моята душа, все още непознала болката и страданието, запътена към едно, заплатено с най-хубавите ми години чудо – красотата. Стъпвайки по светлината на това цъфнало дърво, която ще лежи като прокраднал се през облак слънчев сноп и ще се мести заедно с крачките ми, аз ще минавам между спомените и размислите, както тръгнал отдалече човек минава между допреди стрехите си къщи, давали подслон и утеха на много негови дни и нощи. И ще се събужда под стъпките ми ехо на жътви в тоя прероден от човешкия труд край, ще чувам като насън тракане на щъркели в бряста до живовското училище – тоя най-мил на земята будилник с червени стрелки, очертани в дрезгавината на



зазоряването. И ще бъде щастлив човек, защото у мен ще живее, винаги и навсякъде, душата на тоя легендарен край, в чиито бразди, редом с посева на сеячите, до корените на всичко голямо и свято ще лежи може би и скромното зрънце на моето човешко дело.

1976

*(Слово, произнесено на тържество в Михайловград по случай 50-годишнината на писателя)*

## ГРАДИНАТА

На разсъмване, като я гледам от балкона, градината ми прилича на бледозеленикаво небе, което очаква зазоряването – тихо небе, прекосено от Млечния път на глухарчетата, с рехави съзвездия от жълтурчета, които мога да назова по име: ето Голямата мечка, ето Ралицата, а по-нататък е Квачката, обкръжена от своите пиленца. Оставям се да ме владее усещането за небе с оная лекота и тръпност, която изпълваше в нощите на детството очите ми, вгледани към безкрая и сепнати от неговото тайнствено величие. Оставям се в плен на това усещане, макар добре да знам, че пред очите ми е кварталната градина, която след миг (защото чудото на разсъмването трае кратко) ще опровергае моето въображение и аз ще видя съвсем делничен тоя стар, почти запустел парк, някогашна овощна градина, под чиито вишни и круши с криви, напукани стебла лениво разлиства вестника си пенсионер със старомоден, сякаш взет от гардероба на някой театър, шантунгов костюм или тичат по тревата босоноги дечурлига, щастливи от това, че пазачът е болен и няма да ги сепва, както друг път, размахал заканително бастуна си.

Всяка сутрин правя дълга разходка в градината, придружаван от неотлъчния си спътник – кучето. То се плете в краката ми – дребно, грациозно извило над гърба златна, пухкава като на катерица опашка, гледа ме предано с кехлибарените си очи и помръдва бяла муцунка, която е поръсена с цяло съзвездие лунички. Като палаво, любопитно дете кучето открива света край себе си: плаши се от него, учудва се или му се възхищава. Всяка стъпка по тревата трябва да бъде разчетена, всеки мирис трябва да бъде разгадан. С мен градината не бърза да сподели утринните си тайни, а от кучето, изглежда, не иска да скрие нищо. Ето – тук е кацала гургулица, там е минала котка, по-нататък е прекосил градината кон. Кучето души отроненото перце и търси в небето изчезналата птица, после ръмжи, докоснало муцунката си до следата на котката и изведнъж затичва да догони коня, който се полюлява като червена планина над дребните розови храсти в края на алеята.

Тая сутрин се появи първата, оцеляла през зимните мразове жаба. Сигурно нямаше да я забележа, защото тя лежеше неподвижна в тревата, прилична на плоско камъче, но кучето подуши това камъче, то се разшава и подскочи. Любопитната муцунка замря от учудване. После кучето отново се наведе над жабата. Тя пак подскочи и тласъкът на нейните смешно дълги крака отхвърли като пружина моя любопитен спътник. Играта можеше да продължи, но на кучето, изглежда, вече не му беше интересно. Разгаданата тайна не задържаше повече вниманието му.

Друга изненада за кучето бяха косачите, които в края на юни тръгнаха през градината, разлюлели зад гърбовете си посветващи коси. Кучето, винаги галовно с хората, които срещаше в парка, изведнъж се разлая. Позвънването на стоманените коси ли го плашеше, избелелите ли дрехи на косачите му напомняха за циганите вехтошари, които сутрин минаваха край къщите до градината и протяжно викаха? Или кучето предсещаше съска на косите, който щеше да угаси жълтурчетата, да разпилее пуха на глухарчетата и да накара зелената, весела градина да заприлича на остригано момче, което е шавало, докато машинката се е лутала по врата и край ушите и там са останали да стърчат недокоснати, твърди кичури... Кучето се успокои едва тогава, когато помириса крачолите на четиримата старци-косачи. В техния дъх навярно долови нещо познато, успокояващо, и то, като въртеше приятелски опашка, тръгна да ги съпроводи през градината. Те се навеждаха да го гаят, говореха му ласкави думи, а то продължаваше да върти опашка и да ги гледа в очите, както правеше с хората, към които отдавна беше привързано.

Наблюдавах косачите с обути на бос крак сандали и с проядени от пот сламени шапки. Те вървяха трмаво през тревата – еднакви на ръст, с еднакви сиви дочени дрехи и ако не беше различният ритъм на движенията им и различният тембър на скъпернически разменяните думи, щях да си помисля, че това са отлени в един и същи калъп оловни фигури. Гледах лицата им, продълбани от бръчки, в които бръсначът не беше успял да остърже пепелявата четина, и си мислех: какво ли вълнува сега тия стари селяни, приютени в големия град – при син или дъщеря, за да прекарат последните години от живота си? Те вървяха през тревата, сподиряни по петите от тътена на града, с който не можеха да свикнат, вървяха между старите дървета с усукани от ветровете стебла, с клони, чийто плод лете е изкълваван от крещящи ята на косове и навярно си мислеха за своя живот, също непощаден от времето. Но росата, която мокреше през сандалите нозете им, може би пъдеше тия мисли и те вървяха дълго из градината – не защото избираха мястото, откъдето ще започнат коситбата, а защото искаха по-дълго да усещат с нозете си гъделичкането на тревата и прохладата на дребната роса... Сядаха в сянката на някое дърво, подвили нозе, както сяда калайджията, преди да посегне към бакърения съд, и с плавен замах започваха да клепят косите. Първите звуци от ударите на чукчето биваха глухи, но после се избистряха, ставаха енергични, една мелодия се вплиташе в друга, догонваше я трета – плътна и ехтяща. Песента на косите, на която отначало никой от минавачите не обръщаше внимание, постепенно надделяваше над градския шум и като слушах това весело кънтене, изплело нишките си от земята до небето, ми се струваше, че

звънът на трамваите се е заплел в него като уловено врабче и не може да се изтръгне...

До обяд половината градина ще бъде окосена. Изпръхналата от слънцето трева ще се сляга и ще ухае, сенките на дърветата ще бъдат по-тъмни върху косенйната, защото няма да ги има цветята, които изпъстриха сенките и ги правеха леки и прозрачни, а косачите ще обядват, подвили крака върху твърдата, простъргана от стоманените остриета земя, и ще им се струва, че след миг ще чуят да се обади пъдпъдък, залутан из откосите, а вместо него през клоните ще се промъкне далечно изсвирване на влак или ще чуят удари на тупалка, под която един килим се гърчи и подскача върху отрупан с щайги балкон... Половината градина ще лежи окосена – някак олекнала, празна, дърветата ще изглеждат редки, с измършавяла, прашна шума, но в очите на старите пенсионери, наети да окосят за седмица-две градините на квартала, погледът ми ще долавя зелен отблясък от ливади по далечни планински скатове, където те някога са разкършвали тела и откосите са се диплели и плющели с ритъма на младите им, неуморни ръце... Ще се мъчат тия очи, развеселени от талазите на съхнещата градска трева, да доведат между панелните сгради тънкия ветрец на изгубените завинаги ливади, и плисъка на реките да доведат, но ще идва вечерта и четиримата косачи ще прекрачват дългите сенки на дърветата, запътени към някое таванско жилище – приют през безкрайните, прокъсвани от сънища нощи. И това лястовиче гнездо на последните години от техния живот ще виси в градския мрак като над бездна, подронвано от глухото скриптене на трамваите и от внезапните тласъци на спомените...

До другата сутрин откосите ще изчезнат: ще ги съберат на големи наръчи каруцарите, които все още се мяркат из квартала – преди години караха въглища, сега превозват дъски, тухли или цимент от близкия склад – и празникът на сенокоса ще изчезне между сивите сгради, без да бъде забелязан от никого. Само аз може би ще си припомня големите сенокоси през детството, вечерните огньове, огледани във вировете на Огоста, тенджерата, в която кипи рибена чорба (пяната прелива и свисти по въглените), ще си припомня аромата на това дълго и старателно готвено от дядо ястие – то има дъх на обгърната от здрач и хладовина ливада, на притихнали вировете, на звездно небе, дори ми се струва, че във вика на един далечен пътник, залутан из поречието, също е попила сенокосната магия на огромната нощ...

Тоя спомен, внезапно изплувал от далечината на годините, ще ме съпровожда още ден-два при моите утринни разходки из градината, после ще изчезне, както между дърветата изчезна ароматът на окосената трева, както потъна в делника това непредвидено лятно тържество – и аз ще забравя малката радост, с която ме дари юнското утро, и четиримата косачи с техните избелели дочени дрехи също ще забравя.

За тях неочаквано ще ми припомни листопадът.

Ще се събудя една сутрин и ще видя зад прозореца червена вихрушка. Ще духа вятър, ще носи на тласъци опадала шума и ще я надипля на дълги откоси по улиците и между дърветата в градината.

Когато изляза на разходка, ще усетя, че ме лъхва така познатият аромат на мокър листопад, на цветя, вече попарени от първата слана, на запалена шума, чийто пушек тънко докосва ноздрите ми и неговият дъх е горчив и печален... Кучето ще тича край мене, ще се гмурка в преспите от натрупана шума, ще се изгубва сред шумолящото злато на есента – самото то есенно, взело цвета на стар бакър от тихите околни дървета – и като гледам как шумата шава от неговите неудържимо радостни движения, ще ми се струва, че листопадът се събужда отново и изтръгнат от плена на калната земя, тръгва с веселите, лъкатушни подскоци на кучето да ме съпровожда из пустата градина.

Това усещане за пропъдена самота, за шум на стъпки, който съм долавял след себе си, въпреки че край мен не е имало никого освен обхванатите от листопад дървета, ме е обземало в Берковица през октомврийските дни, които нерядко са се случвали тихи, с една особена, мъчително бистра светлина на запътеното вече към зимата слънце.

Отивал съм неведнъж там през есента, когато съм чувствувал нужда да остана сам – единствено със стиховете на Рилке или с белите листа, на които съм нахвърлял с лекота и с особена душевна бодрост страници от отдавна замислена и все отлагана книга... Реката шуми под балкона. Мелодията ѝ е прохладна и ароматна като самия планински въздух, който свисти в ноздрите ми и ме кара да се чувствам необичайно бодър и просветлен, каквито са пронизаните от слънцето пожълтели дървета край мен. Тук денят започва с мразовито, дрезгаво разсъмване и с тънко слънце, в което чак до смрачаване се усеща хладната тръпка на есента. Листопадната вихрушка почуква по прозореца и листът, до който седя, попива както провиждащия се през дърветата бързей и това кръжащо празненство на октомврийския ден. Струва ми се, че пиша не по хартия, а по шум на дървета, които оголяват за часове пред очите ми, с някакво трагично ликуване. Има нещо магическо в тишината на къщата, в поскърцването на дървояда, който разнищва сякаш самото време, в шума на реката, който ме обгръща не като мелодия на запенени бързеи, а като дишане – тихо, блажено дишане на планинския дом... Безкраен ден за работа и размисъл. Няма говор на човек. Няма телефонен звън. Само крясък на сойка и след него – тихото обаждане на перото по белия лист.

Вървя под дърветата. Край всяко стебло – златен ореол от нападала шума. Слушам шумолене под стъпките, чувствавам мекота, която прави походката ми неуверена, гледам полепналите листа по калните ми обувки и чувствавам, че приличам на езичник, който осквернява светостта на унесената в молитва гора. Небето синее между оголелите върхари – безкрайно далечно, празно, безчувствено – и аз разбирам, че то няма да чуе не само молитвата на черните дървета, но и вопълът на моята душа няма да чуе, ако потърся утеха в неговата тайнствена безбрежност. Въпреки това чувствам, че душата ми, странно успокоена и замислена, търси своя миг за молитва. На кого иска да се

помоли? Какво очаква: надежда, опрощение? Струва ми се, че вярващият е блажен дори когато се доверява на заблудата. А безбожникът дали е по-щастлив от него? Голата яснота на битието не му ли ограбва илюзиите, с които по-леко се преодолява отчаянието? Не го ли сепва лишението от тайни път към отвъдното?

Оня, в когото наивните и доверчивите търсят опора (дали само те – малцина ли възвишени умове мъчително са го търсили в себе си?) беше прогонен от душите ни още през детските години и аз разбирам в тая есенна глухота, че нямам думи, с които да го позова, че моята молитва единствено може да бъде изречена бавно и глухо от листопада, чийто шум може би радва само повърхностния човек. Възхищавал съм се на тая есенна мелодия и после съм разбирал своето дълбоко лекомислие. Шумът на листопада – това е гласът на смъртта. Звуците на нейните златни тръби, обърнати към небето, отначало са тихи, просветляващи, но тяхното сияние бавно помръква, попито от дъждовете и от лепкавите мъгли и тогава се обажда вятърът в контрабасите на горските хралупи. Ритъмът на мелодиите става друг – тежък, бавен, тромав, с дълбоко като ридание ехо – и когато тоя ритъм ме е пронизвал с предчувствие за смъртта, съм си спомнял как нашите селски музиканти, повели тъмно шествие по някой разкалян път, свирят глухо, накъсано траурния марш на Шопен и вървят спънато, някак смешно залитащи, за да успоредят крачките си с печалната мелодия.

Навлизам все по-навътре в гората. Дърветата са гъсти – едва се провирам между тях. Опадащата шума е изравнила всичко пред мен – не се вижда нито долчинка, нито изгърбен над земята корен. Потъвам до колене, хлътвам до пояс в шумолящите пурпурни навеища и ми се струва, че някаква невидима ръка ме дърпа неумолимо надолу, към скрити под листопада пропасти – иска да ме стори пленник на вечната тишина, напластена под това риже сияние на планината. Но аз издърпвам нозете си от хлъзгавата клопка и продължавам своя път през оголяващата гора. Всеки листец, който се обажда, за да каже „здравей“ и „сбогом“ на стъпките ми, напомня за шумолене на пролетни дъждове по тънка, прозрачна зеленина на току-що погледнали към пролетното слънце дървеса и в душата ми отново се понася на дълги, ехтящи тласъци подвикване на кукувици. Ехото от взривовите на каменоломната, което лете обхождаше склоновете като мелодия на огромен орган, сега се е превърнало в тих звук, който може да бъде събуден от паднало птиче перо или от дъждовна капка... Помня как гората дишаше и се усмихваше с тънката роса на летните разсъмвания. Нейната душа изпълваше небето – крилата душа с безброй изумрудени перца: вечно будните листа. Сега тая душа, пропъдена от небесните предели, скита между тъмните дървета и аз чувам стъпките ѝ. Тя се крие от мене, защото всяка душа е тайна, но аз виждам да се диплят краищата на златната ѝ дреха, дори ми се струва, че съзирам зад един дънер седефеното проблясване на окото ѝ. После разбирам, че това е коремчето на кълвач.

И ме обзема друга мисъл. А не върви ли след мен неумолимият час – вечният спътник, за когото си спомням само в мигове на болка и размисъл, не върви ли по петите ми, за да изрече с гласа на листопада своето мрачно

предсказание? И няма ли да остана завинаги тук, в самотната гора, слян с листопада, затрупан от мълчанието на есента, станал плах звук от превърнатите в кехлибар мелодии на изчезналото време? Ако аз можех да избира последния си миг, щях да поема със свистящи ноздри глътка въздух и да падна в нозете на листопада.

Но съдбата е скъперница, когато трябва да ни дари с мига на блаженството. По-милосърдна е тя към птицата – оставя я да потъне като небесна капка в златните въртопи на есенната шума.

И ето сега листопадът отново шуми, но не под оголелите, олекнали, някак странно просветлени склонове на планината, а по улиците на нашия градски квартал. През нощта е духал вятър. Той е натрупал шумата по тротоарите и е надиплил дълги, криволичещи откоси от бакърено сияние между дърветата на градината. Гледам през прозореца тия откоси в часа на смрачаването. Здравчът се мъчи да ги скрие от погледа ми, но те го прокъсват със своята матова светлина. Странна есенна коситба – без свистенето на острата стомана, което огласяше градината в юнската утрин, без упойващия дъх на съхнещата трева, без пошляпващите сандали на четиримата косачи, които тътреха ходилата си по косенйната и олюлявайки се, изчезваха между дърветата. Сега ги е заместил, казвам си аз, друг косач – есенният вятър, но той е свършил своята работа през нощта и се е изгубил кой знае къде. Мисля за него, а разбирам, че се лъжа, защото виждам, че през градината вървят четиримата косачи, с които се срещнах през лятото. Те ту се появяват, ту изчезват – като видения, защото мракът се мъчи да ги погълне, а откосите със своята светлина ги издръпват из неговата бездна. Не мога да видя добре лицата на моите отколешни познайници, но по походката разбирам, че им е приятно да се полутат в листопадния час из познатата градина. Но защо носят остриите, позвънващи зад раменете им коси? Дали не вятърът, а те самите са надипляли през нощта златните откоси на листопада? Дали на всеки човек съдбата не отрежда – кому рано, кому късно – една златна коситба и на тях тя се е паднала в края на живота?... Четиримата старци вървят със своите избелели дочени дрехи, които припламващият листопад прави златни, и си говорят нещо. „Щастлив е човекът, когато е завършил своята златна коситба“ – казвам си аз, но виждам, че духва вятър – внезапен, поривист вятър, който започва да гони откосите като криволичещи, пламтящи змии, да ги преплита, да ги връзва на възли, после, хванал с невидимата си ръка тия странни въжета, да изплита от тях огромна мрежа, да вдига единия ѝ край в небето, а полите ѝ да влачи през градината така, както съм виждал рибарите да влачат потракващи с оловните си тежести мрежи из каменистите бродове на Огоста.

Мрежата, изплетена от листопадните откоси, също така се дипли в тъмната градина, дърпана от ръката на невидим рибар, обхваща дърветата, пейките, люлките, на които през слънчевите дни си играеха деца – и те се заплитат в нейните пазви. Косачите забелязват, че мрежата застрашително ги обгръща. Опитват се тромаво да затичат и да намерят пролука през нейните преплетени въжета, но възлите им са гъсти, стегнати – и те не могат да ги разплетат. Опитват с косите. Замах – и мрежата увисва просечена, но само след

миг възлите ѝ отново се запояват. Четиримата старци се задъхват, падат, изправят се пак, тичат към средата на градината, докъдето зловещата паяжина все още не е достигнала, но мрежата пълзи неумолимо по петите им.

И неочаквано чувам, че засвирва духова музика. Мелодията идва на тласъци – сякаш се удря във въжетата на листопадната мрежа и отскача от тях. Посоката, откъдето идват гласовете на кларинетите и флигорните ми подсказва, че в летния ресторант отвъд градината има някакво тържество. Знам, че ресторантът е затворен отдавна (кой ще седне есенно време до масата под открито небе?), но допускам, че управителят на това скромно квартално заведение се е съгласил някой негов приятел да направи сватбата на сина си под високите пожълтели чинари. Времето не е студено, в тоя ресторант е поевтино и е приятно да седнеш до маса, отрупана с шума, и да гледаш звездите над главата си. Не чувам говора на сватбарите – навярно са пийнали и някои от тях ги люлее дрямка, но музиката не спира да реди своите весели мелодии.

А мрежата продължава да се движи на тласъци, сякаш тактът на музиката я пронизва със своите тръпки. Единият от старците се мъчи да вкопчи пръсти в листопадното въже, което го е оплело, защото краката му са се промушили през мрежата и той виси във въздуха. Другите се блъскат като риби, набутани в пазвата на исполинската паяжина, и виждам, че оня, който държи краищата ѝ в небето, започва да я издига към облаците. Мрежата се отделя от земята и пламтяща, прилична на опашка от комета, увисва с единия си край над градината.

Мелодията на духовата музика изведнъж секва. Сигурно сега оркестрантите и позадремалите сватбари вдигат очи към небето и гледат как в мрежата, засияла като Халеевата комета, се бъртят четирима старци-косачи, увиснали така, както увисва риба, заплела хрилете си между възли, от които няма никога да се изтръгне. Старците смешно висят в небето, сандалите им се изхлузват от шаващите крака и политат над летния ресторант.

Оркестрантите се смеят и потракват с клапите на своите обърнати към земята инструменти, за да изтече насъбраната слюнка, а сватбарите се разтичват и вдигат ръце да уловят падащите обувки като безценен дар, пратен им от небесата.

И никой не забелязва, че другият край на мрежата пълзи към летния ресторант, че само след миг и тук ще настъпи паника.

Само кучето усеща това, вдига очи към небето и сепнато лае.

Тоя лай ме събужда. Поглеждам навън и виждам, че всички прозорци на отсрещния дом светят. Между тях и моята тъмна стая се разхожда листопадът.

– Рано съм задрямал – казвам си аз. – Унесъл ме е шумът на листопада. А кучето, свито до краката ми, защо ли лае насън? Навярно и кучетата не са пощадени от виденията, които преследват човека...

## Съдържание

### 1

---

|                                             |    |
|---------------------------------------------|----|
| Прашец от крилата на пеперудата             | 1  |
| Когато падаха зрелите ябълки                | 5  |
| Препрочетени страници                       | 7  |
| Кипарисите                                  | 9  |
| В музея на Делфи                            | 11 |
| Времето                                     | 12 |
| Сунион                                      | 12 |
| Валс в дъждовната нощ                       | 13 |
| Облаците                                    | 14 |
| Каменните мадони                            | 15 |
| Прасковената градина до железопътната линия | 16 |
| Музика                                      | 19 |
| Празникът                                   | 20 |
| Нощният влак                                | 21 |
| Гравюри от сребро и елмаз                   | 22 |
| Сбогуване със Сен Мало                      | 22 |
| Късният сняг                                | 23 |
| Елхата                                      | 23 |
| Лозницата                                   | 24 |
| Жената на морския бряг                      | 26 |

### 2

---

|                               |    |
|-------------------------------|----|
| Полетът на стрелата           | 27 |
| Стружки от резеца на майстора | 27 |
| Николай Лилиев                | 28 |



|                                                                                 |    |
|---------------------------------------------------------------------------------|----|
| Пътникът до Бретан                                                              | 29 |
| Атанас Далчев                                                                   | 34 |
| Минута мълчание                                                                 | 36 |
| Въображаемо интервю в часа, когато завършвах романа «Зимните сънища на лъвовете | 37 |
| Неизменната обич към поета                                                      | 37 |
| Едно старо приятелство                                                          | 39 |
| Под небето на Въбел                                                             | 40 |
| Темели за къщи и за мостове                                                     | 43 |
| Щедростта на таланта                                                            | 43 |
| Пътник през света                                                               | 45 |
| Под сянката на Берковската планина                                              | 46 |
| Прозорец                                                                        | 48 |
| Детските рисунки                                                                | 49 |
| За метафората                                                                   | 50 |
| Думи за поезията                                                                | 51 |
| Побратимяване на глината и звездата                                             | 52 |
| За поетическата образност                                                       | 53 |
| Темата за художника                                                             | 54 |
| Лирическият герой                                                               | 55 |
| Детайлът                                                                        | 56 |
| Композицията на лирическия роман                                                | 56 |
| Поетът и прозата                                                                | 57 |
| Уроците на живописиста                                                          | 58 |
| Палитра от разтопена лава                                                       | 58 |
| Увлечение по багрите                                                            | 60 |
| Словесните рисунки                                                              | 61 |
| За римата и римувания стих                                                      | 61 |
| Началото                                                                        | 62 |
| Над белия лист                                                                  | 63 |
| Елегия за глината                                                               | 63 |

|                                 |    |
|---------------------------------|----|
| Размишления в мъглата           | 64 |
| Старата книжка със стихове      | 67 |
| Стогодишнината на Леся Украинка | 68 |
| Листопадните киевски вечери     | 69 |
| Тарас Шевченко                  | 71 |
| Арфи със струни от светлина     | 72 |
| Продължението на песента        | 73 |
| Едно стихотворение              | 74 |
| Големите уроци                  | 75 |
| Ръце, които носят хляб          | 77 |
| Когато превеждам Янка Купала    | 78 |
| На Рязанска земя                | 78 |
| Корабът                         | 81 |
| Опазена светлина                | 83 |
| Рижият клоун                    | 85 |
| Нощта                           | 90 |
| Моят роден край                 | 90 |
| Увенчаване на словото           | 91 |
| Мравунякът                      | 92 |
| Поглед от хълма                 | 95 |
| Градината                       | 97 |

Иван Давидков

## ПОЛЕТЪТ НА СТРЕЛАТА

първо издание

Рецензент Иван Пауновски Редактор Кирил Апостолов Художествено оформление Елена Маринчева На обложката репродукция от картина на Иван Давидков Худ. редактор Стефан Груев Техн. редактор Виолета Кръстева Коректор Янка Василева

Формат 32/84/108; тираж 2109 екз.; печатни коли 10; издателски коли 8,40; уик 7,74; л. г. VI/56а изд. № 6273; поръчка № 33/1985 година на изд. „Български

писател“; дадена за набор на 27. XI. 1984 година; излиза от печат на 10. III. 1985 година; цена 1,11 лв.

9536273211

Код 25 5605-96-85

ДП „Димитър Благоев“, София

